

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

VAJDASÁG AUTONÓM TARTOMÁNY KÖZJOGI
HELYZETE SZERBIA ÁLLAMSZERVEZETÉN BELÜL

VASA STAJIĆ ÉS A VAJDASÁG SZERBIÁHOZ
CSATOLÁSA 1918-BAN

A „KOMMUNIZMUS MOSTOHAGYERMEKEI”:
A MAGYAR KISEBBSÉG ELLENI MEGTORLÁSOK
A DÉLVIDÉKEN (A VAJDASÁGBAN)

A VAJDASÁGI MAGYAR CIVIL SZERVEZETEK
HELYZETÉNEK FELMÉRÉSE

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXVIII. évfolyam, 2008. 3. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:

Bence Erika

A szerkesztőbizottság tagjai:

Barótiné Gaál Márta (Szeged)

Juliane Brandt (München)

Dobrenov-Major Mária (Brisbane)

Kartag-Ódri Ágnes

Mészáros Szécsényi Katalin

Németh Ferenc

Ózer Ágnes

Szilágyi Márton (Budapest)

Vincze István

Szerkesztőségi titkár:

Szántai Szerénke

Kéziratgondozó:

Takács Ilona

Kecskés Mária

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

Angol fordítás:

McConnell-Duff Márta

Szerb fordítás:

Andrić Edit

ETO-besorolás:

Csáky S. Piroska

A folyóiratban megjelent tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai, illetve felkért szakemberek lektorálták.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

E számunk támogatói: a Tartományi Művelődési Titkárság,
a Nemzeti Kulturális Alap és a Szülőföld Alap

TARTALOM

	<i>Elmélet – történet – kísérlet</i>	
Korhecz Tamás	A Vajdaság Autonóm Tartomány közjogi helyzete Szerbia államszervezetén belül – aktuális kihívások és kérdések az új alkotmány fényében	7
	<i>Emlékezet: a Vajdaság</i>	
Ranko Končar	Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatolása 1918-ban (Csorba Béla fordítása)	18
A. Sajti Enikő	A „kommunizmus mostohagyermekai”: a magyar kisebbség elleni megtorlások a Délvidéken (a Vajdaságban) – a kutatás eredményei és kérdőjelei	28
	<i>Perspektíva</i>	
Badis Róbert – Sóti Melinda – Zsoldos Brigitta	A vajdasági magyar civil szervezetek helyzetének felmérése	43
	<i>Műhely</i>	
Mák Ferenc	Kalapís Zoltán és a szellemi honvédelem (V.)	77
	<i>Szemle</i>	
Tomán László	Eszme- és irodalomtörténet: elfogultság és egyoldalúság (Vajda Gábor: Az autonómia illúziója)	95
	Szerkesztői jegyzet és lektori vélemény (Bence Erika)	116
Bálint István	Két könyv a Vajdaságról (Vajdaság–Délvidék; A magyar tudomány napja a Délvidéken)	125
Madár Anikó	Irodalmi kapcsolatok, szellemi átjárhatóságok Szivác és Budapest között.	128
	E számunk szerzői.	

SADRŽAJ

	<i>Teorija-istorija-eksperiment</i>	
Tamaš Korhec	Pravni položaj Autonomne Pokrajine Vojvodine u okviru države Srbije – Aktuelni izazovi i pitanja u svetlu novog ustava	7
	<i>Sećanje: Vojvodina</i>	
Ranko Končar	Vasa Stajić i priključenje Vojvodine Srbiji 1918. godine (prevod: Bela Čorba)	18
Enike A. Šajti	„Pastorčad komunizma”: represije nad mađarsko manjinom u Vojvodini – rezultati i upitnici istraživanja	28
	<i>Perspektiva</i>	
Robert Badiš – Melinda Šoti – Brigitta Žoldoš	Procena položaja mađarskih civilnih organizacija u Vojvodini	43
	<i>Radionica</i>	
Ferenc Mak	Zoltan Kalapiš i duhovna narodna odbrana (V)	77
	<i>Prikaz</i>	
Laslo Toman	Istorija ideologije i književnosti: pristrasnost i jednostranost (Gabor Vajda: Iluzija autonomije)	95
Ištván Balint	Beleške urednika i mišljenje lektora (Erika Bence)	116
Aniko Madar	Dve knjige o Vojvodini (Vojvodina – Južna pokrajina; Dan mađarske nauke u Vojvodini) Književne veze, duhovno prožimanje između Sivca i Budimpešte	125
	Autori ovog broja.	128

CONTENTS

	<i>Theory – History – Experiment</i>	
Korhecz, Tamás	The Status of the Autonomous Province of Vojvodina within the State of Serbia – Current Challenges and Problems in the Light of the New Constitution	7
	<i>Remembrance: Vojvodina</i>	
Končar, Ranko	Vasa Stajić and the Annexation of Vojvodina to Serbia in 1918	18
A. Sajti, Enikő	The “Stepchildren of Communism”: Retaliation against the Hungarian Minority in Délvidék (Vojvodina) – results and question marks raised by the research	28
	<i>Perspectives</i>	
Badis, Róbert – Sóti, Melinda – Zsoldos, Brigitta	Fact-Finding Survey into the Situation of the Hungarian Civil Organizations in Vojvodina	43
	<i>Workshop</i>	
Mák, Ferenc	Zoltán Kalapis and Spiritual Home-defence (V.)	77
	<i>Review</i>	
Tomán, László	History of ideas and literature (Gábor Vajda: The Illusion of Autonomy)	95
	Editorial note and reviewer’s opinion (Erika Bence)	116
Bálint, István	Two books on Vojvodina (Vajdaság–Délvidék /Vojvodina–Délvidék/; A magyar tudomány napja a Délvidéken / The Day of Hungarian Science in Délvidék/)	119
Madár, Anikó	Literary relations, intellectual permeability between Sivac and Budapest	125
	Authors in this issue	128

Korhecz Tamás

A VAJDASÁG AUTONÓM TARTOMÁNY KÖZJOGI HELYZETE SZERBIA ÁLLAMSZERVEZETÉN BELÜL – AKTUÁLIS KIHÍVÁSOK ÉS KÉRDÉSEK AZ ÚJ ALKOTMÁNY FÉNYÉBEN

*The Status of the Autonomous Province of Vojvodina within the State
of Serbia – Current Challenges and Problems in the Light of the New
Constitution*

A Vajdaság alkotmányjogi, közjogi helyzete, autonómiája Szerbián belül örökzöld politikai téma. A hazai politikai életben kisebb vagy nagyobb vehemenciával időről időre keményen ütköznek az autonómiapárti és az autonómiát ellenző politikai erők és vélemények, a politikai erőviszonyok függvényében pedig ennek nyomán változott a tartomány alkotmányjogi státusa is az elmúlt évtizedekben. Ennek a tanulmánynak nem célja, hogy komplex módon áttekintse és elemezze az autonómiát pártoló, illetve ellenző tényezők érveinek helytállóságát és megalapozottságát. Ezzel szemben közjogi szempontból vizsgálja a tartomány helyzetét, és pedig az 1990-es alkotmányreformtól kezdődően igyekszik rámutatni azokra a közjogi megoldásokra, alkotmányos korlátokra, amelyek 1990 óta napjainkig lehetetlenné teszik, hogy a tartomány szervesen beépüljön az immár független Szerbia államszervezetébe. Arra keresi a választ, hogy a 2006 őszén hatályba lépett új szerbiai alkotmány keretei között hogyan lehetne a törvényhozás segítségével feloldani a jelenlegi ellentmondásokat, és a Vajdaságnak olyan fenntartható közjogi státust biztosítani Szerbián belül, amely egyfelől növelné az államszervezet hatékonyságát, másrészt tényleges autonómiát biztosítana a tartománynak.

Kulcsszavak: Vajdaság, autonómia, alkotmány, államszervezet, hatáskörök

I. RÖVID TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS

A Vajdasági Autonóm Tartomány Szerbia gazdasági, kulturális szempontból legfejlettebb térsége, területi-politikai autonómia a Szerb Köztársaságon belül. A mai Vajdaság az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződésig a történelmi Magyarország részét képezte és többé-kevésbe a „Délvidék”-nek nevezett országrészt öleli fel. Nemzetiségi megoszlását tekintve egyedülállóan színes régió, amelyet az utóbbi négy évszázadban szerbek, magyarok, németek, horvátok, szlovákok, románok, rutének, németek, romák és több más kisebb létszámú nemzetiség népesített be. Magyarország XX. századi feldarabolása

előtt a Vajdaság a Magyarországon élő szerbek önrendelkezési igényének kereként és szimbólumaként jelenik meg a negyvennyolcas szabadságharc idején. A szabadságharc leverése után a Bach-korszak abszolutizmusa idején Bécs létrehozta ugyan a Szerb Vajdaságot Temesvár székhellyel, de a terület közvetlen bécsi irányítás alatt állt, és felszámolásáig (1860) saját önkormányzata valójában nem volt¹. Vajdaság alkotmányjogi szempontból csupán a II. világháború után válik autonómmá, mégpedig a szövetségi szocialista Jugoszláviában, Szerbia keretében. 1945-től kezdve a tartomány különböző szintű autonómiával rendelkezett, helyzete és önállósága 1974-től 1990-ig gyakorlatilag megegyezett a tagköztársaságokéval. A nyolcvanas években folyamatosan erősödő szerb nacionalizmus központosító törekvéseinek célkeresztjébe az elsők között került a többnemzetiségű, ám szerb többségű Vajdaság autonómiája. A szerb pártvezetés és titkosszolgálat szervezésében tömegtüntetésekkel államcsínyszerűen döntötték meg 1988 őszén a Vajdaság akkori vezetőségét, ezzel végérvényesen elkezdődött a titói szövetségi Jugoszlávia alapjainak a lerombolása. E folyamat Montenegró és Kosovo elszakadásával fejeződött be a XXI. században. Az 1988-as államcsíny közjogi megerősítése 1990-ben következett be. Az 1990-es szerbiai alkotmány értelmében a Vajdaság autonómiája teljesen formálissá vált, tényleges törvényhozói hatáskörök, önálló vagyon és költségvetés nélkül. Ez a helyzet Milošević rezsimjének bukása után, 2002-ben részben megváltozott az autonóm tartomány egyes hatásköreit részletező úgynevezett „omnibusztörvénnyel”², ezt bizonyos szempontból csak megerősítette az immár önálló Szerb Köztársaság 2006 őszén elfogadott új alkotmánya³. A Vajdaság közjogi helyzete leginkább az „ellentmondásos” jelzővel jellemezhető, hiszen a kilencvenes években működésképtelen tartományi Képviselőház, Végrehajtó Tanács és a közigazgatási szervek ma már valós jogosítványokkal, költségvetési eszközökkel rendelkeznek⁴, ugyanakkor Vajdaság nem illeszkedik szervesen a szerbiai jogrendbe és államszervezetbe, aminek következtében nemcsak a jogállamiság elvei sérülhetnek, de az államszervezet hatékonysága is csökkenhet.

II. A TARTOMÁNY AUTONÓMIÁJÁNAK RENDEZETLEN HELYZETE SZERBIÁBAN 1990 ÓTA

A múlt század hetvenes éveitől kezdve, közjogi szempontból a tartományok (a Vajdaság és Kosovo) helyzete nagymértékben rendezett és világos volt Jugoszlávián és Szerbián belül. Mivel Szerbia autonóm tartományai a szövetségi államszervezet konstitutív részeiként fungáltak, törvényhozói, végrehajtói és igazságszolgáltatási jogköreik is majdnem mindenben azonosak voltak a hat tagköztársaságéival. Ebből eredően a tartományi törvényhozás, a végrehajtó hatalom, a tartományi közigazgatás azonos törvényhozási, közigazgatási és végrehajtási hatósági funkciókat látott el a tartomány területén, akárcsak a szerbiai ha-

tóságok Szerbiának a többi, a tartományok területén kívül eső részén. Ebben az időszakban a Vajdaságnak önállóan szervezett igazságügyi felépítménye is volt, amelynek csúcsán a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság és a Vajdasági Alkotmánybíróság helyezkedett el. Sajátos jogi anomáliája volt ennek a helyzetnek, hogy míg a Vajdaság és Kosovo-Metohija tartományok képviselői ott ültek a szerbiai törvényhozásban, és elvben befolyásolhatták a szerbiai törvényeket (amelyek a Vajdaság területén ritka kivétellel nem voltak érvényesek), Szerbiának gyakorlatilag semmilyen befolyása nem volt a tartományok törvényhozására. Ez a valóban ellentmondásos közjogi aszimmetria gyakran szolgált ürügyként az autonómia ellenzőinek ahhoz, hogy követeljék a tartományok jogosítványainak radikális megkurtítását. Voltaképpen Szerbiában folyamatosan jelen voltak azok a nacionalista politikai erők, amelyek „Szerbia egységének” jelszava mögé rejtőzve a központosítást és a tartományok autonómiájának megnyirbálását, illetve megszüntetését szorgalmazták⁵. Ez a politikai irányzat 1987 októberében Milošević vezetésével felülkerekedett a szerbiai kommunista pártban. Egy évre rá a szerbiai vezetés államcsínyszerűen megdöntötte a vajdasági, majd 1989-ben a kosovói pártvezetést, ennek egyenes következményeként 1990-ben elfogadták Szerbia alkotmányát, amely formailag meghirdette a tartományok autonómiáját, de valójában az autonómia teljes felszámolására teremtett jogi keretet.

Az 1990-es alkotmány teljesen megszüntette a tartományok autonómiáját az igazságügy területén, a törvényhozói (kvázi törvényhozói) és végrehajtói hatalom esetében pedig az autonómia mértékét a köztársasági törvényi szabályozás tárgyává tette. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy még az alkotmányban felsorolt kilenc társadalmi területen (oktatás, művelődés, környezetvédelem, szociális védelem, egészségügy, kisebbségi nyelvhasználat stb.) is a tartományi „törvényhozás” azt szabályozhatta rendeletileg, amit a szerbiai törvényhozás a törvényekben „átengedett” neki⁶. Magyarán, nemcsak formálisan keresztelték át a tartományi törvényeket „képviselőházi rendeletekké”, a tartomány alkotmányát statútummá, hanem ezeket a jogszabályokat hierarchiailag egyértelműen a köztársasági törvények alá rendelték, sőt tartalmukat is azoktól tették függővé⁷. A tartomány autonómiája „belgrádi gyámság” alá került, kiskorúsítva lett, arról nem is szólva, hogy az alkotmány semmilyen garanciát nem tartalmazott a tartomány vagyonára és önálló adóbevételeire vonatkozóan, vagyis ezek meghatározását úgyszintén a köztársasági törvényhozás hatáskörébe utalta. A „gyámságot” a belgrádi hatalom szigorúan gyakorolta is, hiszen 1991 és 1995 között futószalagon születtek meg azok a szerbiai törvények, amelyek az autonóm tartományoknak az alkotmányban is szavatolt autonómiáját levegőnek nézték, tökéletesen ignorálták. A köztársaság tulajdonáról szóló törvény államosította a tartomány minden vagyonát, az adókról szóló törvényekben a tartomány adóforrásairól egy szó sem esett, sőt az oktatási, közegészségügyi, közművelődési, szociális törvények sem irányoztak elő semmilyen szabályozási vagy végrehaj-

tási jogkört az autonóm tartomány hatóságai számára, noha ezeket a területeket az alkotmány is az autonóm szabályozás területeiként nevesítette. Az egyetlen dolog, amiről érdemben dönthetett a tartomány, az a saját „súlytalan” szerveinek (Képviselőház, Végrehajtó Tanács, közigazgatás) a megválasztása, felépítése és belső szervezete volt. Az ilyen alkotmányjogilag is megkérdőjelezhető központosítás következtében a vajdasági közigazgatás csakúgy, mint a „törvényhozás”, éveken át nem végzett érdemi feladatot, és nem tévedünk, ha kijelentjük, hogy a Vajdaságnak kevesebb hatósági feladata és jogosítványa volt, mint bármelyik települési önkormányzatnak. Több választási cikluson keresztül (1992–2002) a Képviselőház és a kormány is a legtöbb ülésén kizárólag a közigazgatás által elkészített helyzetfelmérő jelentéseket vitatta meg. A tartományi kormány-szervek jelentőségét híven tükrözi a tartomány költségvetése, amely ebben az időszakban a mintegy 600 munkafeladat nélküli tartományi hivatalnok bérét tartalmazta, és alig néhány millió eurót tett ki. Ez a helyzet változatlan maradt a miloševići rezsim 2000 októberében bekövetkezett bukásáig, amelyet követően a választásokon, minden szinten, az egyesült szerbiai demokratikus ellen-zék győzött, amelynek a Vajdaságban egyik legfontosabb ígérete az volt, hogy visszaállítja a Vajdaság széles körű autonómiáját. Noha 2001-től megkezdődött annak az új szerbiai alkotmánynak a kimunkálása, amely lehetővé tette volna az autonóm tartományok helyzetének újraszabályozását, gyorsan kitűnt, hogy az új alkotmány tartalma körül gyakorlatilag lehetetlen kialakítani a szükséges minősített többséget, még az uralkodó koalíción belül sem, sőt az is kiderült, hogy a központosító miloševići alkotmány Belgrádban az új hatalom számára is csábító hatalomkoncentrációt tesz lehetővé.

Ebben a helyzetben a mind hangosabb vajdasági követelésekre Belgrád alkotmánymódosítás helyett egy kompromisszumos megoldással válaszolt, az „omnibusztörvénnyel”. Mint már említettük, ez a rendhagyó törvény mintegy harminc társadalmi területen felülírta a központosító szerbiai törvényeket, és valós hatósági-közigazgatási feladatokat ruházott a tartományi közigazgatásra. Az addig működésükben gátolt tartományi hatóságok az omnibusztörvénnyel különböző végrehajtói és közigazgatási feladatokat vettek át a belgrádi miniszteriumoktól és a kormánytól, valamint több mint száz oktatási, művelődési, szociális, egészségügyi közintézmény alapítói, igazgatási jogait kezdték ellátni⁸. Immár több mint hatévi alkalmazásának tapasztalatai alapján az omnibusztörvény életképesnek és alkalmazhatónak bizonyult, a tartományi hatóságok aránylag zökkenőmentesen átvették a köztársasági jogköröket, sőt az átruházott közigazgatási feladatokat a tartomány gyakran hatékonyabban végezte, mint a belgrádi államigazgatás⁹. Mindazonáltal az omnibusztörvény „munkát” és némi hatalmat adott ugyan az addig funkciótól megfosztott tartományi kormányzatnak, de a tartomány megoldatlan státusára a szerbiai államszervezeten belül nem jelentett megoldást. Egyrészt még ma, az új szerbiai alkotmány kihirdetése

után sem tisztázódott, mely társadalmi szükségletek kielégítését biztosítja és szabályozza a Vajdaság, és melyeket a köztársaság, valamint továbbra is megmaradt az a furcsa aszimmetria, amelynek következtében a Vajdaság területén a hatóságoknak három szintje gyakorolja a hatalmat (települési önkormányzatok, tartományi hatóságok és a belgrádi államigazgatás területi-szervezeti egységei), Vajdaságon kívül pedig kettő.

II.1. A TÖRVÉNYHOZÓI HATÁSKÖRÖK HIÁNYA ÉS A KÖZIGAZGATÁSI ASZIMMETRIÁBÓL EREDŐ NEHÉZSÉGEK

A 2006. évi szerbiai alkotmány sok szempontból erősítette Vajdaság helyzetét: hatásköreit új társadalmi területekre terjesztette ki, önálló vagyont és adóforrásokat szavatol a tartománynak¹⁰, sőt, rendhagyó módon számszerűsítve garantálja a tartományi költségvetés minimális mértékét¹¹. Mindazonáltal a fent említett két, a tartomány helyzetére és státusára vonatkozó kulcsfontosságú kérdésben az új alkotmány sem adott megnyugtató választ. Egyfelől az alkotmány változatlanul nem biztosítja az önálló törvényhozás jogát a tartomány számára, azaz továbbra is a köztársasági törvényhozás szabja meg a huszonhat nevesített társadalmi területen, mely kérdések képezik a tartományi rendeleti, azaz kvázi törvényhozási szabályozás tárgyát; az sem mellékes, hogy az új alkotmány értelmében a tartományi Képviselőház jogszabályai hierarchiaileg mind alsóbbrendűek a szerbiai törvényeknél, beleértve az alapokmányt, a tartomány statútumát is. Más szóval a kiskorúsítás és a belgrádi „gyámkodás” 1990 óta jelen levő rendezőelve, lényegét tekintve, minden változás ellenére továbbra is érvényben maradt. Mivel sem az alkotmány, sem a hatályos törvények eddig nem pontosították, mit szabályozhat önállóan a tartomány (kivéve saját szerveinek megválasztását és működését), mely társadalmi területeken biztosítja a polgárok szükségleteit és jogait, a tartományi közigazgatás végrehajtási feladatai sem világosak. Ebből a helyzetből adódóan nehéz kellő módon rendezni a tartományi vagyoni és tartományi adóforrások kérdését is, hiszen ezek mértékét alapvetően az határozza meg, milyen eszközökre és forrásokra van szüksége a tartománynak ahhoz, hogy ellássa azokat a közfeladatokat és társadalmi szükségleteket, biztosítsa azokat a jogokat, amelyekért a tartomány felel. Mindaddig, amíg hasonló és azonos feladatokat a központi hatalom és a tartomány is ellát, a funkciók gyakorlását szolgáló költségvetési, vagyoni háttérrel is nehéz hatékony módon meghatározni.

A második probléma, hogy Vajdaság autonóm tartomány változatlanul Szerbia egyetlen tartománya, azaz a regionális hatalmi szint nincs jelen az ország egész területén. Az alkotmány ugyan, hosszadalmas és összetett eljárás alapján, lehetővé teszi újabb autonóm tartomány(ok) létrehozását, de minden jel szerint

ennek Szerbiában semmilyen reális történelmi, gazdasági, politikai megalapozottsága és támogatottsága sincsen. Ez a specifikum egy államszervezési, közigazgatási és jogi szempontból rendhagyó helyzetet teremt, hiszen azokban az európai országokban, ahol a szövetségi államberendezésnek, vagy a regionális decentralizációnak gazdag és sikeres hagyományai vannak (Olaszország, Spanyolország, Németország, Ausztria), az ország egész területe fel van osztva különböző tartományokra, régiókra. Ez még akkor is fontos, ha esetenként egy-egy tartomány, régió a többihez képest rendhagyóan széles körű autonómiával rendelkezik (Baskföld, Szicília, Bajorország). Akár nagyobb, akár kisebb mértékű a regionális decentralizáció egy államban, az ilyen rendszer lehetővé teszi, hogy pontosan meghatározzuk minden hatalmi szint feladatait. Szerbiában ezt ilyen módon nem lehet megtenni, mert a Vajdaság mindenkori feladatait a tartomány területén kívül, továbbra is a központi államhatalom szervei látják el. Igaz ugyan, hogy Európában is van példa olyan decentralizációra, amelyekben az autonóm terület a vajdaságihoz hasonlóan aszimmetrikus helyzetben van (Skócia, Grönland, Åland), de ezekben az autonóm terület rendszerint a központi államhatalom majd minden jogkörét és funkcióját önállóan látja el (kivételesen a nemzetközi kapcsolatok, a honvédelem, hírszerzés, monetáris politika képez). Tehát ez utóbbi esetben is aránylag könnyen szabályozható a hatáskörök elkülönülése, mert az autonómia területén a központi kormányzatnak gyakorlatilag nincs mit tennie, feladatait a tartományi hatóságok végzik.

A Vajdaságnak a Szerbián belüli jelenlegi aszimmetrikus helyzete, amely nélkülözi a széles törvényhozási önállóságot, nagyban megnehezíti, hogy a vajdasági hatóságok, így a tartományi közigazgatás is funkcionálisan és hatékonyan illeszkedjék a szerbiai államszervezetbe. A jelenlegi jogi keretek olyan helyzetet eredményeztek, amelyben gyakori a funkciók kettőzése, azaz azonos vagy hasonló közigazgatási, fejlesztési és egyéb feladatokat látnak el a központi és a tartományi szervek. Ha a tartomány fejlesztési funkcióit vizsgáljuk meg, ott is feltűnő a jogi szabályozás hiánya, a köztársasági és tartományi feladatok átfedése. Nevezetesen az alkotmány betűje értelmében a tartomány évi kb. 220 millió eurót fordíthat az infrastrukturális és egyéb jelentős építkezési beruházások támogatására, ami meghaladja a központi kormányzat ilyen jellegű vajdasági beruházásainak mértékét. A tartományi fejlesztéspolitika ugyan jelentős forráshoz jutott ezáltal, a dologban csak az a bökkenő, hogy az alkotmány vagy más törvény nem mondja ki, mely beruházási, fejlesztési tervek megvalósítását finanszírozza a tartomány, melyeket a köztársasági költségvetés! Jogilag a tartomány által támogatottakat finanszírozhatja a köztársasági költségvetés is, de akár úgy is dönthet, hogy az összes fejlesztési kötelezettséget a tartományra hárítja. A végrehajtási, közigazgatási hatásköri ütközésekre jellemző példa a közoktatás. Igen sok gondot okoz az a helyzet, hogy bár a tartományi kormány dönt az új iskolák és tagozatok alapításáról, de a felvételi lebonyolítása és szabá-

lyozása, valamint a tagozatok anyagi ellátása a belgrádi oktatási tárcának, illetve vajdasági területi főosztályainak a hatáskörébe tartozik. A helyzetet gyakran bonyolítja, hogy a közoktatás felügyeletét hol a tartományi, hol a köztársasági felügyelőség látja el. Ezek a kiragadott példák is szemléltetik a jelenlegi helyzet fonákságait. Ha úgy tetszik, a tartomány egyrészt kényelmes pozíciót „élvez”, vannak költségvetési eszközei, de világos, jogilag definiált kötelezettségei nincsenek a társadalmi szükségletek kielégítésének vonatkozásában, másrészt a szabályozatlan helyzet megnehezíti a tervszerű fejlesztéspolitika megvalósítását, a jól, hatékonyan, takarékosan és harmonikusan működő államszervezet és ezen belül a közigazgatás kialakítását.

III. 2. A LEHETSÉGES MEGOLDÁSOK

Mint a fenti elemzésből kiderül, az új, 2006 végén hatályba lépett szerbiai alkotmány nem adott megnyugtató választ a tartományi hatóságok, funkciók és jogosítványok megoldatlan kérdéseire. Igaz ugyan, hogy első olvasásra bővült a tartományi szervek önállósága, látszólag megeremtődtek az önálló vagyon és adóbevételek alkotmányos garanciái, de a tartomány funkciói és helyzete a szerbiai államszervezeten belül továbbra is megoldatlannak tekinthető. Az alkotmány elmulasztotta világosan meghatározni, mely területeken valóban autonóm a Vajdaság, azaz mely – egyébként a központi állam hatáskörébe tartozó – funkciókat látja el a saját területén önállóan. Az elmulasztott alkotmányos rendezés azonban nem zárja ki, sőt bizonyos értelemben megeremtette annak lehetőségét, hogy a tartomány státusát, szerveinek ellentmondásos helyzetét az új vajdasági statútum és a köztársasági törvényhozás rendezze. Amennyiben Belgrádban meglenne ehhez a szükséges politikai többség, akkor kialakítható lenne egy olyan fenntartható konstrukció, amely egyfelől nagymértékben kielégítené a Vajdaság lakosságának évtizedes autonómiaigényét¹², másrészt a tartományt hatékonyan és szervesen illesztené a szerbiai államszervezetbe, biztosítva számára a hatékony és takarékos működést, a jogállamiság érvényesítését.

Mint már a fentiekben szoltunk róla, az egyik fő problémát a jogalkotási és végrehajtási hatáskörök átfedése és tisztázatlansága képezi, enélkül pedig az ezekhez hozzárendelt tartományi vagyon és adóbevételek kérdése sem rendezhető megnyugtatóan. Mindaddig, amíg nem lesznek pontosan, világosan meghatározva, mely társadalmi szükségletek ellátása (jogalkotás, végrehajtás, fejlesztés) képezi a Vajdaság területén a tartomány, és melyek a köztársaság feladatát és felelősségét, érdemi előrelépés e téren nem várható. Hosszú távon fenntartható és funkcionális megoldás az lenne, ha a köztársasági törvényhozás mielőbb megalkotna egy olyan (a tartomány funkcióiról szóló) törvényt, amely precízen meghatározná azokat a társadalmi területeket, részterületeket (az alkotmányban felsorolt huszonhat területen belül), amelyeknek a szabályozását (kvázi törvényhozás) átruházná az autonóm tartomány képviselőházára. Ezek a

területek megjelenhetnének már a Vajdaság új statútumában is. Az alkotmány és a nemzetközi jog korlátjai között ezeket a szerbiai törvényhozás legfeljebb az alapelvek szintjén, vagy a megvalósítandó fő célok definiálásának szintjén szabályozná, az alapelveken túl pedig a szabályozás, valamint a „törvények” alkalmazása, végrehajtása, finanszírozása a tartományi kormány és közigazgatás hatáskörébe tartozna. Ezzel gyakorlatilag megszűnhetne a jelenlegi kettősség, és világosan elkülönülhetne egymástól a felelősség kérdése is.

A tartomány és a köztársaság hatásköreinek és funkcióinak elkülönítése esetén több rendezőelvet is alkalmazni lehetne. Elsősorban azokon a területeken kellene a hatásköröket a tartományra ruházni, amelyek egyrészt specifikusan vajdaságiak (mint például a nemzetiségi kultúra és oktatás, műemlékvédelem, növénytermesztés, csatornahálózat, regionális úthálózat és árvízvédelem), másrészt az eddigi tapasztalatok és gyakorlat alapján a tartomány hatékonyan ellátta és továbbra is elláthatja ezeket a feladatokat (regionális fejlesztés, erdőgazdaság-vadgazdálkodás, jelentős infrastrukturális beruházások, környezetvédelem). A hatásköri megosztásnál ugyancsak fontos szempont és rendezőelv lehetne egy-egy terület világos elkülöníthetősége jogi-közigazgatási és egyéb szempontokból. Fenntartható és funkcionális megoldás alapját képezhetné egy olyan törvény elfogadása, amely a hat éve alkalmazott „omnibusztörvény” végrehajtásának tapasztalataira, annak alapos elemzésére épülne, hiszen ennek a törvénynek az alkalmazása során rengeteg hasznosítható tapasztalat keletkezett.

A fentiekben vázolt módon pontosított hatáskörökhöz már könnyebb lenne hozzárendelni a fenntartható pénzügyi, költségvetési konstrukciót. Ha tehát pontosítva lenne, hogy mely társadalmi szükségleteket látná el és szabályozná a tartomány, mely jogok megvalósítását szavatolná a Vajdaság, ill. közigazgatása és költségvetése, aránylag könnyen ki lehetne számítani mely adóforrások tölthetnék fel a tartományi költségvetést, mégpedig a tartománynak a GDP-ből való részesedésével arányosan. Például ha a kulturális örökség megóvásának szabályozása s finanszírozása tartományi hatáskörbe kerülne, akkor a jelenleg erre a célra országosan biztosított és fordított költségvetési összeg, a GDP arányos hányada, azaz körülbelül 40%-a a Vajdaságban maradna. Ezzel a módszerrel, sorra véve az ellátandó társadalmi szükségletek költségeit, eljuthatnánk addig az összegig, amelyre a tartományi költségvetésnek szüksége lenne a tartományi hatáskörök finanszírozásához. Ekkor már csak az maradna hátra, hogy törvényileg definiálják, mely adókat kellene a tartomány számára átengedni ahhoz, hogy ezeket a forrásokat tartósan és tervezhetően elő lehessen teremteni.

A központosítás híveinek arra a gyakori ellenvetésére, hogy ezáltal ugyanazok a kérdések másként lennének, vagy lehetnének szabályozva az ország különböző részein, vagy hogy a polgárok jogaik szempontjából egyenlőtlen helyzetbe kerülnének, könnyű ellenérveket felsorakoztatni. Egyrészt az EU-s jogharmonizációs folyamat, az alkotmány, valamint a törvényekben meghatározott közös alapelvek szavatolhatnák a jogrendszer és az állam egységét, másrészt az ezeken belüli rész-

ben eltérő szabályozás akár pozitívum is lehet, hiszen a regionális specifikumok, igények és reális szükségletek figyelembevételét jelentenék.

A fentiekben ismertetett törvénykezésen túl arra is szükség lenne, hogy a Vajdaság területén az államigazgatás kihelyezett területi egységeinek feladatait a központi hatalom átruházza a tartományi közigazgatásra. A közigazgatás kettőzésének elkerülése érdekében, valamint a költségtakarékos és hatékony közigazgatás megteremtése végett meg kellene vizsgálni, hogy hosszabb távon vajon mennyire szükséges fenntartani azt a jelenlegi gyakorlatot, hogy a Vajdaság területén a tartományi közigazgatáson kívül működnek a központi államigazgatás szerveinek kihelyezett szervezeti egységei is, különösen azokon a területeken, amelyeken a tartomány egyébként is autonómiát élvez. Jelenleg az államigazgatás kihelyezett szervezeti egységei általában elsőfokú közigazgatási eljárásokat folytatnak le, különböző hatósági nyilvántartásokat vezetnek, valamint felügyelőszéki munkát végeznek az úgynevezett közigazgatási körzeteken belül¹³. Felmerül annak a lehetősége, nem kellene-e ezeket az államigazgatási feladatokat az autonóm tartomány területén átruházni a tartományi közigazgatásra mint úgynevezett átruházott jogkör. Ezzel az intézkedéssel nagymértékben meg lehetne szüntetni azt a kettősséget, amely szerint Szerbia egy részén, néha ugyanazon társadalmi területen a közigazgatásnak két szintje (önkormányzati közigazgatás, államigazgatás), a másikon három szintje működik (önkormányzati közigazgatás, tartományi közigazgatás, államigazgatás). Egy ilyen megoldás majdnem minden közigazgatási területen működőképes lehetne, kivételt talán a belügyminisztérium, az adóhatóság és a vámhatóság képezhetne. Ezen államigazgatási szervek területi egységeit azért lenne indokolt továbbra is fenntartani, mert egyrészt igen nagy létszámú hivatalnokot foglalkoztató összetett szervezetekről van szó, amelyek „átvétele” számos nehézséget okozhatna, másrészt olyan, a központi államhoz kötődő közigazgatási területekről van szó, amelyeken a tartomány az elmúlt közel két évtizedben nem „működött”, nem látott el feladatokat, nem rendelkezik hasznosítható közigazgatási tapasztalattal.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a Vajdaság – státusát, jogait és feladatait illetően – az új szerbiai alkotmány hiányos, és a kilencvenes évek autonómiaellenes „reflexeitől” terhes. Ugyanakkor minden hibája ellenére a jelenlegi alkotmányos keret a szerbiai törvényhozás számára elegendő helyet hagyott egy olyan működtethető, fenntartható és hatékony szabályozás számára, amely megoldaná a jelenlegi rendezetlen kérdéseket.

Mindazonáltal Szerbia legeurópaibb, legfejlettebb térségének státusa és autonómiája, decentralizálása nem csupán jogi-szakmai probléma, hanem évszázados múltra visszatekintő kényes és fontos politikai kérdés is. Ennek ismeretében a szakmai érvek súlyát, mint annyiszor a történelem során, könnyen felülírhatják a mindenkori politikai érdekek és erőviszonyok.

JEGYZETEK

- ¹ D. Boarov, *Politička istorija Vojvodine /Vajdaság Politikai Történelme/* (CUP, Novi Sad, 2001), 61. o.
- ² Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine /Törvény egyes autonóm tartományi hatáskörök meghatározásáról/, A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 6/2002, a törvény magyar nyelvű fordítása megtalálható a következő web címen: <www.puma.vojvodina.sr.gov.yu/etext.php?ID_mat=512>, meglátogatva, 2008-06-18
- ³ Ustav Republike Srbije /A Szerb Köztársaság Alkotmánya/, A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 98/2006, az Alkotmány magyar nyelvű fordítása megtalálható a következő web címen: <www.puma.vojvodina.sr.gov.yu/etext.php?ID_mat=512>, meglátogatva, 2008-06-18
- ⁴ A Vajdaság 2008-as költségvetése megközelíti a 56 milliárd dinárt. A Vajdasági AT Hivatalos Lapja, 3/2008. szám.
- ⁵ A szerbiai államvezetés autonómiaellenes jelszavai mögött nemcsak „nemzeti” érdekek, de jól felfogott gazdasági érvek is meghúzódtak. A Vajdaság az akkori Jugoszlávia egyik leggazdagabb, legfejlettebb térsége volt, a központosítás pedig lehetővé tette Belgrádnak a tartományi javak, források és tartalékok feletti belgrádi ellenőrzést, rendelkezést. Bővebben lásd: D. Boarov, *Politička istorija Vojvodine /Vajdaság Politikai Történelme/* (CUP, Novi Sad, 2001), 217. o.
- ⁶ Az akkori alkotmány 109. szakasza, első bekezdés, 3. pontja így rendelkezett: Az Alkotmánnyal és törvényekkel összhangban határozatokat és más jogszabályokat alkot, amelyekkel a tartomány polgárait érintő bizonyos kérdéseket szabályoz a következő területeken: kultúra, oktatás, a nemzeti kisebbségek hivatalos nyelv- és íráshasználata, tömegtájékoztatás, egészségügy, szociális védelem, gyermekvédelem, környezetvédelem és fenntartható fejlődés; A Szerb Köztársaság Alkotmánya, A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 1/1990,
- ⁷ A Szerb Köztársaság Alkotmánya, Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönye 1/1990, 112. szakasz.
- ⁸ Korhecz Tamás, 'Vojvodina – The struggle for autonomy - Omnibus Law on Vojvodina – A specific legislative step towards decentralization in post-Milosevic Serbia', 4 *HEL-SINKI MONITOR* (2002), 295 old.
- ⁹ Kitűnő példa erre a hivatalos nyelvhasználat felügyelete, amely 2002-ig, amíg a köztársasági minisztériumok végezték, rendkívül alacsony határfokkal működött. Lásd: *Strength of Diversity – Human Development Report Serbia 2005* (UNDP, Belgrade, 2005), 93 old.
- ¹⁰ Supra note 2, 183. szakasz.
- ¹¹ Az alkotmány 184. szakaszának 4. bekezdése kimondja, hogy a mindenkori tartományi költségvetés mértéke a szerbiai állami költségvetés legkevesebb 7% át teszi, ki, melynek 3/7 része a fejlesztési nagyberuházásokra fordítandó, Supra note 2.
- ¹² Az utóbbi két évtizedben végzett közvélemény-kutatások rendre igazolták, hogy a vajdasági lakosság több, mint kétharmada a jelenleginél szélesebb körű autonómiát követel a Vajdaság számára. Korhecz, Supra note , 291. o.
- ¹³ Zakon o državnoj upravi /Államigazgatásról szóló törvény/, Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 79/2005, 38. szakasz

The Status of the Autonomous Province of Vojvodina within the State of Serbia – Current Challenges and Problems in the Light of the New Constitution

The status of Vojvodina and its autonomy within Serbia has remained an evergreen political topic. The political powers and opinions for and against autonomy have known to clash more or less vehemently from time to time in domestic political life, and during the past decades, the constitutional status of the province has been changing according to the political balance of power.. The intention of this paper is not to give a complex survey and analysis of the pertinence or merits of the arguments of those backing or of those opposing autonomy. To the contrary, it analyzes the status of the Province from the standpoint of public/constitutional law starting with the 1990 reform of the constitution. The author tries to pinpoint those solutions, constitutional obstacles in the public law which have made it ever since 1990 impossible for the province to acquire a meaningful position within the state structure of the now independent state of Serbia. He seeks the answer to the question of how the present contradictions could be resolved through legislation within the frameworks of the new Serbian constitution that entered into force in the autumn of 2006; and how could one provide a sustainable constitutional status to Vojvodina that would on the one side increase the effectiveness of the state organization and on the other, would insure true autonomy to the province.

Keywords: Vojvodina, autonomy, constitution, state-structure, spheres of influence

94(497.1),,1918”

Ranko Končar

VASA STAJIĆ ÉS A VAJDASÁG SZERBIÁHOZ CSATOLÁSA 1918-BAN

Vasa Stajić and the Annexation of Vojvodina to Serbia in 1918

Az első világháború végén közös államban egyesültek a délszláv népek. Az egyesülés ellentmondások és politikai ellentétek sokaságán át valósult meg. Ez különösen érvényes a jugoszlávság kérdéséről és az államberendezés karakteréről és alakzatáról kialakított elképzelésekre. Lényegében két tendencia összeütközéséről volt szó: egyrészt a délszláv területek egyesüléséről, amelyről feltételezték, hogy a föderalizmust és a konföderalizmust anticipálja, másrészt a délszláv népek egyesítéséről, amelyről azt állították, hogy az unitarizmust fogja fenntartani. E folyamatokon belül nyitották meg a Vajdaság státusának kérdését is: a délszláv államközösséggel egyesüljön-e, vagy közvetlenül Szerbiával egyesítsék? Ezek az ellentétek nagymértékben polarizálták a vajdasági délszláv népek politikai helyzetét, egyrészt a Vasa Stajić névvel fémjelzett politikai áramlatra, amely a jugoszláv állammal történő egyesülésre törekedett, másrészt a radikális Jaša Tomićéra, amely a Szerbiához való közvetlen odacsatolást propagálta. 1918-ban a Vajdaság politikai életének e polarizáció adott élesebb karaktert.

Kulcsszavak: Radikálisok, demokraták, föderalizmus, jugoszlávság, Vajdaság.

1918-ban a délszláv állam megteremtése – ellentétben a XX. század kilencvenes éveiben bekövetkezett szétzúzását követően megjelenő véleményekkel – történelmi változásokat hozott a délszláv népek életében. A közös államban egyesülés közvetlen kapcsolatban állt a délszláv népek XIX. századi nemzeti mozgalmainak jellegével, valamint azokkal a nemzetközi változásokkal, amelyeket az első világháború és a végkimenetele determinált. E történelmi keretek között formálódtak ki azok a politikai és állameszmék, amelyek eleve meghatározták a délszláv egyesülést, de ugyanakkor mindazon ellentmondások is, amelyek később következtek. Ez mindenekelőtt az állam egységének és a jugoszlávságnak az alapjaira vonatkozott általában, közelebbről pedig arra a dilemmára, hogy az új államot az államjogi unitarizmus, a föderalizmus, a konföderalizmus, a nemzeti és történelmi sajátosságok vagy a jugoszláv nemzeti unitarizmus stb. alapján kell-e felépíteni.

Az Osztrák–Magyar Monarchia területéről származó délszláv politikai emigráció zömmel a szerb–horvát–szlovén nemzeti unitarizmus eszméje mel-

lett foglalt állást, mert úgy vélte – noha erről sokan nem voltak meggyőződve –, hogy az első világháborúban a nemzeti elv megvalósítása volt a szövetségesek egyik célja.¹

Az államjogi unitarizmus számára viszont Szerbia képezte „a szerb-horvát-szlovén egyesülés *conditio sine qua non-ját*”². E szemléletre kihatással voltak azon érdekek, amelyeket a kormánykörök dédelgettek, mert „lehetőséget láttak arra, hogy a szerbek számbeli fölénye az unitárius államban... kifejezésre jut, és számukra... többszörös hasznót hajt”³, másfelől befolyásolta az az általános meggyőződés is, miszerint az unitárius államoknak tartósabb életre és fennmaradásra van lehetőségük. Az első világháború során e különbségek gyakran jutottak kifejezésre, bizonytalanná téve a délszláv egyesülést. Mindez leginkább a Jugoszláv Bizottság és a szerb kormány viszonyában reflektálódott, de a nagyhatalmak azon állásfoglalásaiban is, amelyek az osztrák–magyar államalakulat romba döntésének kérdésére vonatkoztak.

Ilyen politikai körülmények között vetődött fel a Vajdaság kérdése is, amely egészen 1918-ig, a nemzeti önrendelkezésre vonatkozó wilsoni elvek megjelenéséig kevésbé jutott kifejezésre. Ez főként azzal magyarázható, hogy a háború idején a Vajdaság összetett politikai körülmények közé került, mivel az osztrák–magyar hatalmi szervek betiltották valamennyi ellenzéki nemzeti párt működését, letartóztatták és internálták a nemzeti élet vezető személyiségeit, különösen a magyarországi szerbeket.⁴ Emiatt a Vajdaságban – függetlenül a hangulattól és Szerbia támogatásától – nincs konkrét aktivitás, amelyben mindez meggyőző módon és szélesebb értelemben is kifejezésre jutna. Politikai elemzések arra is felhívják a figyelmet, hogy a vajdasági szerb lakosság nincs felkészülve olyan radikálisabb nemzeti lépések megtételére, amelyekre más délszláv népeknél sor került.⁵ Úgy vélték, hogy ez ténylegesen lassítja a nemzeti felszabadítás mozgalmát, és azt Szerbia háborús eredményeitől teszi függővé. Valójában ebből származott a mozgalom spontán és passzív jellege is.

1918 nyaratól kezdve azonban már jelentkeznek az első olyan kezdeményezések is, amelyek célja, hogy a délszláv népek felszabadulási törekvéseit a Vajdaságban is radikálisabban kifejezésre juttassák. Veljko Petrović író, aki 1917 végétől Londonban, a Jugoszláv Bizottságban képviselte a Vajdaságot, azt sugallja a vajdaságiaknak, hogy adjanak ki egy deklarációt, amely tartalmazza a magyarországi délszlávok politikai követeléseit is. Sugallatai azonban nem találnak szélesebb fogadtatásra, mert szembehelyezkednek velük a vajdasági radikálisok, mindenekelőtt Jaša Tomić, aki úgy gondolja, hogy még nincs itt az ideje a Magyarországgal szembeni radikálisabb követelések hangsúlyozásának.⁶ Az akkori vajdasági állapotokról meggyőzően ír Milan Kašanin is: „Csofálkodom, hogy nem moccannak azok a dicső politikusok a volt *Zastava* és a *Branik* körül... Most hol vannak?”⁷

A Vajdaságban 1918 őszén a politikai események jellegét a nemzeti felszabadítási, illetve a Magyarországtól történő délszláv elszakadási törekvések határozták meg. A feltételt e változásokhoz a szaloniki front áttörése, Ausztria–Magyarország katonai veresége, valamint – a Monarchia más részein – a jugoszláv mozgalom erősödése teremtette meg. A vajdaságiak (ti. a vajdasági délszlávok – a fordító megjegyzése) szervezettebb és radikálisabb fellépésének hirdetői – noha politikai hovatartozásuk különböző volt – egységüket juttatták kifejezésre abban, miszerint Magyarországgal meg kell szakítani az államjogi kapcsolatokat, azonban eltérő volt az álláspontjuk az elszakadás mikéntjében, vagyis abban, hogy a délszláv felszabadítási mozgalomhoz integrálódjanak-e, amely az új jugoszláv államot propagálta, vagy közvetlenül Szerbiához csatoltassanak.

Jellegüknél fogva ezeknek az ellentéteknek már ekkor mély értelmű politikai jelentőségük volt. Méhükben hordozták a Vajdaság jövőbeli státusával kapcsolatos pro-jugoszláv és pro-szerb összeütközéseket. Ezek, miután Zágrábban 1918. november 5-én megalakult a Szerb–Horvát–Szlovén Nemzeti Tanács, egyre erőteljesebben jelentkeztek. De ez nyilvánult meg a vajdasági radikális párti vezetők egy részének azon határozatában is, amellyel ők is csatlakoztak a „három nevű egységes nemzet és az önrendelkezés” értelmezéséből kiindulva.⁸ A radikálisok e csoportja ekkor elfogadta a Tanács azon határozatát is, hogy csatlakozzanak „a minden szerb, horvát és szlovén teljesen önálló, szuverén és független államának” megalkotásához „e nemzetnek a teljes és folytonos etnikai területén.”⁹

A Jaša Tomić köréhez tartozó radikálisok viszont szembeszálltak mind a fent jelzett jugoszláv orientációval, mind pedig a Vajdaságnak a zágrábi Szerb–Horvát–Szlovén Nemzeti Tanácshoz történő csatlakozásával. Ekkor még kételkednek a Magyarországhoz fűződő államjogi kötelek megszüntetésének helyénvalóságában, éppen ezért kapcsolatokat tartanak fenn Károlyi Mihállyal, a magyarországi 48-as párt elnökével is, aki Magyarország területi és állami integritásának megőrzésére törekszik, széles körű autonómiát és nemzeti jogokat ígérve a szláv nemzetiségeknek. Noha a magyar hatóságok esetleges repressziójától való félelemmel magyarázzák, Jaša Tomić és Kosta Hadži kijelentései – miszerint „a magyarországi szerbeknek nincs semmilyen extritóriális törekvésük, és hogy örömmel megmaradnak a szűkebb Magyarország államkeretei között, de követelik a teljes egyenjogúság és a kulturális fejlődés biztosítását”¹⁰ – ténylegesen ellentmondtak az egységtörekvések jugoszláv koncepciójának éppúgy, mint annak a kedélyállapotnak, amely a vajdasági szerbek egy részét jellemezte. Azokról van szó, akik határozottan ragaszkodtak a *Glas SHS*-ben a vajdasági szeparatista törekvések kifejezésre juttatásához, nem is az idők szelleme miatt, hanem azért, mert a múltban századokon át elnyomatás volt az osztályrészük. „Mi, magyarországi szerbek” – írta a *Glas* – „szabad emberek akarunk lenni, egyesíteni akarjuk szellemünket és lelkünket saját jugoszlávsgunk lelkületével.”¹¹

E nézeteket a Vajdaságban több titkos összezejövetelen is megvitatják, és kifejezik törekvésüket, hogy államjogi értelemben szakítani kell Magyarországgal, de azt is leszögezik, hogy el kell fogadni az egyesülés jugoszláv koncepcióját. Szabadkán az egyik értelmiségi csoport összezejövetelén – kezdeményezője a Matica srpska titkára, Tihomir Ostojić – 1918. október 2-án a dél-magyarországi szerbek és horvátok nevében határozatot fogadnak el, melyben kimondják, hogy „a jugoszláv kérdés rendezésének tekintetében, akárcsak a Bácskával, a Bánáttal és Baranyával, mint az összes jugoszlávok egységes államának alkotórészeivel kapcsolatban egyedül a békekonferenciát tekintik mérvadónak.”¹²

Az 1918. október 24-én és 25-én megtartott második ülésen, amelyre a Nemzeti Tanács létrehozás után került sor, a fenti határozatot kibővítették azzal, hogy a dél-magyarországi szerbek és horvátok tekintetében kizárólag a zágrábi Szerb–Horvát–Szlovén Nemzeti Tanács kompetenciáját ismerik el, valamint azzal, „hogy a magyarországi szerbek és horvátok legyenek képviselve a Nemzeti Tanácsban”.¹³

Tekintettel azokra az ellentétekre, amelyek a Vajdaságban a Magyarországgal fennálló államjogi keretek megszüntetésének módozatairól alakultak ki, a Nemzeti Tanács 1918. október 26-án azt javasolta a vajdaságiaknak, hogy „ők maguk tárgyaljanak és állapodjanak meg önkörükben”, s csak ezt követően jöjjenek Zágrábba tárgyalni.¹⁴ Ezzel egy időben Svetozar Pribičević is arra törekszik, hogy megnyerje Vasa Stajićot, abban bízva, hogy a vajdaságiak az ő hatására elfogadják a Nemzeti Tanács koncepcióját. Ezért segít neki, hogy megszökjön Turócszentmártonból, ahol elítéltként gyári munkát végez. Október utolsó napján érkezik Zágrábba, s a vajdaságiak nagygyűlésén a Nemzeti Tanács tagjává választják.¹⁵

Stajić ettől kezdve közvetlenebbül kapcsolódik be a Vajdaság kérdésének megoldásába. Következétesen képviseli a Nemzeti Tanács jugoszláv koncepcióját, amelynek értelmében a Szerb–Horvát–Szlovén Állam összetett államjogi karaktert nyerne: közös hatalmi szervekkel (Nemzeti Tanács, Központi Bizottság, a Központi Bizottság Elnöksége), tartományi kormánnyal Horvátországban és Szlavóniában, Dalmáciában, Szlovéniában és Bosznia-Hercegovinában. A Vajdaságnak szintén a Szerb–Horvát–Szlovén Állam alkotórészévé kell válnia, azonban a jugoszláv és a pro-szerb (demokrata és radikális) álláspont közötti ellentétek ezt a kérdést homályossá tették, s ezért a Nemzeti Tanács azt javasolta, hogy a problémákat oldják meg a vajdaságiak maguk.

Zágrábba érkezéssel kezdetét veszi Stajić csalódása is a jugoszlávság értelmezésének kérdésében, ő ugyanis abban mindenekelőtt a jugoszláv állam létrehozásának szükségességét látja. Zágrábban szembesül Stjepan Radić államjogi eszméivel. Radić követelése az, hogy a báni Horvátországot nyilvánítsák szuverén állammá s a Szerb–Horvát–Szlovén Állam alkotóelemévé, és hogy Horvátország köré kell csoportosítani mindazon területeket, amelyeket az adott pil-

lanatban irányítani lehet, valamint hogy „egyetlen katonaságnak – sem a baráti szerb, francia, angol, amerikai, sem pedig az ellenségének – nem szabad a mi területünkre lépni”.¹⁶ Ezek az elképzelések objektíve jobban megfeleltek a szerb kormánynak, amely szintén arra törekedett, hogy minden szerbnek tartott tartományt maga köré gyűjtsön, és majd csak azt követően lásson hozzá a jugoszláv állam esetleges létrehozásához a Nemzeti Tanács álláspontjainak – melyekkel V. Stajić is egyetértett – a jegyében. A kérdések kérdése az volt, vajon mik egyesülnek a közös államban: **a jugoszláv földek (országok) vagy a népek?** (Kiemelés a szerzőtől.) Ebben a kérdésben a tanácstalanság már 1917-ben, a korfui deklaráció vitája során is megmutatkozott. Sokan úgy vélték, hogy a jugoszláv földek egyesülése a föderalizmust és a konföderalizmust anticipálja, a népek egyesülése viszont az unitarizmust (egységesítést). Ezeket az ellentmondásokat Franko Potočnjaknak, a Jugoszláv Bizottság tagjának a gondolatai fejezik ki a leghívebben. Szerinte „nem a földek, hanem a népek egyesítése” a feladat. „Ha az első utat követnénk, föderációt vagy konföderációt hoznánk létre.”¹⁷ Ennek szellemében Potočnjak azt javasolta, hogy a Bácskát és a Bánátot azonnal egyesítsék Szerbiával.¹⁸

A párizsi békekonferencián Nikola Pašić még nyíltabban hangsúlyozta ezt a gondolatot, mondván, hogy Szerbiának először a saját határainak kérdését kell rendeznie, és csak azt követően kezdhet tárgyalásokat a jugoszlávokkal a kibővített határokon túlról, tekintettel arra, hogy csak Szerbia viselt háborút, nem pedig Jugoszlávia.¹⁹ Ebben a kontextusban elfogadta a közös állam föderális berendezkedésének lehetőségét is. Pašić elképzelésével Aleksandar régens szállt szembe, és megvalósulását a december elsejei rendelettel sikeresen meggátolta. A régens ugyanakkor egyetértett Pašić centralizmusával, mint a közös állam egyetlen politikai alternatívájával, s ezzel megsemmisítette azokat az alapokat, amelyeken az egyesülést a Nemzeti Tanács kívánta véghezvinni.

A kérdésre vonatkozó nézeteit Stajić részletesen kifejti Ignjat Pavlashoz 1918. november 23-án küldött sürgönyében. Ebből a legpontosabban megismerhetők jugoszlávságának lényegi vonásai éppúgy, mint a Vajdaság problematikáját érintő nézetei. „Álláspontomat a nevében képviselheti. Tudomásul venni a Nemzeti Tanács határozatait, elfogadni a skupštinán és a rendelkezéseinek megfelelően megválasztani a Baranya, Bácska és Bánát tartományi kormányát, energikusan fellépni a kizárólagosságok ellen.”²⁰ Álláspontjával Stajić eltért azoktól a koncepcióktól is, amelyeket a Vajdaságról J. Tomić és a szerémségi radikális, Žarko Miladinović propagált. Utóbbiról ezt mondja: „Miladinović, a rumai fanatikus szerb el akarja szakítani a Szerémséget Horvátországtól.”²¹

Az 1918. november 2-án létrejött Szerb Nemzeti Bizottság keretein belül tovább folytatódott a vita a Vajdaság Magyarországtól történő államjogi elszakításáról. A vitában kifejezésre juttatták az egységet, valamint annak szükségességét, hogy a Vajdaság elszakadjon, ugyanakkor a megvalósítás mikéntjére vonatkozó

különbségek is kifejezésre jutottak. Tanácsstalanság uralkodott abban a kérdésben, vajon „a Vajdaság Horvátországgal, Dalmáciával, Bosznia-Hercegovinával közösen fog egyesülni, vagy közvetlenül Szerbiával”.²² E kérdésben az ellentétek olykor igen kiéleződtek, ugyanakkor át voltak itatva intrikával és misztifikációval.²³ Egyik oldalon J. Tomić befolyásos radikálisait találjuk – a szerb bizottságokban ők vannak túlsúlyban –, a másikon pedig a demokratikus csoportosulásokat, mindenekeelőtt a pro-jugoszláv orientáció képviselőit. Mivel a kérdésben nem jött létre egyetértés, az ötven vajdasági politikus találkozásán elhatározták, hogy kompromisszumos javaslattal állnak elő, s ennek értelmében, Zágrábon keresztül, Szerbiával és Montenegróval egyesülne a Vajdaság, ám ha a Nemzeti Tanács elutasítaná az egyesülést, akkor közvetlenül Szerbiához fog csatlakozni.²⁴

Mivel lehetetlenné vált, hogy ebben a kérdésben önállóan hozzanak döntést, az újvidéki Főbizottság úgy határozott, hogy segítséget a szerb kormánytól kér, amely nemzetközi okok miatt a Szerbiához csatolást diszkréten támogatta. A Főbizottság három tagját küldte Belgrádba. J. Tomićot, dr. Ivan Pavlast és Vasa Stajčićot Momčilo Ninčić és Ljuba Jovanović fogadta.²⁵ Előzőleg már M. Ninčić tárgyalta Petar Konjovićyal és pancsovai politikusok egy csoportjával, közöttük a radikális Pera Miladinovićyal és a demokrata Dušan Boškovićyal. Mindannyiuknak azt szuggerálta, hogy a Nagy Nemzetgyűlés (Velika narodna skupština) soron levő ülésén követeljék minden szerb, horvát és szlovén egyesülését a Karađorđević dinasztia jogára alatt. Ha viszont törzsi megoszlásra kerülne a sor, akkor kérjék a Bánát, a Bácska és Baranya Szerbiához csatolását, illetve azt, hogy a Skupština válasszon tartományi vezetőséget, valamint küldöttséget a zágrábi Nemzeti Tanácsba és Belgrádba.²⁶

Lj. Jovanovićnak a tárgyalások során kifejtett gondolatmenete teljesen elmentes volt Ninčevićével. Kijelentette, Szerbia kívánsága az, hogy a Vajdaság Zágrábtól függetlenül kapcsolódjon Szerbiához.²⁷ A két miniszter egymásnak ellentmondó kijelentései nem vezettek a vajdasági politikusok nézeteinek közeledéséhez. „A szerb kormány ma van, holnap nincs. Ám a nemzeti egység gondolata létezett a kormányt megelőzően is, tehát túl is fogja élni. Én megmaradok mellette. Dr. Pavlas viszont elfogadta a szerb kormány kívánságát, amit akkor, nem tudom, milyen jögon, Ninčić úr és Jovanović úr képviselt.”²⁸

Mindazoktól a körülményektől, amelyek a Vajdaság kapcsán jöttek létre, de különösen J. Tomić nacionalista retorikájától rezignáltan és kiábrándulva kapja meg „Pribičević úr meghívóját, mint a felszabadulást”, hogy nyomban induljon Zágrábba, ahol „a Belgrádba menetelről és a közös kormány megalakításáról” kell szavazást lebonyolítani. „Elmenekültem az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés elől, ahol nem volt helyem, és elmentem Zágrábba, ahol megválasztották a huszonnyolcak bizottságát, s én is bekerültem. Még egy kísérletet tettem: a Nagy Nemzetgyűlés megtartása előtt értesítettem az újvidéki Főbizottságot, hogy Zágrábban megszavazták az egyesülést, tehát értelmetlen a külön odacsatolás

Szerbiához. Hiába.”²⁹ Formálisan ugyan nem definiálódott egységes javaslat a Nagy Nemzetgyűlés felé, ám J. Tomić hívei kedvező légkört teremtettek platformjuk elfogadtatásához és győzelemre viteléséhez.³⁰

Így például a Nagy Nemzetgyűlésre Szabadkán át igyekvő bánáti küldöttek mindegyike a karján „széles szerb trikolórt viselt ’Éljen Nagyszerbia’ felirattal, ami sok szabadkainál nem talált megértésre; ők aztán Újvidékre érve tudták meg, hogy J. Tomić hatására megfogalmazódott a végleges döntés a közvetlenül Szerbiához csatolásról”.³¹

Babijan Malagurski szabadkai küldött, aki részt vett a Matica srpskában november 25-én tartott előkészítő konferencián, elszántan szembeszállt a felkínált határozattal. Kijelentette: „Nekünk a mi Nemzeti Tanácsunk meghatározta, hogy mit kell tennünk és mit kell képviselnünk. Mivel ez (ti. ami történik – a fordító megjegyzése) nem egyezik a Tanácstól kapott utasításokkal, én a társaimmal erre a megoldásra kapható nem vagyok... Volt ekörül huzavona egészen a Skupština megtartásáig.”³²

Viszont a nemzetgyűlésben egységesen elfogadták a határozatot, hogy a Bánátot, a Bácskát és Baranyát kapcsolják a Szerb Királysághoz, de „mindent tegyenek meg, hogy megvalósuljon Péter királynak és dinasztájának a vezetésével a szerbek, horvátok és szlovénok egységes állama”.³³ J. Tomić koncepciójának győzelmét „meleg és fulmináns hazafias beszédével” nagyban elősegítette Blaško Rajić lelkész.³⁴ A rezolúciónak nyújtott támogatását Rajić később azzal magyarázta, hogy ez erősebb biztosítékot nyújtott a Magyarországtól való elszakadáshoz, mint a jugoszláv opció.³⁵

A Nagy Nemzetgyűlés határozatainak ellenére sem rendítették meg Stajčićot a meggyőződésében, hogy a jugoszláv opció helyénvalóbb lett volna, hogy az ilyen nézeteket éles kritikával fogadták. A leg súlyosabb kritikának azt a minősítést tekintette, miszerint megtagadta a szerbséget. „Ez – mondja – mintha az én jugoszlávságomat jelentené. A szekerek olyan irányba indultak, amit én nem hagytam jóvá. Ezért nem vettem részt december 1-jén az egység kikiáltásán, noha formálisan ott lett volna a helyem. Egyre inkább félrehúzódtam a nagyhangú hazafiak elől: először Párizsba, aztán a Matica srpskába, majd az iskolába, és most a levéltárba szeretnék eljutni, hogy a múlt emberei között éljek.”³⁶

Stajčić az új viszonyok között kiemelkedett a jugoszlávságra és külön a Vajdaság kérdésére vonatkozó sajátos elgondolásával. Összehasonlítva a magyarországi szerbség problematikájáról alkotott felfogásokkal, amelyek az európai liberalizmus és a nemzeti romantika hatására formálódtak ki, Stajčić az első világháború idején inkább a jugoszlávság felé fordul, ami elveinek egy új, kozmopolita dimenziót és identitást kölcsönöz. A jugoszlávság objektíve új politikai és nemzeti tendenciákat és értékeket tartalmaz, de legitimé a „nemzetiségi elv” győzelmével válik (a Wilson által a nemzetek önrendelkezési jogáról meghirdetett eszme elfogadásával), és persze a multietnikus birodalom széthullásával,

emiatt akár ellentmondásos történelmi folyamat eredményének is nevezhetnénk. Stajić jugoszlávsága tehát meglehetősen kényes természetű, és töprengésre ad okot. Bizonyos, hogy elfogadja a jugoszláv nemzeti unitarizmust, mint történelmi alternatívát, azonban a jugoszláv állam belső berendezkedésének kérdésében az összetett jelenségek iránt jóval nyitottabb. Ezért szó nélkül elfogadta a korfui deklarációt. Legvilágosabban azonban 1919-ben fogalmazott, amikor meghatározta a Jugoszláv Demokrata Párthoz való viszonyát: „Kívánom, hogy legyőzzön minden partikularizmust, a nemzeti és a szociális kizárólagosságot egyaránt, és hogy Jugoszláviának nyújtson stabilitást az egységes nemzeti szellem megteremtéséhez, amelynek az állam alapjává kell válnia.

Segíteni fogom közvetve és közvetlenül mindaddig, amíg benne a háromnevű nemzet egynevű nemzetté olvasztásának zálogát látom...”³⁷

E kérdésben Stajić nézeteit nagymértékben áthatják az olasz egyesítés XIX. századi tapasztalatai, különösen ami az állam szerepét illeti az egységes nemzeti tudat létrehozásában. Ilyen tekintetben De Angelo olasz képviselőnek a parlament első ülésén elmondott szavai – „megteremtettük Olaszországot, most meg kell teremtenünk az olaszokat is” – teljesen párhuzamosak Stajić nézeteivel a jugoszláv valóságról és az 1918-as egyesülésről.³⁸

A Vajdaságról alkotott nézetek viszont kiváltották belőle a politikai és etnikai valóság iránti mélyebb megértésre való igyekezetet, és a problémák iránti kozmopolita hozzáállást. Amikor helyesli az Omladinska matica za Vojvodinu létrehozását, azoknak a lehetséges opponenseknek felel, akik a Vajdaságot nem tudják elfogadni a maga sajátos szellemével. „Valakit talán meglephet a területi elhatárolódás: vajdasági. Vajon ez valamiféle 'vajdasági szeparatizmust' jelent?

Aki elfogadja a mi kozmopolita lelkiállapotunkat, a mi szolidáris szociális érzékenységünket államunk valamennyi nemzetisége iránt, az nem fog bennünket szeparatizmussal rágalmozni azon nemzeti csoport iránt, amelyhez tartozunk. A mi tevékenységünknek a Vajdaságra korlátozását a miáltalunk kívánt és megkísérelt aktivitás természete irányítja és határozza meg.”³⁹

Mégis, legmélyebben akkor gondolja végig a Vajdaság történelmi identitását, amikor azokat bírálja, akik a Vajdaságot kizárólag szerbnek látják. „Mit jelent a Szerb Vajdaság? Vajon ez azt jelenti, hogy a Bánát, a Bácska és a mi Baranyánk németektől, magyaroktól, bunyevácoktól, sokácoktól, szlovákoktól és bánáti horvátoktól mentes, vagy hogy nincs román? Haszontalanok azok, akik a Vajdaságot szerbnek keresztelik, mert azon dolgoznak, hogy Jugoszlávia számára elveszen. Mert egy bizonyos: a magyarok nem azért veszítették el a Vajdaságot, mintha az szerb lett volna, hanem azért, mert a durva erő vitézei voltak, s megtagadták az igazságot a Vajdaság népeitől... Vajdaság akkor lesz a miénk, ha mi semmibe vesszük az összes túlhaladott nacionalista frázist, ha megtaláljuk a módját, hogy miként elégítsük ki a Vajdaság különféle fajtájú lakosságát, ha megszűnünk szuggerálni a Jugoszlávia elleni államellenes és rom-

boló nézeteket, ha lehetővé tesszük az Európával – és nem a Balkánnal – történő azonosulást.²⁴⁰

Stajić nézetei a Vajdaságról a felsorolt ismérvek folytán mindig aktuálisak és korszerűek. Nagymértékben összecsengenek a jelenkori vajdasági realitásokkal, igazolva a vajdasági politikai ellentmondások hosszú történelmi geneziséét. Éppen ezért a jugoszláv, a szerb és a vajdasági kérdésre vonatkozó stjajić nézetek mélyebb analízise nélkül nehéz megérteni a Vajdaság 1918 utáni fejlődését.

(Fordította: Csorba Béla)

JEGYZETEK

¹ Dragoslav Janković: Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1918. Institut za savremenu istoriju i Spres-Pres, Beograd, 1973.

² I. m. 526. o.

³ Uo.

⁴ Spomenica oslobođenja Vojvodine. Novi Sad, 1929., 6–7. p

⁵ Nyomtatásban meg nem jelent napló Joca Lalošević hagyatékából (dr. Ranko Končar magántulajdona). Lalošević feljegyezte, hogy a nemzeti tudat krízisééről is szó van, tekintve, hogy a szerb lakosságot a XX. század elejétől hosszan tartó politikai válság és elnemzetietlenítés sújtotta.

⁶ Kosta Milutinović: Vojvodina i stvaranje Jugoslavije. Historijski pregled, br. 3–4., Zagreb, 1961., 200–201. p. Jaša Tomić arra törekedett, ahogyan maga mondja, hogy „ez a butaság ne történjen meg”.

⁷ Milan Kašanin levele Tihomir Ostojićhoz 1918. október 22-én, ROMS 5544.

⁸ Lazar Rakić: Vojvodina u vreme stvaranja jugoslovenske države 1918. Zbornik radova Srbija 1918. godine, Beograd, 1988, 224. p

⁹ Uo.

¹⁰ Kosta Milutinović: Vojvodina između Beograda i Zagreba. Starine, knj. 53., Zagreb, 1966, 341. p

¹¹ Idézve Dušan Popov: Srpska štampa u Vojvodini 1918–1941. c. műve alapján, Matica srpska, 1983, 13. p

¹² Kosta Milutinović: Vojvodina i stvaranje Jugoslavije..., 203. p

¹³ Ez a csoport úgy hitte, hogy a Vajdaság délszláv népeinek általános elképzelését juttatja kifejezésre, de ellentmondott nekik Jaša Tomić, aki úgy vélte, hogy a Vajdaság problémáját a közvetlen Szerbiához csatolással kell megoldani. (I. m., 203. p)

¹⁴ Bogdan Krizman: Zapisnici Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS u Zagrebu. Starine, knj. 48., 341. p

¹⁵ V. Stajić: Moje učešće u jugoslovenskom ujedinjenju. Spomenica oslobođenja Vojvodine 1918. Novi Sad, 1929., 156–159. p

¹⁶ D. Janković–B. Krizman: Građa o stvaranju jugoslovenske države 1–20. 12. 1918, 393–398. p

¹⁷ Franko Potočnjak: Iz emigracije I. Zagreb, 1919, 17. p

¹⁸ Uo.

¹⁹ D. Janković–B. Krizman: I. m. 393–398. p

²⁰ Spomenica oslobođenja..., 17. p

²¹ I. m. 158. p

²² Uo.

- ²³ J. Lalošević: Naše oslobođenje i ujedinjenje. Književni sever, knj. 5., sv. 1. Subotica, 1929., 11. p
- ²⁴ Spomenica oslobođenja... 158. p. Stajić feljegyezte, hogy ezt a javaslatot két személy kivételével mindenki elfogadta: „Dr. Milan Petrović úr nem írta alá a határozatot, gondolom, az utolsó klauzula miatt, Jaša Tomić pedig azon dolgozott, hogy elrontsa a konferencia határozatát, amelyet a Nagy Nemzetgyűlés határozatává kívántunk tenni.” (Uo.)
- ²⁵ Milan Petković: Beograd ili Zagreb. Letopis MS, 1952., 196. p
- ²⁶ Vasa Vučković és Aleksandar Magarašević levele S. Pribičevićhez, 1918. 11. 15., ROMS M. 5395.
- ²⁷ Spomenica... 159. p
- ²⁸ I. m. 158. p
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Erről többet megtudunk Marko Protić szabadkai pravoszláv esperes (prota) visszaemlékezéseiből. A Matica srpskában november 17-én tartott konferenciáról írva Protić megemlíti, hogy J. Tomić olyan utasítással jelent meg, hogy az egyesítést közvetlenül Belgráddal kell véghezvinni. Erről „a noteszában feljegyzés volt magának dr. Momčilo Ninčić miniszternek az aláírásával hitelesítve.” M. Protić: Zlatni dani Subotice od oslobođenja 13. novembra 1918 do potpisa mira 4. juna 1920. Subotica, 1930., 29. p. (Mirko Grlica: Blaško Rajić i stvaranje prve Jugoslovenske države c. kézirata alapján.)
- ³¹ I. m. 54. p
- ³² Uo.
- ³³ Spomenica oslobođenja... 156–157. p
- ³⁴ J. Lalošević: Naše oslobođenje... 11. p
- ³⁵ P. Pekić: Povijest oslobođenja Vojvodine. Subotica, 1939., 163. p
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ A Matica srpska kéziratostálya, M. 12679
- ³⁸ Idézi Hans-Ulrich Weler: Nacionalizam: Istorija, forme, posledice. Svetovi, Novi Sad, 2002, 98. p
- ³⁹ A. Lebl: Politički lik... 367. p
- ⁴⁰ I. m. 343. p

Vasa Stajić and the Annexation of Vojvodina to Serbia in 1918

At the end of the First World War the South Slav peoples became united into a common country. The unification came to be realized through a multitude of contradictions and political differences. This was especially true of the ideas that they had developed concerning the questions of Yugoslavia and the character of the political system or form of government. Essentially, it was a conflict of two diverging tendencies: on the one hand, there was the tendency towards the unification of the South Slav territories of which it was presumed to anticipate federalism or confederalism, and on the other hand, the unification of the South-Slav peoples which was alleged to maintain/preserve unitarism. It was within these processes that the question of the status of Vojvodina came to be raised: would the province annex the commonwealth of the South Slavs or just Serbia? These differences polarized to a great extent the political situation of the South Slav peoples in Vojvodina; on the one side, there was the political streamline headed by Vasa Stajić that aspired annexation to the Yugoslav state, and on the other side, was the streamline led by Jaša Tomić that propagated direct annexation to Serbia. It was this polarization that gave a marked character to the political life of Vojvodina in 1918.

Keywords: radicals, democrats, federalism, Yugoslavia, Vojvodina

A „KOMMUNIZMUS MOSTOHAGYERMEKEI”: A MAGYAR KISEBBSÉG ELLENI MEGTORLÁSOK A DÉLVIDÉKEN (A VAJDASÁGBAN) – A KUTATÁS EREDMÉNYEI ÉS KÉRDŐJELEI

The “Stepchildren of Communism”: Retaliation against the Hungarian Minority in Délvidék (Vojvodina) – results and question marks raised by the research

Ez az összetett tanulmány egyszerre több funkciót tölt be. Megkísérli tisztázni a Délvidék és a Vajdaság elnevezések közti terminológiai különbséget, áttekinti a témával foglalkozó szakirodalmat, és összegezi a magyarországi levéltárakban folytatott kutatásokat. Munkájában a szerző arra tesz kísérletet, hogy a rendelkezésére álló levéltári források alapján rekonstruálja: tudott-e Budapest az 1944 őszen lezajló magyarellenes megtorlásokról. Milyen utakon jutott el az információ, mi történt a beérkező információkkal a miniszterelnökség kisebbségi osztályán és a külügyminisztériumban. Arra a kérdésre is keresi a választ, hogy a partizán megtorlásokról szóló hírek miért nem váltottak ki tiltakozást a magyarországi hivatalos körökben és jutottak a szándékos feledésbe merülés sorsára. Az adott helyzetben nyújtott-e, és nyújthatott-e Magyarország a több mint félmillió délvidéki magyarságnak bármilyen védelmet a rájuk zúduló hatalmi represszióval szemben. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása jelentős hozzájárulás a „nép ellenségeivel” történő leszámolás „valós dimenzióinak” rekonstruálásához.

Kulcsszavak: Vajdaság, Délvidék, áldozatok létszáma, magyar levéltári források, magyar külügyminisztérium, magyarellenes megtorlások, OZNA, hatalmi represszió

Előljáróban rövid magyarázatot fűznék tanulmányom címéhez, pontosabban ahhoz, miért használom magyar történészként a Vajdaság helyett inkább a Délvidék megnevezést, illetve mit takar az egyik, illetve a másik kifejezés. A magyar történeti és köznyelvi terminológiában a **Délvidék** azokat a területeket jelenti (Horvátország nélkül), amelyeket 1918-ban, illetve 1944-ben Jugoszláviához csatoltak (Horvátország nélkül 20 551 km²), bár **nem egészen azonos** az 1941-ben Magyarországhoz visszakerült déli területekkel. (a Bácska, a baranyai háromszög, a Muraköz és a Murán túli területek, 11 475 km²). E területeken belül, a Bácskában és a Bánátban, a szerbiai (jugoszláviai) magyarság kisebbségtörténetének nem csupán **etnikai „epicentruma”** található, de az őket érintő

politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális események, változások központjai is ezekre a területekre estek. A Délvidék kifejezésnek, különösen a magyar köznyelvben, de a történeti terminológiában is érzelmi töltete is van. A **Vajdaság**, mint ismeretes, a magyarországi szerb nemzetiség 19. századi autonómia törekvéseihez és részleges eredményeihez (az 1849 és 1860 között fennálló szerb Vajdaság) kötődik, és a történeti és köznyelvben a szerb nemzeti azonossághoz fűződő tartalma van. A Vajdaság a három jugoszláv államban, illetve a mai Szerbiában a terület hivatalos elnevezésévé vált, de megtartotta az adott államon belüli autonómia gondolatát, szebb időszakokban az autonómia létező valóságát. A Délvidék használata ebben a történeti közegben negatív, mondjuk ki, magyar nacionalista tartalommal telítődött, nemkívánatos, sőt egyenesen tiltott kifejezéssé vált egészen a legutóbbi időkig.

A jugoszláviai, a vajdasági (és részben a magyar) történetírásban a Délvidék (Vajdaság) 1944 őszi jugoszláv visszafoglalása kapcsán évtizedekig a következő álláspont uralkodott: „*a győzelem mindent igazol*” tételéből kiindulva a politika által szoros pórázon tartott történetírás **letagadta**, egyes esetekben, mint például a németek kitelepítése, szükséges igazságtételként állította be a megtorlásokat. A magyarok vonatkozásában inkább **marginalizálták** a megtorlásokat, így jelent meg a korszakról szóló jugoszláv történeti diskurzusban „*a magyarok elleni kilengések*” eufemisztikus kifejezés. Ez a megközelítés lehetővé tette, hogy átrajzolják, sőt meghamisítsák az új partizán elit hatalomra kerülésének és kisebbségpolitikájának keletkezéstörténetét. E történet szemlélet üzenete az volt, hogy a rendszertől ab ovo idegen a bosszú és a megtorlás, és amennyiben ilyen mégiscsak előfordult, az kizárólag a tényleges háborús bűnösökkel, a „nép ellenségeivel” szembeni igazságos megtorlás volt, és „*Jugoszlávia népeit szolgálta*”.¹ Az 1945 utáni jugoszláv állam, s benne a magyarokkal kapcsolatos kisebbségpolitika keletkezéstörténete tehát „*tiszta fogantatású*”.

A második jugoszláv állam széthullásával párhuzamosan, mintegy ennek reakciójaként, egy ezzel ellentétes álláspont jelent meg: a Tito-korszak Jugoszláviája „*bűnben fogant*”, a kommunista rendszer története az ország népein elkövetett permanens „*hatalmi erőszak*”, a „*társadalom szőnyegbombázásának*” története. A saját identitásukat kereső új államok történészei viktimológiai párbajt vívtak egymással, és komoly erőket mozgósítottak „*a ki szenvedett többet*” historiográfiailag értelmetlen és megválaszolhatatlan kérdésének vizsgálatára. Ekkor, a szerb, a horvát és a szlovén stb. történetírás egymás elleni rekonkistája közepette jelentek meg a vajdasági magyar sajtóban azok az első írások, amelyek az új partizán hatalom ártatlan magyar áldozatainak próbáltak emléket állítani, és a megemlékezés jogát követelték.² Azóta csaknem húsz esztendő telt el. A közös délszláv állam, a közös múlt története, s benne az áldozatokról, a megtorlásokról szóló diskurzus is jórészt szakmai kérdéssé szelídült. Ezt mutatják például a horvát, a szerb, a szlovén, a bosnyák, a macedón stb. történés-

szek témánk szempontjából fontos szakmai konferenciái, amelyeket 1999 óta „*Dijalog povjesničara-istoričara*” néven tartanak, többnyire Zágrábban, ahol a „*Ljudski gubici Hrvatske i Srbije u 20. stoleću*” elnevezésű szekcióban rendszeresen foglalkoznak a vajdasági németek és magyarok elleni megtorlásokkal is.³ A Vajdaság háborús veszteségeit és civil áldozatait kutatja évek óta a Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine határozata lapján létrehozott *Anketni odbor za utvrđivanje o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini*, amelynek munkáját Dragoljub Živković professzor vezeti. Az *Anketni odbor*... által elért tudományos eredményeket egy 2004-ben Újvidéken megtartott nemzetközi tudományos tanácskozáson összegezték, és vaskos kötetben jelentették meg.⁴ A magyar áldozatok vonatkozásában a kötet sajnos nem tartalmaz új eredményeket, a kutatások azonban 2004 után is tovább folytak, ennek összegzése és megjelentetése a közeljövőben várható.

A vajdasági kutatók (akiknek csak kisebb része történész) különösen a magyar áldozatok **létszámának** kérdésére koncentráltak. Nem véletlenül. A kutatásnak ez az iránya egyrészt a korábbi rendszer kisebbségpolitikai konstrukciójával történő szakítást jelentette, és az áldozatok számának a történelmi emlékezetben nagyon eltérő módon rögzült pontosítását szolgálta. A 90-es években megjelent vajdasági magyar munkák főként a halotti anyakönyvek és a visszaemlékezések forrásbázisán alapultak. Az eredmények elismerésre méltóak voltak, a kutatások ugyanakkor egy bizonyos ponton túl már nem hoztak új eredményeket. Ma már világos, hogy továbblépni csak a korabeli források, különösen a belügyi, az OZNA- és pártiratok szisztematikus feltárásával, elemzésével lehet. E levéltári anyagok kutatása azonban, különösen az OZNA-iratoké, Szerbiában ma még mindig komoly akadályokba ütközik.

Történészek között, de különösen a közvéleményben sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a kivégzettekről nem készültek feljegyzések, listák, az ártatlan áldozatok létszámának megállapítása tehát már-már reménytelen. Ezt a mítoszt törte meg Aleksandar Kasaš újvidéki történész 1996-ban megjelent könyve, illetve a vajdasági levéltárakból előkerült helyi kivégzési (likvidálási) listák.⁵ Ezek a kutatások megerősítették, hogy a második világháború végén, illetve a háború után a partizán hatalom rendszeresen készített jelentéseket a letartóztatásokról, a fogva tartottakról és kivégzettekről, a táborok létszámáról, a kitelepítésekről, a bírósági eljárásokról stb. A vajdasági emberveszteségek szempontjából is releváns, ám a kutatásokat korántsem lezáró OZNA-iratok, katonai és belügyi források jelentek meg pár évvel ezelőtt Horvátországban, Slavonski Brodban *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946: dokumenti. Knjiga 1–2.* címmel.⁶ Sajnos a szerbiai levéltárak OZNA-irataiból hasonló forrásközlés mindmáig nem jelent meg, az anyag kutathatósága mindmáig nehézkes.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a rendelkezésemre álló **magyar levéltári források alapján** rekonstruáljam: tudott-e Budapest az 1944

őszai magyarellenes megtorlásokról, ha igen, az erről szóló hírek hogyan, kik által, milyen csatornákon keresztül jutottak el hozzájuk és mit tartalmaztak. Mi történt a beérkező információkkal a hivatali bürokrácia útvesztőiben, azaz adott esetben főként a miniszterelnökség kisebbségi osztályán és a külügyminisztériumban. Nem kerülhetem meg annak a kérdésnek a rövid elemzését sem, milyen helyet foglalt el Jugoszlávia a magyar kormány békeelőkészítő törekvéseiben és általában külpolitikai törekvéseiben. Igyekszem kitérni arra is, miért nem váltottak ki tiltakozást a partizán megtorlásokról szóló hírek Budapesten, miért igyekeztek már-már szándékosan „elfeledkezni” róla. Nyújtott-e, nyújthatott-e az adott helyzetben Magyarország az ismét kisebbségi sorsba került több mint félmillió délvidéki magyarságnak bármilyen védelmet a rájuk zúduló hatalmi represszióval szemben? Ha igen, milyen kérdésekben emelte fel a szavát és milyen eredménnyel.

Mint ismeretes, a háború után Jugoszlávia és Magyarország nemzetközi helyzete, külpolitikai lehetőségei nagyon eltérőek voltak. Magyarország vesztes ország volt, és a vádlottak padjára ültették, korlátozták szuverenitását. Jugoszlávia a győztesek oldalán került ki a háborúból, Tito a partizánhadsereg élén sikeresen újraegyesítette a háború során szétvert államot, a németek és egyéb megszállók ellen folytatott függetlenségi harc pedig legitimálta az ország ekkor már egyértelműen kommunista berendezkedését. A két ország eltérő nemzetközi státusát és külpolitikai mozgásterét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Magyarország 1945 és 1947 között katonailag megszállt ország volt, a békeszerződés megkötéséig korlátozták szuverenitását, nemzetközi ellenőrzés alatt állt, amelyet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) gyakorolt. A SZEB ellenőrizte Magyarország egész bel- és külpolitikáját, vasúthálózatát, légterét, gazdaságát. A szovjetek, az angolok és az amerikaiak mellett Jugoszlávia (és Csehszlovákia) a SZEB mellett működő jóvátételi albizottság tagjaként 20 tagú misszióval képviseltette magát a magyarországi SZEB-ben.⁷ Ebben az alá-fölé rendeltségi, vesztes-győztes helyzetben indultak el a második világháború utáni magyar–jugoszláv kapcsolatok. Ezeket a kapcsolatokat eleve megterhelték a közelmúlt eseményei, a Délvidék Magyarországhoz csatolása, az 1942-es délbácskai és újvidéki razziák pedig végletesen kiélezték a magyarok és szerbek viszonyát, és súlyosan megterhelték a két ország viszonyát.

A partizánok délvidéki kegyetlenkedéseiről szóló első hírek még a háborús összeomlás előtt, a Lakatos-kormány idején, 1944. augusztus 31-én érkeztek a miniszterelnökség II. kisebbségi osztályára az akkor már felbomlóban lévő, de még működőképes délvidéki magyar közigazgatási apparátustól. Az első ismert jelentés a muraközi csendőrségtől, illetve Nagy Iván országgyűlési képviselőtől érkezett.⁸ A komoly politikai pályát befutó hajdani zágrábi diákvezér, Nagy Iván a Csáktornyán élő Lajkó Rózsi 1944. augusztus 7-én kelt eredeti levelét juttatta el a minisztériumba, amelyben az asszony Doroszlón élő testvérének írta meg

apjuk halálának körülményeit. A megrendítő levél szerint 1944. július 23-án éjjel partizánok törtek be a faluba, összeszedtek 68 embert, kihajtották őket a falu szélére, egy mocsaras részhez, az idősebbeket ott agyonlőtték, köztük a Lajkó testvérek édesapját is. Az erős tájszólással és helyesírási hibákkal íródott levélből mai köznyelvi szöveggé átírva idézek: „...és dalolni kellett nekik, és ütötték, szurkálták, fejbe lövöldözték őket, és a bozótban összekötve benne hagyták, még pedig éltek, akkor meg úgy fulladtak meg (...), több halott nem volt, csak ezek az öregebb emberek, de nem tudjuk, miért kellett így csinálni. Kedves öcsém, mi árvák vagyunk, nekünk jó apánk nincs, a gyász a szívünkön.” A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága ugyanerről az eseményről így számolt be: július 30-án Csáktornyára 50 fős partizánegység tört be, 53 jómódú magyart összeszedtek (az áldozatok száma nem azonos, de nagyságrendileg nem tér el egymástól – S. E.), elvitték lovaikat és egyéb vagyontárgyaikat, a rokonok később 37 áldozat holttestét találták meg a közeli erdőben. A kisebbségi osztály az ügy kapcsán a szokásos szolgálati úton arra kérte a külügyminisztert, hogy *„méltóztassék a független horvát állam kormányánál szót emelni a horvátországi magyarság élete és vagyona ellen utóbbi időben mind sűrűbben megismétlődő partizán támadások miatt...”* Kérték egyúttal a külügyminisztert, ha ezek az atrocitások tovább folytatódnak, *„tegyen haladéktalanul intézkedést a község magyar lakosságának Magyarországra való költöztetése érdekében”*.⁹ A kisebbségi osztály tehát, a korabeli politikai gyakorlatnak megfelelően, külpolitikai síkra terelte a kérdést, és a magyar és a horvát kormány között ekkor érvényben lévő áttelepítési szerződést próbálta volna felhasználni a horvátországi magyarok védelmében. Az összeomló magyar közigazgatás és a végnapjait élő usztasa rezsim azonban már nem volt képes érvényt szerezni ennek az elképzelésnek.¹⁰

A Horthy-rendszer összeomlása után, a Debreceni Ideiglenes Kormány számára készített, általunk ismert első jelentés a megtorlásokról 1945. január 16-án készült. Kutatásaim során összesen hét, 1945, 1946 folyamán keletkezett olyan iratot találtam, amelyekben magánszemélyek, egyházi méltóságok, vagy valamelyik kormányzati szerv, többnyire a kisebbségi osztály a megtorlásokra hívta fel a külügyminiszter, vagy éppen a miniszterelnök figyelmét. Ezekben a forrásokban jelentek meg az **áldozatok számára** vonatkozó első **becslések** is, amelyek aztán különféle csatornákon keresztül rögzültek a magyar köztudatban.

A legkorábbi jelentés névtelen írója a Bácskából szökött át, s mint írja, *„a magyarok sorsa a megszállás első heteiben a kényszermunka (1883–1929-ig született férfiak, sőt nők is tömegesen), a súlyosabb esetekben nagyarányú lemészároltatás (lásd a vonatkozó jelentést) esetleg az anyagi kiraboltatás és erkölcsi tönkretétel (magyar nők megbecstelenítése) volt”*.¹¹ Sajnos a jelentés nincs az iratok között, így nem tudjuk, hány kivégzetről értesült először az Ideiglenes

Kormány. 1945. július végén megérkezett a külügyminisztériumba a partizánok által kivégzett, illetve fogva tartott katolikus papok névsora is. A lista 22 nevet tartalmazott, közülük 13-ról már ekkor biztosan tudták, hogy megölték őket.¹² Minden bizonnyal ezek a hírek Mindszenty József hercegprímáson keresztül jutottak el a kormányhoz, mint ahogyan a hercegprímás küldte el 1946. július 17-én Gyöngyösi János külügyminiszternek azt a hozzá délvidéki menekültek által eljuttatott beszámolót is, amelyben a feljegyzés ismeretlen szerzői drámai módon ecsetelték a jugoszláviai magyarok helyzetét, illetve azért bírálták a magyar kormány békeelképzeléseit, mert nem akarnak területi követeléseket támasztani Jugoszláviával szemben. Közismert, hogy Mindszenty 1945 októberében drámai hangú pásztorlevélben tiltakozott a szlovákiai magyarok, valamint a magyarországi németek kitelepítése ellen, a jugoszláviai magyarok kapcsán azonban elégségesnek tartotta eljuttatni a kormányhoz a hozzá intézett jelentéseket, amelyekhez mindössze egy meglehetősen rövid és semleges hangú kísérőlevelet mellékel csupán.¹³ E feljegyzés készítői 50–60 ezerre becsülték az áldozatok számát. Egy korábban, 1945. október 16-án a külügyminisztérium számára békeelőkészítés céljából készített elemzés 40 ezerre tette az áldozatok számát, egy novemberben készült iratban pedig azt olvashatjuk, hogy „állítólag” 20 ezer magyart végeztek ki a partizánok.

A miniszterelnökségen keresztül a külügyminisztériumba 1946 nyarán eljuttatott „*Magyar sors a Délvidéken*”, illetve „*A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban*” című anonim jelentések készítői 50 ezerre tették a kivégzett magyarok számát, és 30 ezer deportáltról tudósítottak. Külön is utaltak a bezdáni magyarok kivégzésére, Csurog és Zsablya magyar lakosságának deportálására, és Reök Antal volt szabadkai főispán tragikus halálára. Hírt hoztak a vrdniki bányában szabotázs vádjával kivégzett magyarokról, és megemlégték a hírhedt „rabszolgapiacot” is. Az iratokat a külügyminisztériumból Rex József délszláv referens, későbbi belgrádi követségi titkár a következő megjegyzéssel küldte át a miniszterelnökségre: „*Mindent összevetve a magyarság helyzete Jugoszláviában nem fényes, de számításba kell venni, hogy sokkal rosszabb is lehetett volna.*” Egy későbbi, 1946. október 20-án Nagy Ferenc miniszterelnök számára készített feljegyzés 30–35 ezer áldozatról tesz említést.¹⁴ Az iratokban semmiféle utalást nem találtunk arra vonatkozóan, milyen információk alapján készültek ezek a jelentések, kik készítették, illetve kik juttatták át őket a szigorúan lezárt határokon.

Az eddig idézett dokumentumok tehát egyértelműen azt bizonyítják, hogy a magyar kormányok kezdettől fogva tudtak a magyarellenes megtorlásokról, a kivégzésekről, a táborokról, a kitelepítésekről, a kényszermunkáról és kényszertoborzásokról, a kitoloncolásokról. Az áldozatok számáról ugyanakkor csak nehezen ellenőrizhető becslések jutottak el hozzájuk, ezek a számok, mint láttuk, 60 és 20 ezer között mozogtak.

A megtorlásokról szóló hírek eljutottak a SZEB angol és az amerikai delegációjához is. Mint egy ezzel kapcsolatban nemrég előkerült iratban olvashatjuk, az angolok és az amerikaiak több alkalommal is érdeklődtek a kérdésről a magyar külügyminisztérium tisztviselőinél, akik minden alkalommal azt válaszolták, hogy „hivatalosan” nincs értesülésük a megtorlásokról, és az ezzel kapcsolatos értesülések „légből kapottak”. A külügyminisztériumot egy 1945 júniusában „igen baráti hangnemben” folytatott beszélgetés során a SZEB jugoszláv delegátusának gazdasági vezetője, Gavrilović egyenesen arról biztosította, hogy „a Bácskában semmiféle magyar üldözés nincs és nem volt”. Mint mondta: „csupán két községből, Csurogról és Zsablyáról utasítottak ki tömegesen magyarokat, innen is azonban saját érdekükben, az ismeretes újvidéki eseményekből kifolyólag. Nyugat-Bácska, Hódság, stb. svábok által elhagyott részeibe csoportosítják a magyarokat. Óbecsén, stb. például voltak népbírószági tárgyalások és ennek folyamánaképpen tényleg voltak kivégzések is, de csak olyan esetekben, ahol rablás, vagy gyilkolás, vagy az újvidéki eseményekben való részvétel bebizonyosult.” Majd nyomatékosan még hozzátette: „a magyaroknak nagy szerencséje, hogy Tito került hatalomra, különben rettenetes lett volna az újvidéki események miatt való visszahatás és bosszú. A magyaroknak egyáltalában igen jó sorsuk van...”¹⁵

Pár évvel ezelőtt látott napvilágot az a dokumentumkötet, amely a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945 és 1947 között keletkezett jegyzőkönyveit tartalmazza¹⁶. E források arról tanúskodnak, hogy a megtorlások nem szerepeltek a SZEB üléseinek napirendjei között, habár, mint láttuk, az angol és amerikai delegátusoknak voltak ezzel kapcsolatos információik.

A magyarok elleni megtorlásról nemcsak a hivatalos körök szereztek tudomást, de a rokonokon, ismerősökön keresztül a szélesebb közvélemény is azonnal tudomást szerzett róla. Erre utal például Sulyok Dezső volt kisgazdapárti képviselő az emigrációban írt visszaemlékezésében, és említést tesz róla naplójában Grösz József kalocsai érsek is. Illyés Gyula író 1945. május 27-én azt jegyezte fel naplójába, hogy 30 ezer magyart öltek meg a Délvidéken, június 5-én pedig arról ír, hogy legutóbb már 40 ezer áldozatról hallott.¹⁷ A kérdés a korabeli magyar sajtóban tabu témának számított.

A mai magyar közvéleményben Cseres Tibor *Vérbosszú a Bácskában* c. munkája révén a 40 ezres szám rögzült, annak ellenére, hogy nem sokkal a könyv megjelenése után, az Írószövetség lapjában, a *Magyar Naplóban* írott tanulmányomban már felhívtam a figyelmet az általa közölt adatok pontatlanságára és bizonytalanságára.¹⁸ Mivel Cseres könyvét a világ több nyelvére, köztük angolra és horvatra is lefordították, így nemzetközileg is ez a szám rögzült. A vajdasági magyar nyelvű irodalom ugyanakkor ezt a számot kezdettől fogva túlzásnak tartotta.

A közvetlenül a kivégzések után készült becsléseket nem azért idéztem fel, mert úgy gondolom, hogy közelebb visznek bennünket az áldozatok számának pontosításához. Mindössze azt kívántam dokumentálni, hogy a magyar kormányoknak kezdettől fogva tudomásuk volt a megtorlás tömeges méreteiről, még akkor is, ha tudták, hogy a rendelkezésükre álló számok csupán becsléseken alapulnak. Az áldozatok számára vonatkozó erőteljesen túlzó hírek ellenőrzését megnehezítette, már-már lehetetlenné tette, hogy Jugoszlávia igyekezett hermetikusan lezárni határait, a két ország között még nem álltak helyre a diplomáciai kapcsolatok, Belgrádban nem működött magyar követség, így hivatalos magyarázatot sem kérhettek a jugoszláv kormánytól a megtorlások kapcsán. Ha a SZEB jugoszláv delegátusának valamelyik tagja, mint láttuk, hajlandó volt „jóindulatúan” válaszolni az ezzel kapcsolatos informális kérdésekre, a magyarokkal szemben alkalmazott tömeges megtorlás tényét letagadták, illetve a háborús bűnösökkel szemben alkalmazott igazságos büntetésként állították be.

Amikor 1945. január 20-án Magyarország aláírta Moszkvában a fegyverszüneti megállapodást, és formailag is kezdetét vette az 1945 utáni magyar állam története, szomszédaival együtt a szovjet érdekszférába került. Tehát nemcsak arról volt szó, hogy Magyarország szuverenitása, történelme során egyébként nem először, erősen korlátozott volt, hanem arról is, hogy az a nagyhatalom, amely meghatározta Magyarország külpolitikai mozgásterét, struktúrájánál fogva eleve érzéketlen volt a kisebbségi kérdés iránt, ezért szóba sem jöhetett kisebbségvédő partnerként. Magyarország 1945 utáni határai lényegében megegyeztek a Trianonban megállapított határaival, így a nyelvi, etnikai és a politikai határai közötti diszharmónia nem szűnt meg. A revízió kudarcának megítélése azonban alapvetően más volt a magyar politikai pártok között, mint a két világháború között, erőteljesen megcsappant a revízióba vetett hit. A változás lényegét röviden így lehetne összefoglalni: a Kiszegedapárt reménykedett a nyelvi és politikai határok méltányos rendezésében, amit a határtól távolabb élő magyarok esetében autonómiák egészítettek volna ki. A kommunisták és a szociáldemokraták elvetették a nyelvi, etnikai revízió minden formáját, és nem tulajdonítottak jelentőséget a kollektív jogokra épülő kisebbségvédelemnek sem, és úgy gondolták, hogy a kisebbségi magyarok problémáját majd automatikusan megoldja a szomszédos országokban lezajló társadalmi forradalom. (Erdély kérdésében a kommunisták módosították álláspontjukat.) A politikai pártok között a békeelőkészítés során alkalmazandó stratégia kérdésében ugyan kemény vitákra került sor, elsősorban a magyar–szlovák határ kérdésében, de már kezdettől fogva egyetértettek abban, hogy **felesleges és értelmetlen bármiféle határkiigazítási igénnyel fellépni Jugoszláviával szemben.**¹⁹ Még mielőtt az 1946. március 6-ai pártközi értekezleten megállapodásra jutottak volna a határkérdésben, a miniszterelnökség kisebbségi osztályának értelmezésében, jórészt Csuka János²⁰ délszláv referens elemzései nyomán, dominánssá vált az a

nézet, hogy a jugoszláviai magyarok helyzete igen „örvendetesen” alakul, és ez lehetővé teszi azt, hogy „nemzetiségpolitikai szempontból is a legszívélyesebb relációk fognak bennünket egymáshoz fűzni”. Ezzel a jugoszláviai magyarok kérdését végképp levették a békeelőkészítés napirendjéről. Mérvadó, általános véleményként terjedt el hivatalos körökben, amit Gavrilović is sugallt: „*hogya nem a partizánok, hanem történetesen a csetnikek kerekednek felül, akkor a magyarságnak ma hirdondója se maradt volna*”.²¹

A kivégzések miatti kormányzati tiltakozások hiányát a magam részéről főként két okra vezetem vissza: az egyik ok kétségtávol az 1942-es razzia miatt érzett lelkiismeret-furdalás, a másik egy józan, racionális megfontolás volt. Budapest úgy ítélte meg, hogy a közelgő béketárgyalásokon szomszédai közül egyedül Jugoszlávia jóindulatára számíthat. Felvetődött az az ötlet is, hogy Magyarország külföldi megítélésének javítása érdekében „*játsszák újra*” a Horthy Miklós kormányzó által a Feketehalmy-Czeidner Ferenc és társai ellen indított pert, és adják ki angolul az 1943/44-es per anyagát.²² Ries István szociáldemokrata igazságügyi miniszter azonban az ötletet kivihetetlennek tartotta. Véleménye szerint ez ellentétben állna a fegyverszüneti egyezményben a háborús bűnösök kiadatására vonatkozó előírásokkal, és olyan benyomást keltene Jugoszláviában, „*mintha Magyarország a bűnözőket a bűncselekmény elkövetésének helye szerint illetékes jugoszláv népbíróság hatásköre alól ki akarná vonni*”.²³ A külpolitikai önkorlátozás példaként említhetném a minisztertanács 1945. április 25-ei ülését. Ebben az időben több mint 10 000 csángót és magyart tettek át ismét a határon a jugoszláv hatóságok, ezért Erdei Ferenc belügyminiszter felvetette, hogy mivel a jugoszlávok a magyarokat „*népi elkeseredéssel kezelik*”, Magyarországnak erre „*népi önvédelemmel*” kellene válaszolnia. Erre azért volna szükség, érvelt Erdei, mivel Jugoszlávia „*legfőlényesebb helyzetben van velünk szemben*”. Míg Gyöngyösi János külügyminiszter támogatta Erdei javaslatát, és azt mondta, hogy „*valamit tenni kell*”, Nagy Imre földművelődésügyi miniszter azzal hárította el a javaslatot, hogy „*a népi önvédelem csak újabb retorziókra vezethet, nekünk pedig csak az a mód áll rendelkezésünkre, hogy igazi demokratikus úton haladva ezzel szerezzünk idővel elégtételt magunknak*”. Ez volt egyébként az egyetlen minisztertanácsi ülés, ahol felvetődött a délvidéki magyarok érdekében teendő kormányzati lépések gondolata, de mint láttuk, nem a kivégzések, hanem a kitelepítések miatt.²⁴

Mikor 1946 júliusában Párizsban megkezdődtek a béketárgyalások, Budapesten már a nemzetiségi kérdést példaszerűen megoldó Jugoszlávia képe uralta a politikai teret. Ez a kép majd csak két évvel később, egy előre nem látható esemény, a Sztálin–Tito összetűzés hatására tört darabokra. A kisebbségi kártyát azonban még ekkor sem játszotta ki Magyarország Jugoszlávia ellen.

A tömeges kivégzések miatt tehát, mint láttuk, a magyar kormány nem tiltakozott, az internálások miatt azonban Gyöngyösi János külügyminiszter

már 1945. szeptember 17-én szót emelt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv missziójának vezetőjénél, Obrad Cicmil ezredesnél. Gyöngyösi arra kérte Cicmilt, hogy a hadifoglyok mellett bocsássák szabadon „*azokat a civileket is, akik nem háborús bűnösök*”, amire a jugoszláv fél ígéretet is tett.²⁵ A magyarságot ért megtorlások elleni kormányzati fellépések közé tartozik a 42, menekülés közben jugoszláv fogságba esett hadikilgeti székely telepes ügye is, akikről sokáig úgy tudtuk, hogy még 1945-ben Szabadkán agyonlőtték őket. Az időközben előkerült levéltári iratok szerint a magyar kormány 1946 szeptemberében érdeklődött irántuk a SZEB jugoszláv missziójánál, és a jugoszlávok információja szerint többségük ekkor még életben volt, kényszermunkásként a bori rézbányában dolgoztak.²⁶

Végül néhány szót szeretnék szólni a **kiutasításokról**. A Magyarországgal 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény előírta, hogy az 1941 áprilisa után a Délvidékre betelepültek el kell hagyják Jugoszláviát, és ezzel legálissá váltak az 1944 vége óta tartó kiutasítások. 1944 és 1946 között csaknem **kétszer annyi** magyart utasítottak ki, vagy menekült el Jugoszláviából, mint 1918 után, létszámuk magyar adatok szerint **84 800 fő** volt. A kiutasítottak között tömegesen voltak ún. öslakosok is, és a kiutasításokat embertelen körülmények között hajtották végre. A „*kiutasítások embertelen módja*” ellen a magyar kormány számos esetben tiltakozott a SZEB jugoszláv missziójánál, és kérte a kiutasítások felfüggesztését. 1946. június 8-án a jugoszláv kormányhoz intézett jegyzékben például azt kérték, hogy azok a bácskai magyarok, akik az „*egyoldalú propaganda, megfélemlítés és ijedség következtében*” elhagyták szülőföldjüket, és „*a jugoszláv állam érdekei ellen nem vétettek*”, visszatérhessenek elhagyott otthonaikba. A jegyzéket a jugoszlávok válasza sem méltatták.²⁷ A jugoszláv misszió tagjai egy beszélgetés során így foglalták össze álláspontjukat: „*A magyar fasiszta tisztviselők sok bajt zúdítottak a jugoszláv lakosságra. Sok jugoszlávot internáltak és vagyonaikat szétzúzták. A leküldött magyar fasiszta tisztviselők rendszerint egy kofferral érkeztek ... és meggazdagodtak. Jugoszláviának Magyarországgal szemben általában követelni valója van, nem pedig adnivalója, áll ez annál inkább, mivel a különböző internálótáborokból visszatérő jugoszláv demokratákat széthurcolt vagyonaikért valamilyen kártalanítani kell.*”²⁸ Ez világos beszéd volt.

A magyar kormánynak sok gondot okozott a Jugoszláviából átdobott és a magyar–jugoszláv határ közelében magukra hagyott németek sokezres tömege. 1945 júniusában például mintegy háromezer németet tettek át Kelebiánál a határon, akiket a magyar hatóságok nem akartak átvenni. A szállítmány parancsnoka ezért azzal fenyegetőzött, ha nem engedik be őket Magyarország területére, „*a határ mentén felállítják és lelövik őket*”.²⁹ A Nagyszéksós melletti határállomáson 1945. augusztus 2-án felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint „*egy körülbelül 150 főből álló partizán a járőrre géppisztolyt fogott és a híd két oldalán golyó-*

szórót és géppuskát helyeztek el. A svábok háta mögött lévő partizánok fegyverrel magyar területre kergették át a 157 főnyi sváb csoportot”. Amikor a magyar határőr százados a SZEB utasítására hivatkozva megtagadta átvételüket, a szerb századparancsnok azt válaszolta, „*hogyha kell, harc árán is megakadályozza a svábok visszatételét, neki nem parancsol az orosz, mert az orosz senki, mert neki csak Tito parancsol, és ha kell, az oroszokat is kiveri a Tisza vonaláig*”. Majd a nyomaték kedvéért még hozzátette: „*ha még sok a beszéd, félórán belül Röszkén lesznek és 2 órán belül Szeged (harc árán) és a Duna–Tisza vonala lesz a határ*”.³⁰ 1946. január közepén négyezer németet szállítottak át Magyarországra területén azzal a céllal, hogy átdobják őket Ausztriába. Az osztrák hatóságok azonban a szállítmányt nem voltak hajlandók átvenni, a jugoszlávok sem vették vissza őket, így mintegy 1800 fő a murakeresztúri vasútállomáson rekedt, tifusz és vérhasjárvány tizedelte őket az elégtelen táplálkozás és az elemi higiénia hiánya miatt.³¹

Mint láttuk, 1944 és 1947 között a korlátozott szuverenitással rendelkező Magyarország a minimálisnál is kisebb befolyást tudott gyakorolni a vajdasági magyarok sorsának alakulására, Jugoszlávia pedig eleinte inkább kivetni, mint befogadni készült az „*idegen szöveget*”.

A partizán megtorlások magyar áldozatainak pontos számát ma sem tudjuk, az újabb magyar nyelvű szakirodalmi **becslések** a 15–20 ezer között mozognak.³² A horvát és a szerb történetírás ugyanakkor már túllépett a bizonytalan becsléseken, és megpróbálnak a korabeli források alapján válaszolni a kérdésre. Egyelőre azonban még több a kérdőjel, mint a biztos tudás. Van például olyan 1946-os vajdasági OZNA-jelentés, amely a „likvidált” magyarok számát 1776 főben állapítja meg. Az iratból azonban nem derül ki, hogy milyen időszakra vonatkozik a jelentés, így a történészek joggal óvakodnak ezt a számot hitelesnek elfogadni.³³ A jugoszláviai kisebbségek történetéről pár éve fontos monográfiát közlő Zoran D. Janjetović belgrádi történész például egy magyarul is olvasható tanulmányában azt írja, „nehéz elhinnünk”, hogy az ártatlanul kivégzett magyarok száma meghaladta a „főbűnös”, kollektív bűnösnek nyilvánított kivégzett németek számát, ami bizonyítottan 10 ezer körül mozgott (a táborokban ennek a többszöröse, mintegy 50–60 ezer német pusztult el éhség és járványok következtében).³⁴ A második világháború alatti és utáni partizán megtorlásokról pár évvel ezelőtt Michael Portmann német történész jelentetett meg egy tanulmányt a belgrádi Újkortörténeti Intézet folyóiratában, a *Tokovi istorije*-ben.³⁵ Ő Aleksandar Kasaš újvidéki professzor *Mađari u Vojvodini 1941–1946* (Novi Sad, 1996.) c. munkájának ezzel kapcsolatos adatait tartja hitelesnek – aki korabeli OZNA-források alapján a kivégzett magyarok számát 5 ezerre teszi, míg a táborokat megjárt magyarok száma szerint 30 ezer fő volt.³⁶ (1945 májusában a 75 128 német mellett már csak 3779 magyart tartottak fogva az internáló táborokban.)³⁷

A lassan két évtizedes múlta visszanyúló kutatások tehát még sok kérdésre nem adtak választ. Mint láttuk, mindmáig nem ismerjük a megtorlás magyar áldozatainak akárcsak megközelítően pontos számát, lassan mégis feltárulnak a társadalom „szőnyegbombázásának” valós dimenziói, a „nép ellenségeivel” történő leszámolás változatos formái, ennek bel- és külpolitikai összefüggései, Budapest ezzel kapcsolatos politikája stb. Vagyis egyre többet tudunk arról a fontos kérdésről, milyen árat fizetett a délvidéki magyarság azért, hogy a második világháború után szülőföldjén maradhasson, hívják ezt a szülőföldet akár Délvidéknek, avagy Vajdaságnak.

** A szerzőnek a Vajdasági Művészeti és Tudományos Akadémia felkérésére készült, szerbül Odmazda protiv Mađara i politika mađarskih vlada u periodu od 1944. do 1947. godine címen megjelenő tanulmánya bővített, kiegészített változata.*

JEGYZETEK

- ¹ A „nép ellensége” fogalmának korabeli hivatalos értelmezését tárgyalja **Momčilo Mitrović**: Narodni i državni neprijatelji u Srbiji posle Drugog svetskog rata. In.: **Hans Georg Fleck, Igor Graovac** (red.): Dijalog povjesničara – istoričara 4. Zagreb, 2002. 249–266.
- ² Lásd **Matuska Márton** cikksorozatát a *Magyar Szó* 1990-es évfolyamában, illetve a VMDK-nak a Vajdasági és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia elnökéhez intézett felhívását a *Magyar Szó* 1990. április 20-ai számában. Mint a felhívásban olvashatjuk: „elérkezett az az idő, amikor tudományos módszerekkel kell kivizsgálni a vajdasági történéseket a megszállás alatt és közvetlenül a felszabadulás után”.
- ³ Lásd különösen **Zoran D. Janjetović**: Neslovenske nacionalne manjine u Vojvodini krajem Drugog svetskog rata. In.: **Hans Georg Fleck, Igor Graovac** (red.): Dijalog povjesničara – istoričara 3. Zagreb, 2001. 389–401. **Dragan Cvetković**: Ljudski gubici Vojvodine u Drugome svetskom ratu. In.: uo. 9. Zagreb, 2005. 489–508. **Vladimir Geiger**: Sudbina njemačke manjine u Jugoslaviji potkraj i nakon Drugoga svetskog rata u hrvatskim udžbenicima povijesti. In.: uo. 5. Zagreb, 2001. 517–530. **Vladimir Geiger**: Logor Krndija (1945–1946) Izvori i literature. In.: uo. 7. Zagreb, 2003. 473–492. **Jovan Mirković**: Žrtve Vojvodine u logorima 1941–1945. prema do sada izvršenoj reviziji popisa iz 1964. godine. In.: uo. 9. Zagreb, 2004. 509–530.
- ⁴ **Dragoljub Živković, Mihajlo Micić, Milan Djundjerski, Djordje Spernjak, Nenad Maurić** (redakcija): Međunarodni naučni skup Istina... Zbornik radova. Septembar 2004. Anketni odbor za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini. Skupština APV, Novi Sad, 2005.
- ⁵ **Aleksandar Kasaš**: Mađari u Vojvodini. Novi Sad, 1996. Lásd különösen a 156–184. oldalakat. **Matuska Márton** Számvetés c. historiográfiái összefoglalója részletesen elemzi a vajdasági magyar nyelvű irodalom idevágó eredményeit. <http://!www.hunsor.se/hhrw> Lásd még **Enikő A. Sajti**: Hungarians in the Voivodina 1918–1947. Columbia University Press, New York, 2003. 433–460.
- ⁶ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Priredili: **Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić, Mate Rupić**. Slavonski Brod, 2005. **Vladimir Geiger** (red.): Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946: dokumenti. Knjiga 2. Slavonija, Srijem i Baranja. Slavonski Brod, 2006.

- ⁷ A jugoszláv SZEB-delegáció vezetője Obrad Cicmil ezredes volt. Csak összehasonlításként: a szovjet misszió létszáma 800 fő volt, a britek 300 fővel, az USA pedig 130 fővel képviseltette magát. A SZEB teljes ellátása a magyar államot terhelte. A SZEB magyarországi tevékenységét részletesen tárgyalja **Földesi Margit**: A megszállók szabadsága: a hadizsákmányról, a jóvátételről, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002.
- ⁸ Magyar Országos Levéltár (MOL) K–28 Miniszterelnökség (ME) Kisebbségi osztály. 1944–R–25 965.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Magyarország és Horvátország 1942 áprilisában szerződést írt alá „a partizán veszélynek kitett” boszniai magyarok hazatelepítéséről. A szerződés a polgárháború sújtotta Gunja, Vučnjak, Brčko és Bjelina boszniai falvak magyar lakosságát érintette. Az áttelepülők teljes vagyonukat magukkal vihatták. Az áttelepítés 395 családot érintett, 15 552 főt, akiket a magyar kormány a Bácskába, a volt dobrovoljac községekbe, a már korábban oda telepített bukovinai székelyek közé telepített. **A. Sajti Enikő**: Magyar–horvát államközi kapcsolatok (1941–1944) In.: Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. Szerkesztette **Krausz Tamás** és **Szvák Gyula**. Pannonica, Budapest, 2003. 9–13.
- ¹¹ MOL A nemzeti kormány miniszterelnökségének iratai. 1944/1945–1949–XIX–A–1–j–XXIII–112–1945. 21.doboz. Sajnos a jelzett melléklet nem volt az iratok között.
- ¹² MOL Külügyminisztérium (KÜM) Békeelőkészítő osztály iratai XIX–J–1–a–IV–109–40 178/Bé.–1945. 55. doboz A kérdésre részletesen lásd: **Matuska Márton**: Vajdaság mártír papjai. In.: S nem törődtek vele, a holnap mit örökl...Források a Délvidék történetéhez 3. Szerkesztette **Csorba Béla**. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999. 219–221.
- ¹³ MOL KÜM XIX–J–1–a–IV–109–1981/Bé.–1946. 55. doboz
- ¹⁴ MOL KÜM XIX–J–1–k–Jugoszlávia – 16/b–1874/1946. 22. doboz.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947. Szerkesztette **Feitl István**. Napvilág Kiadó, Budapest. 2003.
- ¹⁷ **Sulyok Dezső**: A magyar tragédia. I. rész. A szerző kiadása, 1945. 156–157. Grösz érsek naplója 1944–1946. Sajtó alá rendezte: **Török József**. Szent István Társulat, Budapest, é. n. 56. **Illyés Gyula**: Naplójegyzetek 1929–1945. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 364., 366.
- ¹⁸ **Cseres Tibor**: Vérbosszú a Bácskában. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 248. **A. Sajti Enikő**: Döbbenet és hitelesség. *Magyar Napló*, II. évf. 12. sz. 1991. október 4. 36–38.
- ¹⁹ A magyarországi pártok határkérdésre vonatkozó álláspontját részletesen tárgyalja **Romsics Ignác**: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 138–155. A bajai háromszögre vonatkozó területi követeléseket Jugoszlávia hosszú ideig lebegtette, és csak 1946. május 28-án, Tito utolsó moszkvai útja alkalmával került le végleg a napirendről. Mint a tárgyalásokról készült jegyzőkönyvben olvashatjuk: „*Tito elmondta, a jugoszláv kormány úgy döntött, hogy nem fogja felvetni a Magyarországgal szembeni jugoszláv területi követelést (a bajai háromszög tekintetében) a Miniszterek Tanácsában.*” (Azaz a béketárgyalásokon – S. E.) Sztálin erre helyeslően megjegyezte: „*Ha Magyarország békés kapcsolatokra törekszik Jugoszláviával, akkor Jugoszláviának támogatnia kell e törekvéseket.*” A jegyzőkönyvet közli **Mezei Géza** (szerk.): Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. 175–178.

- ²⁰ **Csuka János** (1902–1962) a két világháború közötti vajdasági magyar szellemi élet egyik prominens képviselője, a szabadkai Napló (Bács megyei Napló) egyik vezető újságírója. 1943-tól Budapesten élt, 1945-ben lett a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályának munkatársa. 1949-ben igaztalan politikai vádak miatt elbocsátották állásából. Csak halála után jelenhetett meg *A délvidéki magyarság története 1918–1941* (Püski, Budapest, 1995.) című monográfiája és a *Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve (1920–1940)* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996. című tanulmánykötete.
- ²¹ MOL KÜM XIX-J-a-IV-108-71/Bé. 1946.
- ²² A fővádlottak külföldre szökése miatt ítélethozatal nélkül zárult per tárgyalási jegyzőkönyvét közli **A. Sajti Enikő – Markó György**: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki rasszia résztvevőinek peréről 1943. december 4.–1944. január 14. *Hadtörténeti Közlemények*, 1985. 2. sz. 426–456.
- ²³ MOL KÜM XIX-A-1-j-XIII/b-5011-1945. 31. doboz
- ²⁴ MOL XIX-A-83/a. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1945. április 25. 24. sz. jkv.
- ²⁵ MOL KÜM. Jugoszlávia TÜK 1945–1964 .I. XIX-J-1-j-Jug-29/h -5/pol.-1945. 38. doboz
- ²⁶ MOL KÜM XIX-A-1-n-„Z” 1011–1945., XIX-A-j-XXIII-10817–1946. 2. doboz
- ²⁷ MOL KÜM XIX-A-1-n-„Z” 3518–1946. 7. doboz
- ²⁸ MOL XIX-J-1-a-IV-104-jugoszláv-40171/Bé.–1945. 54. doboz
- ²⁹ MOL KÜM XIX- J-k-Jugoszlávia - 17/d - 31.390 - 1945. 22. doboz.
- ³⁰ MOL KÜM XIX – J – k– Jugoszlávia –16/f–32.338/pol.–1945. 22. doboz
- ³¹ MOL KÜM XIX–J–1–k–Jugoszlávia–16/d–225/pl.–1946. 22. doboz
- ³² Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP, Budapest, 2002. 223., valamint Romsics Ignác: i. m. 83.
- ³³ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Knj. 1. 110. sz. irat. 325.
- ³⁴ Zoran Janjetović: A német és a magyar kisebbség kiűzése a Vajdaságból a második világháború végén. Regio, 2003. 1. sz. 103.
- ³⁵ Mr Michael Portmann: Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav Territory during and after WWII (1943–1950). Tokovi istorije, 2004. 1–2. sz. 45–74.
- ³⁶ Mr Michael Portmann: i. m. 65., 74.
- ³⁷ Zoran D. Janjetović: Neslovenske nacionalne manjine u Vojvodini krajem Drugoga svetskog rata. In.: Hans Georg Fleck, Igor Graovac (szerk.): Dijalog povjesničara – istoričara 3. Zagreb, 2001. 399.

The “Stepchildren of Communism”: Retaliation against the Hungarian Minority in Délvidék (Vojvodina) – results and question marks raised by the research

This complex study has a multiple function. It attempts to clear up the terminological difference between the terms Délvidék and Vajdaság, gives a survey of the literature on the subject and sums up the research conducted in archives in Hungary. The author of the study makes an attempt to reconstruct on the basis of archival sources: Did Budapest know about the anti-Hungarian retaliations in autumn 1944? Along what routes did the information get there, and what happened to the information once it had reached the Department of national minorities in the Prime ministerial office or Ministry of foreign affairs? She also seeks the answer to the question of why the news of

the retaliation had not given rise to protestation in official circles and was deliberately forced into oblivion. Did Hungary provide, or was Hungary able to provide any kind of protection in the given circumstances to the more than half a million Hungarians in the Délvidék against the authoritarian repression that had befallen them? The answers to these questions notably contribute to the reconstruction of the “true dimensions” of the final showdown against “the enemies of the people”.

Keywords: Vojvodina, Délvidék, number of victims, Hungarian archival sources, Hungarian Ministry of Foreign Affairs, anti-Hungarian retaliations, OZNA, authoritarian repression

061:347.471(047)

Badis Róbert–Sóti Melinda–Zsoldos Brigitta

A VAJDASÁGI MAGYAR CIVIL SZERVEZETEK HELYZETÉNEK FELMÉRÉSE

*Fact-Finding Survey into the Situation of the Hungarian Civil
Organizations in Vojvodina*

Kutatásunk célja a vajdasági magyar civil szervezetek helyzetének felmérése volt. A kutatás kvantitatív módszeren alapult: kérdőíveket küldtünk szét a vajdasági magyar civil szervezetek vezetőinek. A kérdőív több kérdésblokkot tartalmazott: a szervezetek infrastruktúrájára, a humán erőforrásra, a pályázati tapasztalatokra, a képzési igényekre, a jövőképükre, illetve a gazdasági helyzetükre vonatkozó kérdésekkel. Több mint száz szervezet küldte vissza a kérdőívet, amelyeknek összesen 14 307 tagja van. Ezeknek a szervezeteknek a jellemzőit, tapasztalatait vizsgáljuk, illetve foglaljuk össze a tanulmányban.

Kulcsszavak: civil szféra, civil szervezet, civil szervezetek helyzete, kérdőíves vizsgálat.

I. HÁTTÉR

1. Bevezető

A civil társadalom magában foglalja a polgári kezdeményezések mindazon formáit, amelyekben a polgárok önkéntesen vesznek részt érdekeik érvényesítése végett. A fejlett demokráciákban mindig fejlett a civil társadalom is. Gordon White négy pontban határozta meg a civil szférának a társadalom demokratizálásának folyamatában betöltött szerepét.

1. A civil társadalom megváltoztatja a hatalomnak az állam és a társadalom között kialakult egyensúlyát, éspedig a társadalom javára. Ezt a szerepét sokszor csak konfliktusok vállalásával tudja ellátni.

2. A politikai döntések indokoltságának nyilvános megítélése révén ellenőrizi és felügyeli az állami szektort. A politikusok elszámoltathatósága a fő cél.

3. Közvetítő szerepet játszhat az állam és a társadalom között.

4. Hozzájárul ahhoz, hogy a demokratikus intézmények és folyamatok legitím módon és kiszámíthatóan válaszoljanak az új kihívásokra.

Az Európai Unió a következő jellemzőket tulajdonítja a civil szervezeteknek:

– Nonprofit jelleg, tehát tilos a profitszerzés: nem termelhetnek profitot, így nincs módjuk jutalékosztásra. Úzhatnak jövedelemszerző tevékenységet, de a termelt javakat kizárólag eredeti céljaik elérése érdekében használhatják fel. E jellemző miatt nem tartoznak a piaci szektorhoz.

– Önkéntesség: önkéntesen alakulnak, és tevékenységük általában magában foglalja az önkéntes jelleget.

– Intézményesültség: szerepelnek a hivatalos nyilvántartásban, rendelkeznek alapszabállyal, alapító okirattal, amely tartalmazza kitűzött céljaikat, tevékenységi körüket, illetve felépítésük és működésük szabályait.

– Függetlenség, működési autonómia: függetlenek a kormánytól, nem tartoznak az állami szektorba; ez a viszony azonban nem zárja ki a kormányzati támogatást, megrendelést és együttműködést.

– Közhasznúság: nem saját érdekükben tevékenykednek, hanem közvetlenül vagy közvetetten a tágabb társadalom érdekeit szolgálják, hozzájárulnak a társadalom egészséges működéséhez.

Az EU által meghatározott fenti sajátságokon kívül jellemző rájuk a pártpolitikai tevékenységtől való tartózkodás, nemkülönben az egyházi hierarchián, intézményrendszeren kívüliség.

2. Történeti áttekintés

A vajdasági civil szféra megalakulása az 1980-as évek elején vette kezdetét a művelődési egyesületek megalakulásával. Az 1982. és az 1988. évi jugoszláviai törvény tette lehetővé, hogy polgári társulások jöjjenek létre. A '80-as évek vége felé mind több létesült különböző érdekek képviselőjeként. A Magyarországon 1990-ben történt politikai változások hatására kialakultak a határon túliak támogatásának különféle formái. A '90-es évektől kezdődően már nem csak hagyományápoló civil szervezetek működtek a Vajdaságban, hanem más érdekek is előtérbe kerültek. Mivel a magasan kvalifikált emberek, az akkori értelmiségiek nem találták meg önmagukat a hivatalos szférában, önkezdeményszerűségi útján létrehozták az első önálló civil szervezeti képviselőket, amelyek a jelenlegi civil szféra alapját képezik.

3. Törvényi háttér

A társadalmi szervezetekről és polgári egyesületekről szóló jelenleg hatályos 1982. évi szerbiai törvény idejétmúlt, nehézkes. A 2007 júliusában bemutatott törvénytervezet ehhez képest nagy áttörést biztosítana, ha a parlament elfogadná.

A hatályos és 1982 óta többször módosított törvény a szocialista öngazgatást, mint elsődleges szerveződési formát veszi alapul, ennek megfelelően az egyes fejezetek és szakaszok is hasonló, szocialista szellemben és stílusban íródtak.

Szerbia 2002-ben, az Európai tanácsbeli tagság nyomán arra vállalt kötelezettséget, hogy 2004-ig új egyesületi törvényt alkot, ez azonban a mai napig nem készült el. Figyelemreméltó viszont, hogy az elavult, de még hatályos egyesületi törvényt 2005-ben módosították.

E néhány mondatnyi bevezetést követően lássuk, hogyan kívánja szabályozni az egyesületek alapítását, jogi helyzetét, nyilvántartását és egyéb fontos kér-

déseket a törvénytervezet. A legelső szembeötlő újdonság, hogy a régi nehézkes forma helyett a tervezet már címekkel is ellátja a szakaszokat, áttekinthetőbbé téve ezzel a szöveget. Sokkal pontosabban határozza meg az egyesület fogalmát, mint a törvény, ugyanakkor kerüli a törvényt jellemző szocialista „szakszavakat”. A tervezet szerint nem kötelező az egyesületek nyilvántartásba vétele, de kétségtelenül előnyös, ugyanis az egyesület a bejegyzéssel jogi személlyé válik, a jogi személyiséggel rendelkező egyesületek pedig állami támogatást vehetnek igénybe, illetve gazdasági tevékenységet is csak ilyen státusú egyesületek végezhetnek. Jegyezzük meg, hogy a tervezet szerint sem végezhetnek elsődlegesen gazdasági tevékenységet az egyesületek, mindössze arról van szó, hogy amennyiben ez az egyesület alapszabályából kifejezetten kitűnik, illetve az egyesület céljával összhangban áll, akkor folytatható gazdasági tevékenység. A nyereség ilyen esetben sem osztható fel a tagok, alapítók és a tisztségviselők között.

Bizonyos közérdekű (oktatási, tudományos, kulturális, egészségügyi stb.) célok elérése érdekében az állam pályázat útján deklaráltan támogathatja az egyesületeket.

A tervezet a jelenlegi 10 helyett megelégszik 3 alapító személlyel. Ezek akár cselekvőképes természetes, akár jogi személyek is lehetnek, közülük egy szerbiai lakó-, illetve székhellyel kell hogy rendelkezzen. 14 évnél idősebb kiskorú személy csak törvényes képviselőjének hitelesített írásbeli engedélyével lehet alapítója egyesületnek, tagja viszont 14 év alatti személy is lehet.

Változás várható a nyilvántartás tekintetében is. Jelenleg ez a belügyminisztérium szerveire hárul, a jövőben ezt a jogot átruháznák a helyi önkormányzati szervekre.

A szerb alkotmánynak megfelelően az egyesület nevének bejegyzésekor a cirill betűs írásmód az irányadó, de ezzel párhuzamosan lehetőség van a kisebbségek nyelvén, sőt egyéb idegen nyelveken is bejegyeztetni az egyesületet.

További fontos változás, hogy a tervezet pontosan rögzíti (ahogy a gazdasági szervezeteknél szokták), hogy milyen módon válhat ki egy szervezet egy másiktól, illetve egyesülhet más szervezettel/szervezetekkel, tehát a jogutódlás szabályozva van. Ugyanígy pontos a szabályozás a felszámolás és a csődeljárás tekintetében is.

Az egyesület tevékenységének betiltásáról ugyancsak rendelkezik a tervezet: ezt a jogot az alkotmánybíróság hatáskörébe utalja.

A jelenlegi szabályozás is módot teremt arra, hogy külföldiek egyesületi tevékenységet végezzenek Szerbiában, ám a tervezet, a többi kérdéshez hasonlóan, ebben a témában is nyitást eredményezhet, ugyanis jogot biztosít a külföldi egyesületek számára is, hogy Szerbiában képviselőt létesítsenek. A külföldi egyesületek rendes tevékenységet kizárólag a nyilvántartásba történő bejegyzés után végezhetnek.

Az idevonatkozó kérdések tekintetében remélhető, hogy a rendelkezések nyomán változás következik be egyes polgári jogi jogintézmények tekintetében, a tervezet ugyanis említi a közjegyzői tevékenységet is, amely intézmény Szerbiában jelenleg ismeretlen.

Összességében megállapítható, hogy a tervezet az eddigi törvényhez képest sokkal európaibb, modernebb módon kívánja rendezni az egyesületekkel kapcsolatos kérdéseket. Bizonyára előfordul egy-két nem megfelelően fogalmazott szakasz is, ezek azonban nem olyan jelentősek, hogy ne lehetne rajtuk akár módosításokkal is változtatni. Annál is inkább, mivel a jelenlegi törvény nem csak megszövegezésében elavult, hanem fontos kérdésekről egyáltalán nem rendelkezik. A most alakuló parlamenten tehát a sor, hogy törvényjavaslattá tegye, majd megszavazza a tavaly bemutatott, de már 2002-ben formába öntött tervezetet.

II. A VAJDASÁGI MAGYAR CIVIL SZERVEZETEK HELYZETÉNEK FELMÉRÉSE

1. Módszer

Kutatásunk során elsődleges célunk az volt, hogy elkészítsük a vajdasági magyar civil szervezetek adatbázisát. Azok a civil szervezetek kerültek az adatbázisba, amelyek vagy deklaráltan a magyar kisebbség érdekében tevékenykednek, vagy pedig olyan szervezetek, amelyeknek tagjai (többnyire) magyarok, de nem kifejezetten kisebbségi érdekeket képviselnek. Az adatbázis megközelítőleg 400 civil szervezetet foglal magában. Kutatásunk másik kiemelt célja, hogy felmérjük ezek helyzetét. A minél szélesebb körű adatfelvétel érdekében minden szervezet vezetőjének küldtünk postán egy kérdőívet. A levélhez válaszborítékot is mellékelünk, hogy a visszaküldési arány minél magasabb legyen. A kérdőív tartalmazott kérdéseket a civil szervezet vezetőjére, illetve a szervezet tagságára, felszereltségére, kapcsolataira, problémáira, nehézségeire vonatkozóan. A visszajuttatott kérdőíveket SPSS program segítségével rögzítettük, majd elemeztük.

2. A civil szervezetek jellemzői

A civil szervezetek vezetőinek egy hónap állt rendelkezésükre a kérdőívek kitöltésére. A többször meghosszabbított határidő lejártáig 104-en küldték vissza a kérdőíveket, a megkérdezettek 22,1 százaléka. Ennél kedvezőbb arányra számítottunk, de szerencsére a visszaküldött kérdőívek is jól használható és elemezhető információkkal szolgáltak. A következő szervezetektől érkeztek feldolgozható adatok:

Zöld Világ

Nektár, Méhészek Egyesülete, Kanizsa

Kyokushin Karate Organization of Vojvodina
Ostorkai Polgárok Egyesülete
Ludas Matyi Művelődési Egyesület
Agro-Service
Becse Község Gyermekebarát Egyesülete
Cantinlena Kamarakórus
Újra Dolgozom (New Start)
Cinema Filmműhely
Generáció Ifjúsági Egyesület
Juvenior Polgárok Egyesülete
Népdalbarátok
Rokkantak Szövetsége
Vajdasági Magyar Diákszövetség
Petőfi Sándor Művelődési Egyesület
Art-Gallery
Temerini Teleház
Famulus Nagycsaládosok Egyesülete
Active Független Ifjúsági Szervezet
Pulzus
Szőke Tisza Művelődési Egyesület
Leso Természetjáró Egyesület
Nagycsaládosok Egyesületeinek Vajdasági Szövetsége
Iparosok Lányi Ernő Művelődési Egyesülete
Népi Technika-Aero-Modellező Szekció
Identitás Kisebbségkutató Műhely
Petra
Vöröskereszt
Orpheus-Theater Amatőr Színjátszó Társulat
Keljfeljancsi Gyermekeanimátor Szervezet
Wass Albert Követőinek Asztaltársasága
Eszperantó Egyesület
Ekumenska Humanitarna Organizacija
Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre
Aracs Hagyományápoló Társaság
Arany János Magyar Művelődési Egyesület
Kéz a Kézben
Fogyasztóvédelmi Központ
Zentai Gazdakör
TINCSE–Tisza menti Nagycsaládosok Egyesülete
I. Helyi Közösség Nőaktíva – Ada
Tűzsziget – Tisza menti Nagycsaládosok Egyesülete

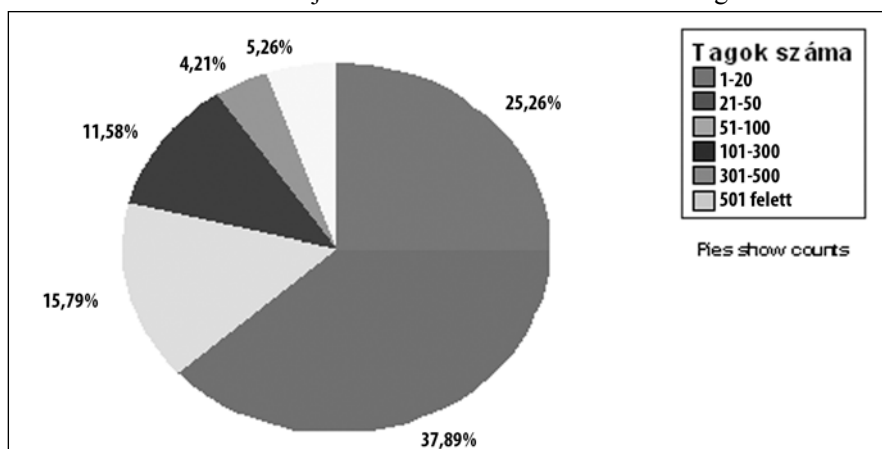
Vöröskereszt, Ada
Önkéntes Tűzoltó Testület
ST. Longinus Középkori Hagyományörző Egyesület
Rozetta Kézműves Társaság
Ci-Fi Civil Központ
Nők Szervezete
Vakok és Gyengénlátók Egyesülete
Kézimunka Kedvelőinek Köre
Petőfi Sándor Művelődési Egyesület
KINCSE
Helyi Művelődési Közösség, Bezdán
Adonaj
Jugoszláviai Magyar Mérnökök és Építészek Egyesülete
Magyar Kultúrkör „Nezsény”
TK „Venus”
Hinga Művelődési Egyesület
Életfa, Nagycsaládosok Egyesülete
zEtna Polgárok Egyesülete
Nők Klubja, Muzslya
Fehér Tó – Háké
Táborolók Kedvelő Egyesület Tisza
Móricz Zsigmond Magyar Művelődési Egyesület
Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
Petőfi Sándor Művelődési Egyesület
Agrár-unió
Képzőművészeti Alkotóműhely
Dél-Tisza menti Polgárok Egyesülete
Nyitott Távlatok
Hunyadi János Művelődési Egyesület
Tisza Klub
Keresztény Értelmiségi Kör
Magyarkanizsai Vöröskereszt
Musica Humana Kamarakórus
Bácska, Vasutasok Hegymászó Egyesülete
Rákóczi Szövetség, Magyarkanizsa
Ady Endre Művelődési Egyesület
Szabadidő-Szervezők Egyesülete
Moto Klub Zyntharew
Jugoszláv Kékkereszt Egyesület
Zentai Diáksegélyző Egyesület
Önkéntes Tűzoltók Egyesülete, Kanizsa
Vitkay H. Á. Társaság

Locator
 Önkéntes Tűzoltó Testület
 Népkör Magyar Művelődési Központ
 Temerini Kertbarátok Köre
 Újságírók Magyararkanizsai Egyesülete
 Gyermekbarátok Szervezete
 Bolyai Farkas Alapítvány
 Mobilitás
 Ábrahám Pál Egyesület
 Délibáb Magyar Művelődési Egyesület
 Vajdasági Magyar Civil Szövetség
 Becsei Gyümölcs, Gyümölcstermelők Egyesülete
 Anima Civil Szervezet
 Ady Endre Művelődési Egyesület
 Kiss Lajos Néprajzi Társaság
 Profil Polgárok Egyesülete
 Hagyományápoló Kör
 Jókai Mór Művelődési Egyesület

2.1. A tagság

A kérdőívre válaszoló civil szervezetek közül 95 közölt pontos taglétszámot. Az összesen 14 307 tagnak 51,5 százaléka nő, 48,5 százaléka pedig férfi. A szervezetenkénti taglétszámbeli átlag 150,6 fő. Ugyanakkor a taglétszám mediánja 38 fő. (A medián valamely értékre vonatkoztatva az az érték, amelynél a többinek a fele nagyobb és a fele kisebb.)

A következő ábra mutatja a szervezetek létszám szerinti megoszlását.

Jól látható, hogy a civil szervezetek mintegy kétharmadának (63,15 százalékanak) a tagsága nem haladja meg az 50 főt. A 100 fő feletti taglétszámú szervezetek aránya 21,05 százalék. A kis és a közepes taglétszámú szervezetek

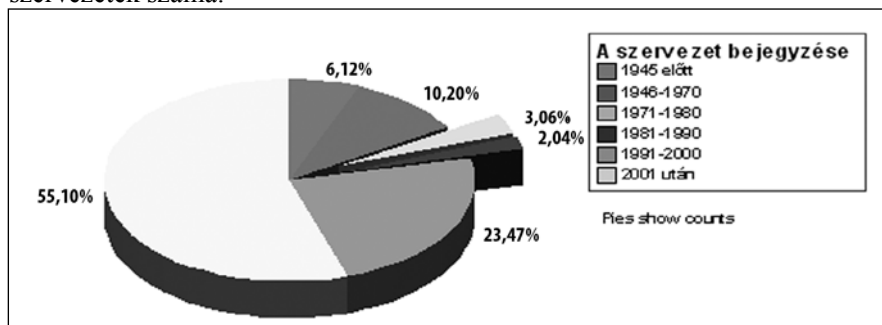
alkotják a civil szféra többségét. Ez az arány jól tükrözi a szervezetek potenciális humán erőforrását.

A civil szféra által képviselt erőforrásokkal kapcsolatban pontosabb képet kapunk, ha az aktív tagokat vesszük számba, mivel ez az a humán erőforrás, melyet ténylegesen mozgósítani tudnak a szervezetek tevékenységük során.

Mint kitűnt, a civil szervezeteknek majdnem a fele kis szervezetnek számít az aktív tagságot illetően, hiszen 46 százalékukban 20 alatti az aktív tagok száma; 21–50 aktív tagja van a szervezetek 26,8 százalékának, ők tekinthetők a közepes nagyságú szervezeteknek. Több mint 10 százalék azoknak a nagynak minősülő szervezeteknek az aránya, amelyekben 101-nél is több az aktív tag.

2.2. Alapítási év szerinti megoszlás

A kérdőívre válaszoló szervezetek között viszonylag sok a fiatal, újonnan alakult civil szervezet (55,1 százalék). Ez a tény a Vajdaságban jelenleg zajló folyamatot tükrözi, most megy végbe a civil szféra expanziója, egyre nő az új szervezetek száma.

Ha a 2001 óta bejegyzett szervezetekhez hozzávesszük az 1990-es években alakultakat, akkor a civil szférának több mint a háromnegyedéről beszélünk.

Alig több mint öt százalék azoknak a szervezeteknek az aránya, amelyek a jugoszláviai „békeidőben”, a ’70-es és ’80-as években alakultak. 1946 és 1970 között a szervezetek 10,2 százalékát vették nyilvántartásba.

A II. világháború előtt a szervezetek 6,1 százalékát jegyezték be. Sok olyan szervezet van, amely régebből működik, mint amikortól nyilvántartásba került, ennek az az oka, hogy a régi szervezeteket újra bejegyeztették a tagok.

2.3. A tagság életkora

A civil szervezetek tagságának életkor szerinti megoszlása a következő:

A szervezetben alkotott arányuk	18 év alattiak	18 és 30 év közöttiek	31 és 50 év közöttiek	50 év feletti
0	48,4	13,7	9,5	20,1
1-20	24,2	43,1	44,2	32,6
21-50	18,9	26,3	30,5	26,3
51-75	3,2	9,5	11,6	11,6
76-100	5,3	7,4	4,2	8,4

Mint látható, a civil szervezetek 48,4 százalékában nincs 18 év alatti tag. Kitűnik továbbá, hogy a tagságot nem a fiatalok alkotják, hanem inkább a középkorúak.

3. A civil szervezet fő tevékenysége

A civil szféra létrejöttének egyik oka, hogy az állam vagy nem kíván bizonyos közösségi igényekkel foglalkozni, vagy nem kielégítően áll hozzájuk. Érdekes képet kapunk, ha ilyen szemszögből vizsgáljuk a civil szervezetek fő tevékenységét:

A civil szervezet fő tevékenysége	Százalék
Kultúra	26,3
Vallás	1,9
Sport	1,9
Szabadidő, hobbi	7,8
Oktatás terén működő	9,7
Kutatás terén működő	1,9
Egészségügy	1,0
Szociális ellátás	7,8
Polgári védelem, tűzoltás	2,9
Környezetvédelem	2,9
Településfejlesztés	1,9
Gazdaságfejlesztés	1,9
Jogvédelem	1,0
Nonprofit szövetség	1,9
Szakmai, gazdasági érdekképviselő	8,7
Hagyományápolás	9,7
Tájékoztatás	2,9
Más	7,9
Összesen	100

Igyekeztünk minél szélesebb skálát kínálni a szervezetek számára, hogy minél pontosabban megjelölhessék saját fő tevékenységi körüket. A felkínált 19 lehetőség közül minden szervezet csak egyet választhatott. A közbiztonság védelmét, illetve az adományozással való foglalkozást egyetlen szervezet sem jelölte meg.

Mivel a vajdasági magyarok esetében egy erősen fogyatkozó kisebbségi társadalomról beszélünk, kézenfekvő, hogy a megmaradást, a magyarként megmaradást célul kitűző civil szervezetek vannak számbelileg legtöbben. Ezt tükrözi a fenti táblázat is, hiszen a kultúra terén működik a legtöbb civil szervezet (26,2 százalék), őket követik a hagyományápolással, illetve az oktatással foglalkozók

(külön-külön 9,7 százalékkal), majd azok, amelyek a szabadidő hasznos eltöltését jelölték meg célul, illetve valamilyen hobbi köré csoportosulnak (7,8 százalék); végül a szociális ellátás terén tevékenykedő szervezetek (7,8 százalék).

A fentiek alkotják a fő vonalat, más aktivitást viszonylag kevesebb szervezet folytat. Újabb jelenség azonban, hogy a civil szervezetek (még ha nem is tömegesen) teret követelnek maguknak a társadalom, illetve a kisebb helyi közösségek irányítása terén.

4. A civil szervezetek vezetőinek jellemzői

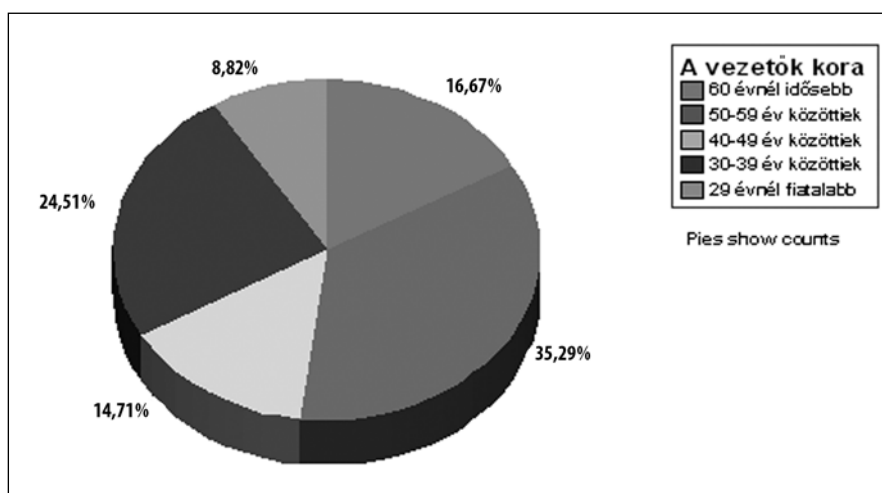
Egy civil szervezet tevékenysége és működése nagyban függ a vezetőjétől, ezért is kérdeztünk rá a szervezetek élén álló egyének néhány jellemzőjére. A kérdőívek 63,1 százalékát az elnök töltötte ki, 31,1 százalékát valamilyen más vezető pozícióban lévő tag (elnökségi tag, titkár), 5,8 százalékát pedig a szervezeten belül tisztséget nem viselő tag.

Mint a felmérésből kitűnt, a civil szervezetek vezetőinek 70,2 százaléka férfi, 29,8 százaléka nő.

Átlagéletkoruk 48 év; a férfi vezetőké 47, a női vezetőké 49 év.

A legidősebb civil szervezeti vezető 77 éves, a legfiatalabb pedig még fiatalos, 17 éves.

A szervezetek 35,3 százalékának 50 és 59 év közötti, míg további 16,6 százalékának 60 év feletti a vezetője.

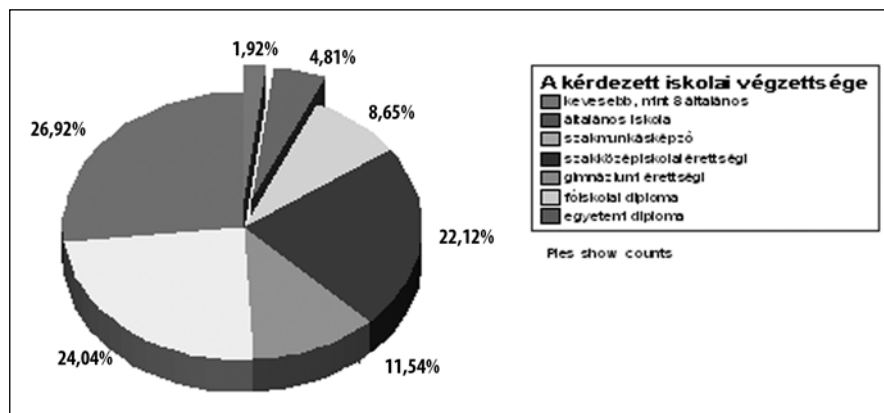
A civil szervezetek vezetőinek családi állapota a következő:

Hajadon/nőtlen	23,3 %
Házass	69,9 %
Elvált	4,9 %
Özvegy	1,9 %

Különbség mutatkozik a két nem között: a férfiak esetében magasabb a nőtlenek aránya (27,8 százalék), mint a nők esetében a hajadonok aránya (12,9 százalék). A nők körében viszont a házások aránya nagyobb a férfiakénál.

4.1. A civil szervezetek vezetőinek iskolai végzettsége

A vezetők iskolai végzettségének aránya meghaladja a Vajdaságban élő magyarok iskolai végzettségének arányát. A megkérdezettek több mint a felének van felsőfokú végzettsége: 26,9 százalékuk egyetemi végzettségű, míg 24 százalékuk főiskolai végzettségű. Ugyanez az arány a teljes lakosság körében 2,9 és 3,2 százalék.

Gimnáziumi érettségét a civil vezetők 11,5 százaléka szerzett, míg szakközépiskolai érettségét 22,5 százaléka. 8,7 százalékuk szakmunkásképzőt fejezett be, és mindössze 4,8 százalékuknak van csupán általános iskolai végzettsége. 1,9 százalékuk nem fejezte be a teljes 8 osztályt.

Az alábbi táblázatból kitűnik, hogy 40–49-es korosztályban van a legtöbb felsőfokú végzettségű vezető, míg legalacsonyabb az arányuk az 50 év felettiak körében (bár az összlakosság átlagának többszörösét találjuk ebben a csoportban is). A legfiatalabbak (29 éven aluliak) esetében az eredmény egy középtér.

	Nem teljes 8 általános	Általános iskola	Szaktanáskás- képző	Szakközép- iskolai érettségi	Gimnáziumi érettségi	Főiskolai diploma	Egyetemi diploma
60 évnél idősebbek	5,9	5,9	11,8	11,8	11,8	35,3	17,6
50-59 évesek	2,8	5,6	13,9	33,3	8,3	13,9	22,2
40-49 évesek	0,0	6,7	6,7	13,3	0,0	26,7	46,7
30-39 évesek	0,0	0,0	0,0	20,0	24,0	28,0	28,0
29 évesnél fiatalabbak	0,0	11,1	11,1	11,1	11,1	22,2	33,4

A fenti arányok azt mutatják, hogy a civil szféra rendelkezik olyan humán erőforrással, amely „papíron”, tehát a végzettségét tekintve, képes egy jól működő civil szektort létrehozni és működtetni.

5. A civil szervezetek hatóköre

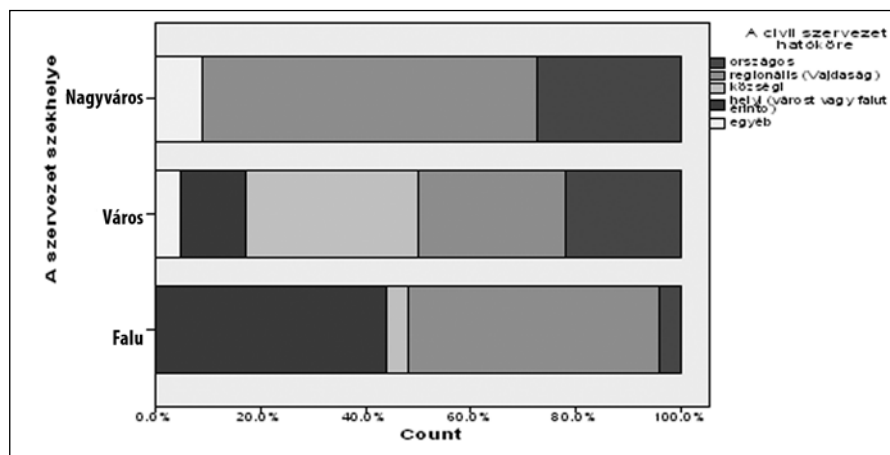
A civil szervezeteket székhelyük szerint három csoportba soroltuk: falusi, (kis)városi, nagyvárosi. A nagyvárosnál 50 000-es lélekszámot szabtuk meg alsó határnak. A kérdőívet kitöltő szervezetek 24,3 százaléka falu, 64,1 százaléka város, míg 11,6 százalékuk nagyváros a székhelye.

A megkérdezetteknek a szervezetük hatókörét is meg kellett határozniuk. A következő eredményeket kaptuk:

Hatókör	Százalék
Országos	17,8
Regionális (Vajdaság)	37,6
Községi	21,8
Helyi: várost, falut érintő	18,8
Egyéb	4,0

A felmérés szerint az országos hatókörű civil szervezetek 17,8 százalékos arányt képviselnek. A legnagyobb az aránya a regionális (37,6 százalék) és a községi (21,8 százalék) hatókörű civil szervezeteknek. 18,8 százalék azoknak a szervezeteknek az aránya, amelyek a saját településükön tevékenykednek. „Egyéb” kategóriába tartozik a szervezetek négy százaléka, ezek kivétel nélkül nemzetközi hatókört jelöltek meg tevékenységük jellegül.

Ha a fenti két jellemzőt – a szervezet székhelyét és a szervezet hatókörét – egymásra vetítjük, akkor a következő ábrát kapjuk:

A nagyvárosi székhelyű civil szervezetek 27,3 százaléka országos, 63,6 százaléka regionális, azaz vajdasági, míg a maradék 9,1 százalék nemzetközi hatókörű. Községi, illetve csak a saját települését érintő civil szervezet nem volt köztük.

A városi székhelyűek más arányokat mutatnak: 21,9 százalékuk országos, 28,1 százalékuk regionális, 32,8 százalékuk községi, 12,5 százalékuk helyi, 4,7 százalékuk nemzetközi hatókörű.

A falusi székhelyűek hatóköre a városiénál is jobban eltér a nagyvárosiéhoz képest: mindössze 4 százalékuk országos hatókörű, 48,0 százalékuk regionális, míg 44,0 százalékuk helyi szinten fejti ki tevékenységét. Mindössze 4 százalék a községi hatókörrel rendelkező civil szervezetek aránya. Nemzetközi hatókörű, falusi székhelyű civil szervezetről nem szereztünk tudomást.

6. A vezetőség

A vezetőség létszámbelileg is tarka képet mutat. Átlagosan 7,02 fő áll a szervezetek élén. A férfiak valamivel nagyobb arányban képviseltetik magukat a vezetőségben, mint a nők. A legtöbb szervezetnek (28,7 százalék) 5 fős vezetősége van. Tíz vagy kevesebb főből áll a vezetőség a szervezetek 85,1 százalékában. A vezetőségi tagok összlétszáma 709.

7. Alkalmazottak

A vajdasági magyar civil szféra egyik jellemzője, hogy nagyon kevés a foglalkoztatottja. A 104 szervezetnek összesen 40 főállású dolgozója van. A szervezetek munkájának hatékonyságán nagyon sokat javítana, ha ügyeinek intézésére saját alkalmazottjuk lenne, ezzel tehermentesülnének a vezetők, akik

az irányítással foglalkozhatnának. De lássuk, hogy a vizsgált szervezetekben milyen a fizetett munkaerő aránya.

A civil szervezetek vezetői 88,4 százalékban önkéntes munkában látják el feladatukat, 5,8 százalékuk szerződéses tiszteletdíjas alkalmazottként dolgozik, és mindössze 5,8 százalék azok aránya, akik főállású alkalmazottként munkálkodhatnak. A szervezetek túlnyomó többségében a vezetők mellékállásban végzik a szervezet irányításának feladatát, ami nagyban gátolja a hatékony és kiegyensúlyozott működést.

A vezető státusa a szervezetben	Százalék
Fizetett, főállású alkalmazott	5,8
Fizetett fél- vagy mellékállású alkalmazott	0,0
Szerződéses, megbízási díjas alkalmazott	5,8
Önkéntes munkában	88,4

A civil szervezetek 89,4 százalékában nincs főállású alkalmazott, 5,8 százalékuknak egy, 2,9 százalékuknak két ilyen dolgozója van. Vizsgálódásunk során két olyan szervezetre bukkantunk, amelynek több (az egyiknek hat fő, a másiknak 22 fő) fizetett főállású alkalmazottja van:

Fizetett, főállású alkalmazott	Százalék
Nincsen	89,4
1 fő	5,8
2 fő	2,9
5 főnél több	2,1

Egy mellékállású alkalmazottat foglalkoztat a civil szervezetek 3,8 százaléka, míg további egy százalékuk kettőt. A szervezetek 95,2 százalékának nincsen mellékállású alkalmazottja; mindössze 6 fő dolgozik ilyen státusban.

A szerződéses tiszteletdíjas alkalmazottak száma tarkább képet mutat. A szervezetek 74 százalékában egyet sem, 11,5 százalékában egy főt foglalkoztatnak szerződéses megbízásban. Sok helyütt ez szervezeten kívüli személy, akinek a munkáját nem nélkülözhetik, ez pedig a könyvelő. A szervezetek maradék 14,4 százalékának kettő vagy több szerződéses, megbízási díjas alkalmazottja van (a legnagyobb szám 50 fő). Összesen 130-an dolgoznak szerződéses tiszteletdíjas alkalmazottként a megkérdezett civil szervezetekben.

8. Kapcsolati formák

Nagyon fontos, hogy a szervezetek között milyen kapcsolat – szorosabb együttműködési vagy csak felszínesebb, informális – alakul ki. A vizsgált szervezetek – egy kivétellel – nem zárkoznak el más hasonló közösségek elől. El-

lenkezőleg, 54,9 százalékuk ápol valamilyen kapcsolatot magyarországi, 28,4 százalékuk pedig más országbeli civil szervezettel. A maradék 16,7 százalékuk azonban nincs a külföld felé irányuló kapcsolata.

A civil szervezetek a hatékonyabb érdekképviselő érdekében szövetségbe vagy valamilyen más hálózatba tömörülnek. A vizsgált vajdaságiaknak 64,6 százaléka tagja valamilyen civil hálózatnak, míg 35,4 százaléka még hálózaton kívüli.

A Vajdaságban egyidejűleg két civil hálózat is kiépülőben van, ezek a tagszervezeteket a kutatásunkkal párhuzamosan kezdték el toborozni. Céljuk, hogy a vajdasági magyar civil szervezeteket erős szövetségbe szervezzék. A kérdőívben felvetettük, hogy mennyire ismertek ezek a kezdeményezések, illetve van-e csatlakozási hajlandóság a szervezetekben.

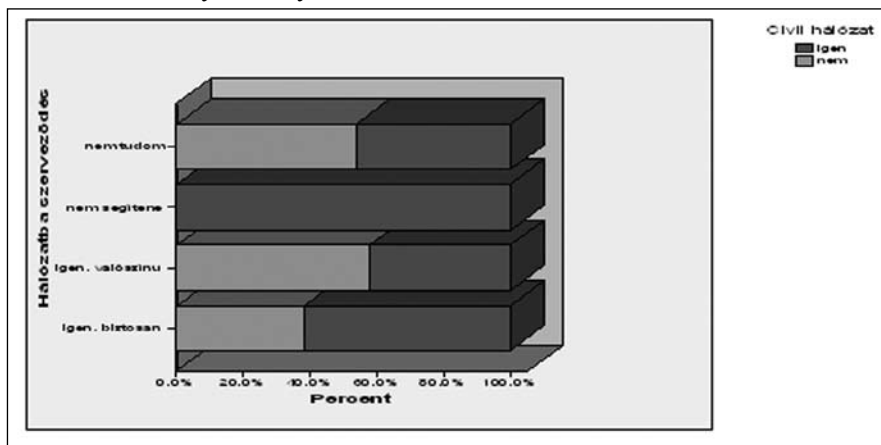
A Vajdasági Fejlesztési Háló a Vajdasági Magyar Szövetség kezdeményezésére jött létre, tehát egy politikai párt indítványozza a civil szervezetek együttműködését, azzal a céllal, hogy létrejöjjön a Vajdaság területét átfogó közösségfejlesztési hálózat. A kérdőív kitöltőinek 64,7 százaléka már hallott a kezdeményezésről, de a maradék 35,3 százaléknak nincs róla tudomása. A szervezetek vezetőinek 58,8 százaléka csatlakozna is ehhez az elképzeléshez, míg 16,7 százaléka elutasítja a hálózatba való belépést, a maradék 24,5 százalék pedig bizonytalan, még nem tudja, hogy belépne-e a hálózatba.

A Vajdasági Magyar Civil Szövetséget civil szervezetek alapították, hogy hatékonyabbá tegye a vajdasági magyar civil szervezetek munkáját, és fellenoldja együttműködésüket. Vezetőik 71,3 százaléka értesült a kezdeményezésről, de 28,7 százaléka nem. A csatlakozási hajlandóság valamivel magasabb, mint a Vajdasági Fejlesztési Háló esetében, mivel a megkérdezettek 65,7 százaléka kész a társulásra, 10,8 százalék utasítja el a belépést a szövetségbe, a bizonytalanok aránya pedig 23,5 százalék. Látható, hogy a civil kezdeményezés esetében, szemben a politikai kezdeményezéssel, nagyobb az együttműködési készség, kisebb arányú az elutasítás, és a bizonytalanok aránya is valamivel alacsonyabb.

	Hallott róla	Nem hallott róla
Vajdasági Fejlesztési Háló	64,7 %	35,3 %
Vajdasági Magyar Civil Szövetség	71,3 %	28,7 %

	Belépne	Nem lépne be	Nem tudja
Vajdasági Fejlesztési Háló	58,8 %	16,7 %	24,5 %
Vajdasági Magyar Civil Szövetség	65,7 %	10,8 %	23,5 %

A megkérdezett vajdasági magyar civil szervezetek vezetőinek 36,3 százaléka vélekedett úgy, hogy működésüket biztosan segítené, ha hálózatba vagy szövetségbe tömörülnének; 49,0 százalékuk úgy véli, valószínűleg hasznos lenne ez a lépés; egy szervezet vezetője szerint aligha, 13,7 százalék viszont nem tudja, hogy a hálózatba tömörülés fellendítené-e működésüket. Az alábbi ábra az eltérő vélemények arányát szemlélteti.

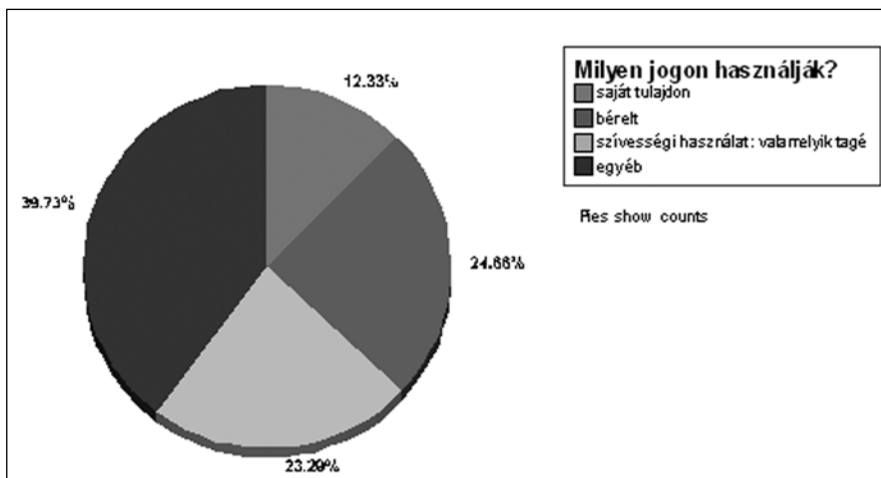
Azok a szervezetek, amelyek már tagjai valamely hálózatnak, inkább vélekednek úgy, hogy a tagság jótékonyan hat ténykedésükre. Nekik már van tapasztalatuk a hálózatba tömörülésről, illetve a hálózaton belüli működésről. Azok között, akik valószínűsítik a jobb működést a hálózatba tömörülés esetén, a legtöbben nem tagjai semmilyen civil tömörülésnek. Egyetlen olyan szervezet van, amely kategorikusan kijelentette, hogy nem juttatná előbbre a civil szervezetek működését egy hálózatba vagy szövetségbe való tagozódás.

9. Infrastruktúra, vagyion

A hatékony működéshez szükség van egy olyan helyiségre, ahol a szervezet tagjai össze tudnak jönni, hogy megbeszéljék folyó ügyeiket, a szervezet dolgait. Ez segíti az otthon és a szervezetben végzett munka elkülönülését. A szervezetek 54,4 százalékának van irodája (vagy egy olyan helyisége, melyet irodaként használhat), 45,6 százalékának nincs. Az iroda nagysága széles skálán mozog: 20 m² vagy annál kisebb az irodája a szervezetek 40,4 százalékának. 20 és 50 m² között mozog a civil szervezetek által használt irodák 25 százaléka. A szervezetek 28,8 százalékának van 50 és 100 m² közötti, míg 5,8 százaléknak 100 m² fölötti irodája. Két szervezet adott számot arról, hogy több irodája is van.

A civil szervezetek mindössze 12,3 százalékának saját tulajdona a hivatali helyiség, 24,7 százaléka pedig bérli. 23,3 százalékban a szervezetek szívességi irodahasználatról számoltak be, ami sok esetben azt jelenti, hogy valamelyik tag lakását használják irodának, és ott tartják összezejöveleteiket, megbeszélé-

seiket. 39,7 százalék jelölt meg „egyéb” irodahasználati jogviszonyt, ez szinte kivétel nélkül egy önkormányzati tulajdonban lévő „civil ház”, művelődési ház használatát jelenti.

A kérdőív kitért a civil szervezetek felszereltségére is. A szervezetek 34,6 százaléka közölte, hogy semmilyen vagyona nincsen. A következő táblázat azt mutatja, hogy a felsorolt eszközzel a civil szervezetek hány százaléka rendelkezik:

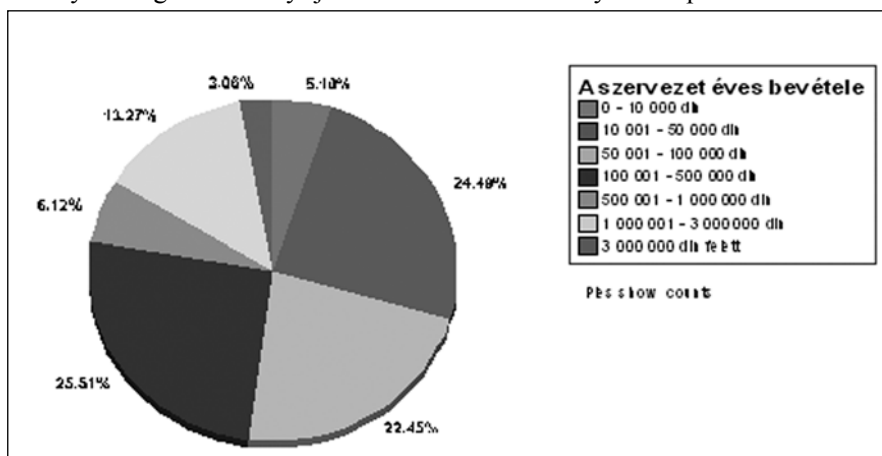
Eszköz	Százalék
Saját vezetékes telefon	23,1
Saját mobiltelefon	18,3
Saját számítógép (asztali)	37,5
Több saját számítógép (asztali)	13,5
Internetkapcsolat	34,6
Irodabútorok	33,7
Fénymásoló gép	15,4
Fax	20,2
Laptop	11,7
Projektor	8,7
Flipchart tábla	11,5
Vetítővászon	9,6
Írásvetítő	3,8
Spirálozó	3,8
Fényképezőgép	26,9
Nyomtató	31,7
Szkenner	26,2
Egyéb	17,3

A szervezetek többségének nincs meg a hatékony és jó működéshez szükséges infrastruktúrája. A fenti táblázatból kitűnik, hogy legfeljebb egy számítógéppel, illetve internetcsatlakozással vannak ellátva.

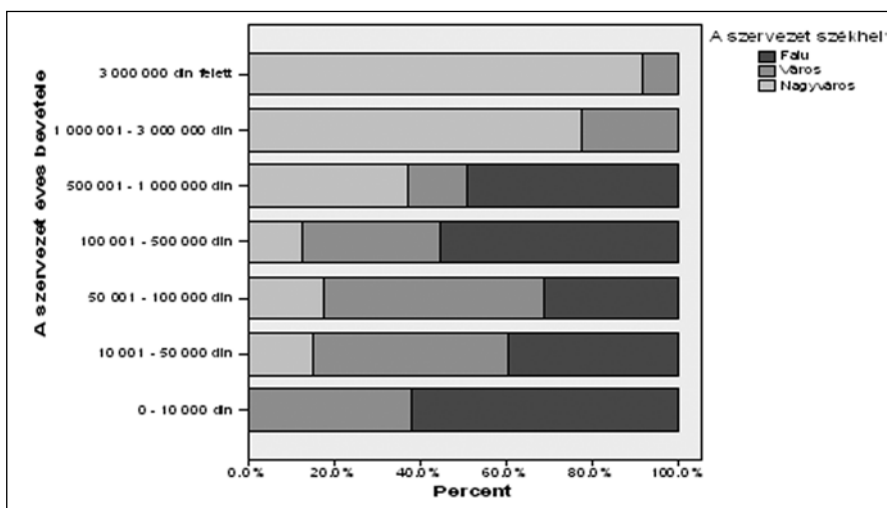
Arra a kérdésre, hogy milyen jellegű az internetkapcsolatuk, a civil szervezetek 19,1 százaléka adott választ: 7,7 százalékuk ADSL kapcsolattal, 3,8 százalékuk ISDN kapcsolattal, 3,8 százalék modem és 3,8 százalék wireless kapcsolattal rendelkezik.

10. A civil szervezetek bevételei, pályázás

Nem mellékes, hogy a civil szervezetek évente mekkora pénzüsszeggel gazdálkodnak. Az idevonatkozó kérdésre a szervezetek 94,2 százaléka válaszolt, ami nyitottságukat bizonyítja. A következő eredményeket kaptuk:

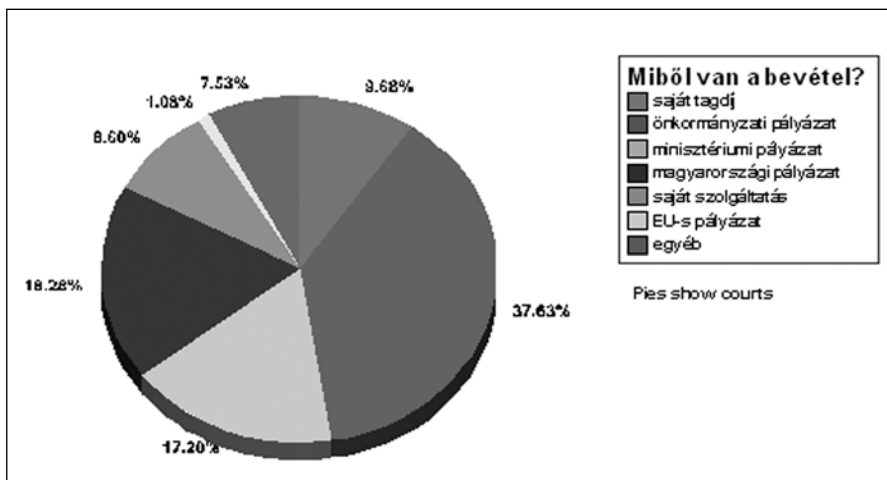

A vizsgált szervezeteknek mindössze 5,1 százaléka jut 10 ezer dinár alatti éves bevételhez. Amint látható, a következő három kategóriába tartozik a szervezetek háromnegyede: 24,5 százalékuknak 10–50 ezer dinár, 22,4 százalékuknak 50–100 ezer dinár, 25,5 százalékuknak pedig 100–500 ezer dinár között mozog az éves bevétele. Anyagi helyzetük, bevételük egymagában elárulja, hogy székhelyük falu, város vagy nagyváros.

Minél nagyobb a civil szervezet bevétele, annál valószínűbb, hogy a szervezet székhelye nagyváros. Az 1 millió dinár feletti bevétellel bíró szervezetek között nem találunk falusi székhelyűt. Ez fordítva is igaz: a 10 ezer dinár vagy kisebb bevétellel rendelkező szervezetek között nem találunk nagyvárosi civil szervezetet.

Fontos feltárni, hogy miből származik a bevétel legnagyobb része. Fontos, mert a biztos pénzforrás biztosítja a folyamatos működést. A szervezetek 9,7 százalékának a bevételét a tagdíj alkotja, 74,2 százaléka különböző szintű pályázatok útján jut hozzá, 8,6 százaléka pedig szolgáltatási díjból tesz szert bevételre.

Mint ábránk szemlélteti, a legtöbb szervezetnek az önkormányzati pályázatok jelentik a legnagyobb bevételi forrást. A szerbiai minisztériumi, illetve a magyarországi pályázatok megközelítőleg azonos számú szervezetnek nyújtanak anyagi segítséget. (A szerbiai minisztériumi pályázatokhoz soroltuk a különböző tartományi titkárságok pályázatait is.)

A civil szervezetek a pályázataik 68 százalékával szerbiai kiíróhoz fordulnak, míg 32 százalékban magyarországi támogatásra pályáznak. Tehát elmondható, hogy a vajdasági szervezetek kétszer annyi pályázatot nyújtanak be Szerbiában, mint Magyarországon.

A szervezetek 22,4 százaléka Magyarországhoz folyamodik több pályázattal, 16,5 százalékuk fele-fele arányban pályázik Szerbiában és Magyarországon, és 61,2 százalék azoknak az aránya, amelyek Szerbiában adják be a pályázataik többségét. A szervezetek 29,4 százaléka kizárólag Szerbiában pályázik különböző támogatásokra.

Az átalakulóban lévő civil szektor egyik sajátsága, hogy a civil szervezetek a támogatásokat, pénzforrást egyre inkább versenyhelyzetben, pályázatokon kell, hogy megszerezzék. A legkülönbébb pályázati kiírások jelennek meg manapság, némelyek egyszerűek, átláthatóak, némelyek viszont bonyolultak, kidolgozásuk sok munkát igényel. A megnyert pályázat gyakran nagyobb gondot okoz a szervezeteknek, mint a vesztes, mivel a projektum levezetéséhez nincs elég kapacitásuk, és nagy a veszély, hogy belebuknak a saját pályázatukba. Vizsgáljuk meg, hogy a civil szervezetek hogyan állnak hozzá a pályázáshoz.

A civil szervezetek többsége, 52,5 százaléka rendszeresen ír pályázatot, míg 33,7 százaléka csak ritkán. A szervezetek 6,9 százaléka mással íratja pályázatait (arra azonban nem tért ki kérdőívünk, hogy kivel íratja, megenedheti-e magának a pályázattíró cég szolgáltatását, vagy szolidaritásból segít valaki). A szervezetek 5,0 százaléka egyáltalán nem foglalkozik pályázással. Megvizsgáltuk, hogy a pályázással kapcsolatos magatartás mivel áll összefüggésben. Kítűnt, hogy a pályázással kapcsolatos magatartás nem mutat szorosabb összefüggést a szervezet vezetőjének iskolai végzettségével, sem a szervezet bejegyzésének évével, sem a szervezet székhelyével, sem pedig a szervezet tagjainak számával. A pályázási magatartás legszorosabban a szervezet éves bevételének függvénye. Ez nem meglepő, hiszen a magas bevételek egyik feltétele a pályázás.

Fontosnak éreztük megkérdezni a szervezeteket, hogy honnan értesülnek a különböző pályázatokról. Egyre több internetes honlapnak van pályázatfigyelői szolgáltatása, ami megkönnyíti az információk áramlását, illetve a *Magyar Szó* napilap is indított egy pályázatfigyelő rovatot. A következő táblázatból leolvasható, hogy a civil szervezetek hány százaléka használja a felsorolt információs csatornát:

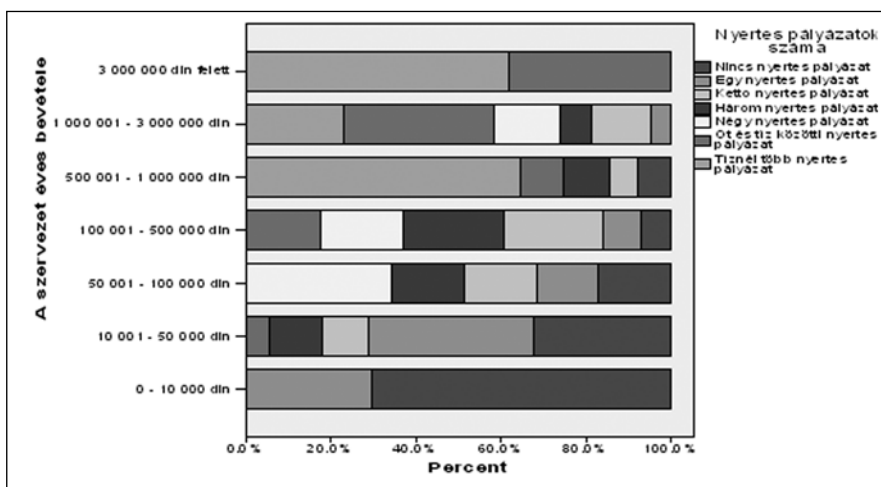
Információs csatorna	Százalék
Internetes honlapok	59,8
Újság	37,3
E-mail-es hírlevelek	40,2
Más civil szervezetek tagjai hívják fel figyelmüket a pályázatokra	29,4

Mint a táblázat mutatja, a szervezetek legnagyobb aránya internetkapcsolat segítségével értesül a különböző pályázati lehetőségekről, ideértve az e-mail-es hírleveleket is. Az internetkapcsolattal ellátott civil szervezetek 19,4 százaléká nem használja a világhálót pályázatokról való tájékozódásra. Velük szemben azok a szervezetek, amelyeknek nincs internetkapcsolatuk, 48,5 százalékban veszik igénybe a világhálót a pályázatokról való tájékozódásra. A civil szervezetek 37,3 százaléka újságokból is értesül a pályázati kiírásokról, 29,4 százalékuk pedig más civil szervezet révén informálódik róluk.

Rákérdeztünk arra is, hogy a civil szervezeteknek hány nyertes pályázatuk volt tavaly. A vizsgált vajdasági magyar civil szervezetek tavaly átlagosan 3,13 alkalommal pályáztak sikerrel. Árnyaltabb képet kapunk, ha a gyakoriság szerinti megoszlást is megvizsgáljuk:

Nem volt nyertes pályázatuk	19,1 %
Egy nyertes pályázat	20,2 %
Két nyertes pályázat	21,3 %
Három nyertes pályázat	14,9 %
Négy nyertes pályázat	6,4 %
Öt és tíz nyertes pályázat között	13,9 %
Tíznel több nyertes pályázat	4,2 %

A civil szervezetek 19,1 százalékának nem volt nyertes pályázatuk. Ebbe a csoportba tartoznak az egyáltalán nem, illetve csak ritkán pályázó szervezetek. Legtöbbjük egy (20,2 százalék) vagy két (21,3 százalék) alkalommal nyert pályázaton. Öt–tíz nyertes pályázata volt a szervezetek 13,9 százalékának, míg 4,2 százalékuknak tíznél is többször sikerült nyernie. A nyertes pályázatok száma szervesen összefügg a civil szervezet éves bevételével: minél magasabb a bevétel, annál több nyertes pályázata volt a szervezetnek.

Mint ábránkból kitetszik, a 10 ezer dinár alatti bevétellel rendelkező szervezetek mintegy 70 százalékának nem volt nyertes pályázata, ezzel szemben a legnagyobb bevételű szervezetek mintegy 60 százaléka tíznél is több alkalommal nyert pályázaton.

10.1. Állami támogatás

A civil szervezeteket az állam különböző pályázatokon elnyerhető pénzeszközökkel támogatja. Arról is megkérdeztük vezetőiket, hogy elegendőnek tartják-e a juttatást. Íme a válasz:

Sokkal több kellene	76,5 %
Kicsit több kellene	20,6 %
Pont elég	2,9 %
Kevesebb kellene	0,0 %

A szervezetek vezetőinek túlnyomó többsége (97,1 százalék) növelné a civil szférának juttatott állami támogatást.

Vezetőik 84,5 százaléka el tudná képzelni, hogy a jövőben a civil szervezetek részt vegyenek az önkormányzati döntésekben. Ezzel szemben 15,5 százalék távol maradna a politikától még helyi szinten is.

11. A civil szervezetek helyzetének megítélése

A kérdőív két kérdés erejéig kitért arra, hogy vezetői hogyan látják a civil szféra helyzetét, javult-e valamelyest az elmúlt években, vagy romlott, illetve hogyan tekintenek a jövőbe, bizakodva-e, vagy ellenkezőleg, borúlátón. A megkérdezettek az öt évvel ezelőtti állapotokhoz viszonyítva a következőképpen látják a jelent:

Sokkal jobb	1,9 %
Jobb	45,2 %
Ugyanolyan	33,7 %
Rosszabb	3,8 %
Sokkal rosszabb	0,0 %
Nem tudom	15,4 %

A szervezetek vezetőinek csak elenyésző része, 1,9 százaléka gondolja úgy, hogy ma sokkal jobb helyzetben van a civil szféra, mint öt évvel ezelőtt; 45,2 százaléka szerint javulás tapasztalható, 33,7 százaléka nem lát különbséget a jelenlegi és az öt évvel ezelőtti állapot között, míg 3,8 százaléka véli úgy, hogy rosszabb lett a helyzet. A megkérdezettek 15,4 százaléka nem tudott válaszolni a kérdésre, nagy részük azért, mert még nem tevékenykedik öt éve a civil szférában.

Arra a kérdésre, hogy javulni fog-e a civil szektor helyzete a jövőben, jobbra optimista válaszokat kaptunk.

Javulni fog	50,0 %
Ugyanígy lesz	13,5 %
Rosszabb lesz	1,0 %
Nem tudom	35,5 %

A vezetőiknek pontosan a fele vélekedett derűlátóan, és a civil szféra helyzetének javulását jósolta, 13,5 százaléka nem lát különösebb módot a változásra, 35,5 százaléknyan viszont nem tudják, hogy milyen irányba mozdul el a civil szféra helyzete, ha egyáltalán változni fog. Szembeötlő érdekesség, hogy a bizakodás székhelyfüggő. Ugyanis a falusi székhelyű civil szervezetek 60 százaléka véli úgy, hogy javulni fog a helyzet, míg a nagyvárosiaknál ez az arány mindössze 25 százalék (ami nem azt jelenti, hogy pesszimisták lennének a nagyvárosi civil szervezetek vezetői, mivel körükben a „nem tudom” válasz volt a leggyakoribb). Ez annál különösebb, mert a falusi civil szervezetek vannak nehezebb helyzetben, mind a humán erőforrást, mind pedig az anyagi lehetőségeket illetően, mégis ők a reménykedőbbek, ők bíznak a helyzet javulásában.

12. Az önkéntesség

A civil szféra egyik jellegzetessége, hogy önkéntesek segítik a szervezetek 66,3 százalékanak munkáját, 33,7 százalékuk azonban nem tart rá igényt.

Megkérdeztük vezetőiket, hogyan toborozzák az önkénteseiket. A következő táblázatból kitűnik, hogy a szervezetek hány százaléka él a különböző toborzási lehetőségekkel:

Elfogadják a jelentkezőket	35,1 %
Hirdetés útján,	3,2 %
iskolában, órakon,	9,6 %
rendezvényeiken toborozzák,	25,5 %
a tagok szervezik be őket	56,4 %

Megállapítható, hogy az önkéntesek toborzására a szervezetek nem mindig választják az aktív csatornákat. Nem ők szólítják meg a potenciális önkéntes segítőköt, hanem inkább megvárják, hogy azok keressék fel őket, vagy személyes kapcsolatok útján jussanak el rendezvényeikre, s kapcsolódjanak be a szervezetek teljes tevékenységébe.

Az önkéntes munkának nincsen túl nagy hagyománya a Vajdaságban, következőképp a civil szervezetek nehezen tudják mozgósítani az embereket. A vezetők 26,6 százaléka számolt be arról, hogy mindenki szívesen besegít a munkába; 26,6 százalék azok aránya is, akik úgy gondolják, hogy az emberek szóban támogatják szervezetüket, de önkéntes munkát nem vállalnak.

Mindenki szívesen segít	26,6 %
Szóban támogatnak, de önkéntes munkát nem vállalnak	26,6 %
Nehezen tudunk önkénteseket toborozni	41,5 %
Egyéb	5,3 %

Szembeötlő, hogy 41,5 százalék azok aránya, akik csak nehezen tudják mozgósítani az embereket, s önkéntes munkára ösztönözni őket. A lehangoló helyzet csak akkor javulhat, ha a társadalomban megváltozik az önkéntes munkához való hozzáállás, ha megnő a civil szférában végzett tevékenység becsülete. Különösen fontos ez a fiatalok vonatkozásában. Számukra érdekes elfoglaltságokat, ismeretszerzési és szórakozási formákat kell találni ahhoz, hogy bekapcsolódjanak egy-egy civil szervezet tevékenységébe.

13. Képzési formák

A civil szféra zavartalan működéséhez elengedhetetlen, hogy a szervezetek tagjai és vezetői tisztában legyenek tevékenységük sajátágaival, értsék és érvényesítsék az idevonatkozó elveket, ismérveket. Az ehhez szükséges tudást anyagot elsajátíthatják az egyre szélesebb körben elterjedt, kimondottan az ő számukra szervezett sokszínű képzési formák révén. A szervezetek 51,5 százalékából több személy is részt vett valamilyen tanfolyamon, 17,5 százalékából csak egy, 31 százalékából nem akadt egyetlen érdeklődő sem.

A képzési formák nagy része a szervezetek tevékenységi köréhez kötődik, de sok olyan képzés is van, amely a civil szervezet zavartalan működtetését,

tevékenységének hatékonyabbá válását szolgálja. Ezek a következők: humán-erőforrás-menedzsment, nonprofit menedzserképzés, önkéntesek képzése, pályázatírás, rendezényszervezés, civil szféra lehetőségei, hálózatépítés, civilek együttműködése, fundraising (forrásteremtés), projektciklus menedzsment. A legnépszerűbb és legtöbbet említett képzés a pályázatírói képzés, amelyen a szervezetek 26,1 százaléka részt vett már.

A szervezetek képzési formákat, tanfolyamokat látogató tagjainak 72,7 százaléka véli úgy, hogy a tanfolyamok nagyon sok hasznosítható információt nyújtanak; 20,8 százalékuk szerint azonban csak elenyésző ismerethez jutnak, 6,5 százalékuk úgy véli, hogy a tanultakat nem lehet hasznosítani a gyakorlatban.

14. Szervezetfejlesztés

Megkérdeztük a szervezeti vezetőket, hogy milyen nehézségekkel szembesülnek tevékenységük során. A kérdésre adott válaszok két dolog köré csoportosultak: az egyik a pénzhiány volt, a másik az emberek passzivitása. Sokan panaszkodtak arra, hogy a szervezetek nem fognak össze. A támogatások rendszertelenségét is nehezményezték a megkérdezettek.

Ehhez kapcsolódóan rákérdeztünk arra is, hogy mire lenne a szervezeteknek szükségük a jobb működéshez. Természetesen sokan jelölték meg az anyagiakat, a saját irodát, illetve egy főállású alkalmazottat. A szervezetek bevételei pályázatoktól függenek, tehát esetlegesek, nem csoda hát, hogy sokan említették a biztos anyagi háttér megteremtését, a támogatások kiszámíthatóságát. Ezek jogos elvárások, annál inkább, hiszen a civil szervezetektől is megkövetelik a több évre való előretervezést.

Igyekeztünk felmérni a civil szervezetek igényeit a képzési formákat illetően is. Megkérdeztük, hogy vezetőik milyen tanfolyamokat tartanának fontosnak, amelyek segítenék a működésüket. Sokan a saját tevékenységükkel összefüggő témaköröket említettek, de megfogalmazódtak olyan igények is, amelyek a civil szféra professzionalizálódásához vezethetnek. Íme néhány közülük: jogi és könyvelési ismeretek, menedzserképzés, üzleti tervek kidolgozása, adomány-szerzés.

A szervezetek vezetőit megkérdeztük arról is, hogy szerintük mekkora szükség van a civil szervezetekre a társadalomban. Egy ötfokozatú skálán kellett bejelölniük a választ. Ezen az ötödik képviselte az „igen, nagy szükség van rájuk”, az egyes pedig az „egyáltalán nincs szükség rájuk” álláspontot. A vezetők 70,9 százaléka értett egyet az 5. pontban foglaltakkal, 23,3 százaléka a 4-est, illetve 4,9 százaléka a 3-ast bekarikázva semleges választ adott. Csupán egy szervezet vezetője vélekedett úgy, hogy egyáltalán nincs szükség a civil szervezetek munkájára a társadalomban.

A civil szférában tevékenykedők motivációi minden bizonnyal széles skálán mozognak, azonban nem elhanyagolható, hogy a társadalom hogyan viszonyul

a munkájukhoz, illetve az önkéntes munkához. A vezetők egyharmada véli úgy, hogy a társadalom elismeréssel adózik nekik áldozatos munkájukért, míg kétharmaduk úgy érezte, hogy közömbös iránta. Az önkéntes munkával kapcsolatban még rosszabb a véleményük, hiszen mindössze 25,7 százalékuk mondta azt, hogy a társadalom megbecsüli az önkéntes munkát.

A pályázati lehetőségek mellett a civil szervezetek más pénzforrásokra is szert tehetnek: gyűjthetnek adományokat, illetve kereshetnek szponzorokat. A szervezetek 48 százaléka folyamodott már az első lehetőséghez tevékenysége során, 52 százalékuk nem élt vele. Szponzorok keresése rendezvények támogatásához viszont sokkal népszerűbb: hiszen a szervezetek 80,6 százaléka próbálta ki sikerrel a 19,4 százalékkal szemben.

Pénzadományok gyűjtése	48,0 %
Szponzori támogatás kieszközlése	80,6 %

Egy szervezet hatékony működésének feltétele, hogy legyen rövid, illetve hosszú távú terve. Ennek elkészítéséért a vezetőség a felelős. A vizsgált vajdasági magyar civil szervezetek 19,6 százalékának van éves terve, de nem szak-szerű megfogalmazásban, 78,4 százalékuknak írott formában van éves tervük, és mindössze két civil szervezet nem készítette el.

Van éves terv, de nem írott formában	19,6 %
Írott éves terv	78,4 %
Nincs éves terv	2,0 %

A szervezetfejlesztés szempontjából következő lépés a szervezet tevékenységére vonatkozó hosszú távú tervek előkészítése és kidolgozása. A szervezetek 44,7 százalékának van hosszú távú terve, de nem írott formában, 30,1 százalékuknak tételesen kidolgozott távlati terve van, 25,2 százalékuk még nem irányzott elő ilyen tervet.

Van hosszú távú terv, de nincs leírva	44,7 %
Írott hosszú távú terv	30,1 %
Nincs hosszú távú terv	25,2 %

A vezetőket megkérdeztük arról is, hogy szervezetük tevékenysége mennyire ismert a lakosság körében. Íme a válaszok: 68,6 százalékuk vélekedett úgy, hogy a lakosság jól ismeri szervezetüket, 29,4 százalékuk szerint csak kevésbé szereznek tudomást az emberek a tevékenységükről, ketten pedig kijelentették, hogy a lakoságnak fogalma sincs, mit kínál nekik szervezetük.

15. A civil szervezetek rendezvényei

A szervezeti vezetőket megkértük arra, hogy sorolják fel az általuk szervezett három legfontosabb rendezvényt. A megkérdezetteknek mindössze 5,8 százaléka nem tudott számot adni egyetlen saját rendezvényről sem. Velük szemben mások legalább ötöt felsoroltak, ám az ő esetükben is csak hármat regisztráltunk. A megkérdezett 104 civil szervezet 273 saját szervezésű rendezvényről tett említést.

16. Együttműködés az önkormányzattal

A civil szervezetek és az önkormányzatok közötti viszony nagyon fontos mindkét szereplő szempontjából: az önkormányzatnak valamilyen szinten szüksége van jól működő civil szervezetekre, melyekre bizonyos feladatokat átháríthat, ugyanakkor a fejlett civil szféra nyilvános ellenőrzést is jelent az önkormányzatok számára, ezt viszont nem minden önkormányzat viseli jól.

Megkértük a civil szervezetek vezetőit, hogy értékeljék az önkormányzatok hozzájuk való viszonyulását. Az átlagosztályzat 3,13 lett, magyarul: az önkormányzatok nem is zárkóznak el a szervezetektől, de nem is olyan nyitottak felénk. A szervezetek 33,7 százaléka (4-es és 5-ös osztályzat) véli úgy, hogy az önkormányzat nyitott vagy többnyire nyitott irántuk, 25,7 százaléka pedig úgy érzi, hogy az önkormányzat számára közömbös a tevékenységük.

17. A civil szervezetek működésének megítélése

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a szervezetek hogyan ítélik meg saját tevékenységüket, működésüket. Állításokat soroltunk fel, s nekik el kellett dönteniük, hogy melyik mennyire igaz szervezetükre. Ötfokozatú skálán kellett osztályozni az állításokat. Az egyes jelentette az „egyáltalán nem igaz”-at, az ötös pedig a „teljes mértékben igaz”-at.

A különböző állításoknak az átlagosztályzata a következőképpen alakult:

Folyamatosan fejlődő civil szervezet vagyunk	4,13 %
Sikeresek vagyunk	3,93 %
Elismerik a munkánkat	3,57 %
Jók a kapcsolataink	4,06 %
Jó, összetartó társaság vagyunk	3,99 %
Épphogy fenn tudjuk tartani magunkat anyagilag	3,31 %
Széthúzás van a szervezetben	1,80 %
Domináns a vezetés	3,62 %
Nincs elég szakemberünk	3,18 %
Nincs elég önkéntesünk	3,48 %
Sok a passzív tagunk	3,04 %

Az egyes állításoknál a különböző osztályzatok a következő gyakorisággal fordulnak elő:

	Folyamatosan fejlődő civil szervezet vagyunk	Sikeresek vagyunk	Elismerik a munkánkat	Jók a kapcsolataink	Jó, összetartó társaság vagyunk	Épphogy fenn tudjuk tartani magunkat
1 – egyáltalán nem igaz	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	7,0
2	6,2	6,2	14,4	2,0	5,1	21,0
3	21,6	22,7	33,0	26,0	24,5	31,0
4	24,7	43,3	29,9	36,0	36,7	16,0
5 – teljesen igaz	47,4	27,8	21,6	36,0	33,7	25,0

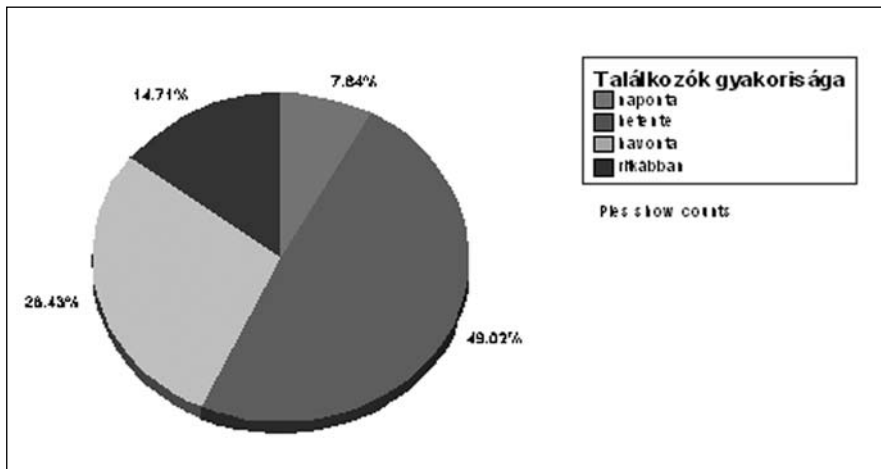
	Széthúzás van a szervezetben	Domináns a vezetés	Nincs elég szakemberünk	Nincs elég önkéntesünk	Sok a passzív tagunk
1 – egyáltalán nem igaz	54,6	9,7	17,2	8,2	18,6
2	21,6	4,3	19,2	12,4	19,6
3	13,4	24,7	15,2	27,8	24,7
4	9,3	36,6	25,3	25,8	13,4
5 – teljesen igaz	1,0	24,7	23,2	25,8	23,7

Az első állítás („Folyamatosan fejlődő szervezet vagyunk”) átlaga lett a legmagasabb. Ez bizakodásra adhat okot. A vezetőknek megközelítőleg a fele teljes mértékben igaznak vélte ezt az állítást az általa képviselt szervezetre vonatkozólag, míg további 24,7 százalékuk 4-es osztályzatot adott erre az állításra.

A vezetők java része sikeresnek tartja szervezetét, még ha a négyes osztályzat több is, mint az ötös. Körülbelül a fele meg van róla győződve, hogy elismerés kíséri munkáját. Mintegy háromnegyede véli úgy, hogy jó kapcsolatokkal rendelkezik, ami nagyon fontos egy civil szervezetek életében. A tagságról 70,4 százalékuk nyilatkozta, hogy jó és összetartó társaság. Az anyagi helyzettel már kevésbé elégedettek: 41 százalékuk jelentette ki, hogy épphogy fenn tudják tartani magukat. Jó hír, hogy a vezetők nagy többsége szerint nincs széthúzás

a szervezetekben. Ez a helyzet a vezetőséget dicséri, amely a megkérdezettek többsége szerint domináns tényező. A szervezeteknek mintegy a fele küzd a szakemberek és az önkéntesek hiányával. A vezetők 37,1 százaléka közölte, hogy sok a passzív tag a szervezetben.

A civil szervezetek 7,8 százaléka esetében a tagok napi rendszerességgel tartják a kapcsolatot, 49,0 százalékában heti rendszerességgel, míg 28,4 százalékukban havonta. A szervezetek 14,8 százalékának tagjai ennél is ritkábban találkoznak.

A civil szervezeteknek egy találkozójuk átlagosan két és fél óráig tart. A következő táblázat a találkozók tartamát, illetve gyakoriságát mutatja ki százalékban:

1 óra	11,5 %
1 óra 30 perc	14,6 %
2 óra	35,4 %
2 óra 30 perc	5,2 %
3 óra	16,7 %
3 óránál tovább tart	16,7 %

Jól látható, hogy a legtöbb szervezet kétórás megbeszéléseket szervez. Érdekes, hogy a találkozók gyakorisága nem mutat jelentős összefüggést a találkozók hosszával:

Naponta	2,50 óra
Hetente	2,52 óra
Havonta	2,67 óra
Ritkábban	1,92 óra

Akik naponta találkoznak, majdnem azonos tartamú megbeszélést tartanak, mint a hetente összegyűlők; kicsit hosszabb megbeszélést tartanak a havonta találkozóknak, akik pedig ennél is ritkábban találkoznak, azok átlagosan mintegy két órára gyűlnek össze.

A szervezet működése szempontjából nagyon fontos, hogy milyen a hangulat a szervezetben. Az ezt firtató kérdéseinkre a következő válaszokat kaptuk:

Barátságos	63,4 %
Toleráns	16,8 %
Empatikus	3,0 %
Hűvös	2,0 %
Zárkózott	1,0 %
Nyitott	10,9 %
Egyéb	3,0 %

A szervezetek nagy részében barátságos hangulat uralkodik, ami valószínűleg annak (is) köszönhető, hogy a civil szervezetek alapítói baráti viszonyban vannak egymással. Azonban a professzionalizálódás folyamatában ez akadály is lehet, mivel a szervezet érdekeinek érvényesítése során elkerülhetetlenek a konfliktusok és a kemény bírálat. Baráti társaságban pedig talán nehezebb a számonkérés, mint egy olyan szervezetben, ahol a cél a közös, nem pedig a múlt.

A második leggyakrabban választott jelző a „toleráns” volt, ami – lévén, hogy többnemzetiségű térségről van szó – nem is annyira meglepő. Ezzel öszszecsengő jelző – amely még említést érdemel – a „nyitott”.

A szervezeten belüli kommunikációra is kitértünk, kérdéseinkre a vezetők válaszoltak. Különböző állításokat soroltunk fel, és egytől ötig kellett osztályozni, hogy mennyire vonatkoztathatók szervezetükre (az egyes jelentette az „egyáltalán nem jellemzőt”, az ötös jelentette a „teljesen jellemzőt”). A különböző állítások átlagosztályzata a következőképpen alakult:

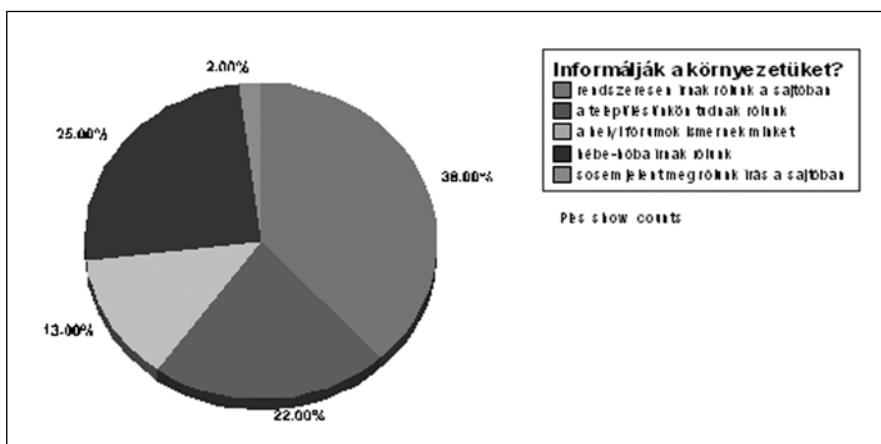
A legfontosabb dolgokat együtt beszéljük meg	4,38
A vezetők megosztják az információt a tagsággal	4,42
A vezetők nem adnak át elég információt a tagoknak	1,72
Átlátható a szervezet kommunikációja minden tag számára	4,05
Rendszeresen tartunk beszámolókat az elvégzett munkáról	4,34
Interneten keresztül rendszeresen tájékoztatjuk egymást	2,72
Telefonon keresztül rendszeresen tájékoztatjuk egymást	3,76

	A legfontosabb dolgokat együtt beszéljük meg	A vezetők megosztják az információt a tagsággal	A vezetők nem adnak át elég információt a tagoknak	Átlátható a szervezet kommunikációja minden tag számára	Rendszeresen tartunk beszámolókat az elvégzett munkáról	Interneten keresztül rendszeresen tájékoztatjuk egymást	Telefonon keresztül rendszeresen tájékoztatjuk egymást
1 – egyáltalán nem igaz	0,0	0,0	56,7	2,1	1,0	37,6	8,9
2	2,9	1,9	22,7	3,1	2,0	13,9	3,0
3	11,7	8,7	13,4	21,6	17,8	11,9	24,8
4	30,1	35,0	6,2	34,0	20,8	11,9	29,7
5 – teljesen igaz	55,3	54,4	1,0	39,2	58,4	24,8	33,7

Az első kijelentés kapta a második legnagyobb átlagosztályzatot, ami azt tükrözi, hogy a szervezetekben túlnyomórészt közvetlen demokrácia érvényesül a fontosabb döntések meghozatalakor. A civil szervezetek vezetőinek többsége úgy érzi, hogy az általuk birtokolt információkat megosztják a tagsággal. Ez is annak a bizonyítéka, hogy e szerveződések a társadalom apró sejtjei, s mint ilyenek, a közvetlen demokrácia szellemében működnek.

A szervezet kommunikációjával már nincsenek ennyire megelégedve a megkérdezettek. Persze, azt a tényt, hogy a szervezeti kommunikáció nem teljesen átlátható, nem biztos, hogy ártó szándék okozta, hiszen egy szervezeten belül ezt ki kell építeni, de nem olyan egyszerű dolog. Az elvégzett munkáról való beszámolás szintén a demokratikus oldalát erősíti a szervezeteknek, és láthatjuk, hogy erre adtak legnagyobb arányban 5-ös osztályzatot a megkérdezettek. A szervezeten belüli információs csatornák közül az internetet a szervezetek 37,6 százaléka egyáltalán nem veszi igénybe, 24,8 százaléka viszont rendszeresen. A telefonon való értesítés inkább jellemző a szervezetekre: összeadva az 5-ös és a 4-es osztályzatokat, kitűnik, hogy a szervezetek 63,4 százaléka használja ezt a kommunikációs csatornát.

A szervezetek szempontjából fontos, hogy a környezetük tudjon róluk, hiszen a civil szféra erejét a nyilvánosság adja. Ennek egyik formája a médiában való megjelenés, az információk így juttathatók el a lakossághoz. Ezzel kapcsolatban a következő eredményeket kaptuk:

A civil szervezetek 38 százalékaról rendszeresen tájékoztat a média. Ez egész magas aránynak mondható. Ha ehhez hozzávesszük azt a 25 százalékot, amely azoknak a szervezeteknek az arányát mutatja, amelyekről hébe-hóba ír a sajtó, akkor már a szervezetek 63 százalékanál járunk. A szervezetek 22 százalékát a településükön, míg 13 százalékukat a helyi fórumok ismerik. A szervezeteknek mindössze 2 százalékaról nem jelent meg soha írás a sajtóban.

III. ÖSSZEGZÉS

A kutatás elsődleges célja a vajdasági magyar civil szervezetek helyzetének felmérése volt. Többek között vezetőikre, illetve tagságukra, felszereltségükre, kapcsolataikra, problémáikra, nehézségeikre voltunk kíváncsiak. Az adatbázisba mintegy 400 civil szervezet került be. A kérdőíveket 104 civil szervezet töltötte ki, s juttatta vissza, a megkérdezettek 22,1 százaléka.

A civil szervezetek megközelítőleg kétharmadának tagsága nem több, mint 50 fő. Megállapítható, hogy a kis és közepes szervezetek alkotják a többséget a civil szférában; arra is fény derült, hogy tagságuk nem a fiatalokból verbuválódik, hanem inkább a középkorúakból. Tevékenységük és működésük nagyban függ a vezetőiktől, rátermettségüktől. A szervezet élén állóknak több mint a fele felsőfokú végzettségű.

A vajdasági magyar civil szféra egyik jellemzője, hogy nagyon kevés főállású alkalmazottat foglalkoztat. A civil szervezetek vezetői 88,4 százalékban munka mellett önkéntesként látják el feladatukat, és csak 5,8 százalékuk szerződéses tiszteletdíjasként. Legalább egy mellékállású alkalmazottja a civil szervezetek 3,8 százalékanak van, további egy százalékuknak pedig kettő.

A hálózatba tömörülést vizsgálva kitűnt, hogy a vajdasági civil szervezetek 64,6 százaléka tagja valamilyen civil hálózatnak, míg 35,4 százaléka nem tagja. A Vajdaságban párhuzamosan két civil hálózat is kiépülőben van. A Vajdasági Fejlesztési Háló a Vajdasági Magyar Szövetség kezdeményezésére jött létre,

célja a Vajdaság területét átfogó közösségfejlesztési hálózat létrehozása. A megkérdezettek 58,8 százaléka csatlakozna ehhez a kezdeményezéshez. A Vajdasági Magyar Civil Szövetséget civil szervezetek alapították, hogy hatékonyabbá tegye a vajdasági magyar civil szervezetek munkáját. A megkérdezettek 65,7 százaléka efelé orientálódik.

A szervezetek 54,4 százalékanak van hivatali helyisége, de mindössze 12,3 százalékanak saját tulajdona az iroda, 24,7 százaléka bérlő és 39,7 százaléka egyéb jogviszonyban használ irodának egy helyiséget. Rákérdeztünk a civil szervezetek felszereltségére is: 34,6 százalékuknak nincs semmilyen vagyona. A szervezetek többsége nem rendelkezik a zavartalan és hatékony működéshez szükséges infrastruktúrával. Megvizsgáltuk a civil szervezetek éves bevételét is: 5,1 százaléka rendelkezik 10 ezer dinárral, 24,5 százaléka 10–50 ezer dinárral, 22,4 százalékuknak 50–100 ezer dinár a bevétele. Ezenkívül 25,5 százalékuk 100–500 ezer dinárból gazdálkodik. A működésükhöz szükséges pénzt saját tagdíjból (9,7 százalék), pályázatok útján (74,2 százalék), szolgáltatásokból (8,6 százalék) teremtik elő.

A szervezetek vezetőinek csak elenyésző része (1,9 százaléka) véli úgy, hogy a civil szféra ma sokkal jobb helyzetben van, mint öt évvel ezelőtt, 33,7 százaléka nem lát különbséget a jelenlegi állapot és az öt évvel ezelőtti között. Arra a kérdésre, hogy javulni fog-e a civil szektor helyzete a jövőben, jobbra optimista válaszokat kaptunk.

A civil szféra fő jellegzetessége, hogy önkéntesek segítik a szervezetek 66,3 százalékanak munkáját. A vezetők 26,6 százaléka számolt be arról, hogy mindenki szívesen segít szervezetüknek, és 26,6 százalék azok aránya is, akik úgy gondolják, hogy az emberek szóban támogatják a szervezetüket, de önkéntes munkát nem vállalnak. A működésükben tapasztalt legnagyobb nehézségeket is megjelölték: az egyik a pénzühiány, a másik az emberek passzivitása. Ehhez kapcsolódóan rákérdeztünk arra is, hogy mire lenne a szervezeteknek szükségük a jobb működéshez. Természetesen sokan jelölték meg az anyagiakat, saját irodát, illetve legalább egy főállású alkalmazottat.

A vezetők többségükben úgy gondolják, hogy a társadalom nem becsüli meg a civil szervezetek munkáját.

A civil szervezetek és az önkormányzatok közötti viszony nagyon fontos mindkét szereplő szempontjából: a vizsgálat során a vezetők értékelték az önkormányzatoknak a szervezetük iránt tanúsított nyitottságát. Az átlagosztályzat 3,13 lett, ez azt jelenti, hogy az önkormányzatok nem zárkoznak el ugyan a szervezetektől, de nem is kellően nyitottak feléjük.

A civil szervezetek 38 százaléka jelenik meg rendszeresen a médiában.

A civil szféra nagyon fontos a társadalom számára, de fejlesztése átgondolt, részleteiben kimunkált stratégia meghatározását követeli meg. Munkánkban erre tettünk kísérletet.

A kutatást anyagilag a Szülőföld Alap támogatta

Fact-Finding Survey into the Situation of the Hungarian Civil Organizations in Vojvodina

The aim of our research was to sum up the situation of the Hungarian civil organizations in Vojvodina. The research was conducted on the method of quantitative analysis; questionnaires were sent out to the leaders of Hungarian civil organizations in Vojvodina. The questionnaire consisted of several blocks of questions including questions on the organization's infra structure, human resources, their experience concerning competitions, their needs for further training, their vision of the future, and their economic situation. More than a hundred organizations with a total number of 14,376 members returned the completed questionnaires. We studied and summed up the characteristic features or experiences of these organizations in our paper.

Keywords: civil sphere, civil organization, the situation of civil organizations, questionnaire survey

821.511.141(497.11).09

Mák Ferenc

KALAPIS ZOLTÁN ÉS A SZELLEMI HONVÉDELEM (V.)

Zoltán Kalapis and Spiritual Home-defence (V.)

A szerző Kalapis Zoltánról, vidékünk kiváló művelődéstörténeti kutatójáról és annak munkásságáról írt tanulmányt, aki a Magyar Szó „terepjáró” újságírójaként a bánsági szórványmagyar-ság pusztuló portáinak rendetlenségében botlott először olyan kérdésekbe, amelyek az egyéni sorshelyzeteken túl a közösség jövőjének kilátástalanságát is megmutatták.

Kalapis Zoltán a Bánát krónikásaként indult, és roppant gazdag kutatói pályája során minduntalan e tájra tért vissza, úgy rendezve maga köré a magyar „lentséget”, hogy benne a teljes nemzeti történelem mutassa meg valódi szépségeit és ma már nem sejtett gazdagságát. Számára azonban láthatóan a történelem fogalma több, bővebb, mint amit a história eszmetörténete fogalomként, változó tartalommal ugyan, de mégis egységes struktúráként meghatározott és leírt. Szemléletének középpontjában két – minden esetben tágítható – princípium áll: a tárgyiasult történelmi emlékezet és az alkotó szellemek életműve.

Kulcsszavak: a délvidéki magyarság története, Kalapis Zoltán, kisebbségi lét.

A Délvidék tragédiájának eredendő okait minden bizonnyal abban kell látni, hogy a hódoltság alól felszabadult területeket a mindenkori magyar politika nem volt képes a magyar államtesthez integrálni. A Temesi bánságot, Bács-Bodrog vármegyét és Szlavónországot a magyarság az 1526-ban bekövetkezett nemzeti szuverenitásának elvesztése, majd az 1718 után követő helyreállítási kísérletek sikertelensége után immár soha nem tudta sem belakni, sem magyar kultúrtájjá tenni; hovatovább pozíciói megszerzésében és megőrzésében egyre kevésbé volt erőteljes és életképes partnere a határozott osztrák-német, szerb és oláh törekvéseknek. A Mária Terézia, de még inkább II. József betelepítési törekvéseit követően az alvidéken megjelenő új honfoglaló magyarok közössége a nemzeti kultúra és hagyományok tekintetében is a pusztába, a lápvilágba érkezett. Honfoglalási kísérlete során a magyarság ezen a tájon nem lelt vállalható és folytatható hagyományokra – a virágzó délvidéki középkor alkotóelemeivel – váraival, kastélyaival, kolostoraival és borvidékeivel – együtt semmisült meg, leomlott, mint az ostromlott várfa. Az arcsi Pusztatemplom, a bácsi reneszánsz központ, a szlavóniai kolostorok sora, a titeli káptalan, a Temesvártól Záraig húzódó kétszeres katonai erődrendszer valamennyi bástyája romokban hevert, az életnek jele sem volt a málladozó falak között. Erre a területre ér-

keztek az új honalapítók. Kevésbé érthető, hogy az érkezők miért nem őrizték meg otthonról magukkal hozott hagyományaikat, értékrendjüket és kulturális örökségüket, miért tűnt el alig egy emberöltő alatt a dunántúli, kunsági és jászsági magyar falvak lakóinak ősi hagyományrendszere. Keserves honfoglalási kísérleteik során úgy adták fel a magukkal hozott örökséget, hogy új otthonukban nem leltek helyette semmi vállalhatót. Persze, nem voltak jobb helyzetben a németek, a szerbek és az oláhok sem, a két utóbbi nemzet mégis „talajt tudott fogni” a déli peremvidéken.

Hogyan is nézett ki az a középkori örökség, amelynek pusztulása az 1526-os csatavesztéssel Mohácsnál a kezdetét vette, s oda vezetett, hogy a XVIII. század elejére az új honfoglalók mocsárba süllyedt vár- és városfalakon kívül semmi egyebet nem leltek? Ezzel a kérdéssel Kalapis Zoltán tájéltörténeti kutatásai során igen hamar szembesült. A nagy-nagy újrakezdések számbavételekor minduntalan a hagyománytalanság – és az ebből eredő talajvesztettség – gondjaival kellett találkoznia. Azt kellett látnia, hogy a telepés falvak lakói számára nem volt befogadó kultúra, nem volt lehetőség a közösségi integrálódásra; nem volt olyan helyi hagyomány, amibe megkapaszkodhattak volna. Ahol a telepés tanyát ütött, ott a saját telkén előlről kellett kezdenie mindent, s ha elüldözték a még meg sem hódított birtokáról, mérföldekkel odébb kezdetett újra mindent. Mit tekinthetett a sajátjának? Egynéhány imádságot, ünnepi szokást, népdalt és népmesét, a konyhája ízeit, babonáit és viseletét – mindezt persze törekeny formában, mert ősei óvó és fegyelmező tekintetét sem érezte magán. Ha megsértette a bőjtöt, vagy a vasárnapi munkavégzés tilalmát, nem volt, aki figyelmeztesse, nem kellett ősei, olykor még a papjai haragjától sem tartania. Egy parttalan világban élt közösségi rend, erkölcsi fegyelem és számonkérés nélkül. Egy évszázad is elmúlhatott úgy, hogy sem temploma, sem fegyelmező oltárképe nem volt, és mire lett, már imáit is elfelejtette. Iskola iránti igénye nem volt, mert nem nyíltak előtte olyan távlatok, amelynek befutásához műveltségre lett volna szüksége. És mire a saját erejéből templomot emelt és iskolát épített magának, megtelt körülötte a világ idegenekkel. A középkori Magyarország pedig jószerével még az írástudók emlékezetében sem élt.

A délvidéki magyarságnak Trianon után szinte történetírója sem volt, Szentkláray Jenő, Iványi István, Dudás Gyula és a velük egy időben munkálkodó történészeink az 1880-as éveket követő mintegy három évtized során ugyan még nemzeti történetírásunk legmagasabb követelményeinek megfelelően alkották meg tudományos életművüket, haláluk után azonban nem akadtak tanítványok, akik a nyomukba léphettek volna, arról nem is szólva, hogy 1920 után a magyar történetírásnak helye sem volt a királyi Jugoszláviához csatolt területeken. Így azután az egykor virágzó magyar középkornak sem akadt értő kutatója. Bármennyire is meglepő, de tény, hogy kereken fél évszázadnak kellett elmúlnia ahhoz, hogy 1970-ben megjelenjen az első középkori emlékünkel foglalkozó

könyv. Berecz Sándor óbecsei néptanító a temerini plébániahivatal segítségével ekkor jelentette meg a *Pusztatemplom, egy darab Szentföld – Az aracsi bencés apátság története* című történeti munkáját – az első olyan tudományos művet, amely vidékünk jeles középkori műemlékének történetét dolgozta fel. A bencés apátság emlékének feltárása azonban több, mint az idők során eltűnt katedrális emlékének a megidézése. Berecz Sándor a Pusztatemplom sorsán keresztül részletesen bemutatta a honfoglalást követő egyházalapítási törekvéseknek a vidékünkön történő megjelenését, Gellért püspök kolostorépítő igyekezetét, a kolostori kultúra kiteljesedését, majd a tatárjárás során bekövetkező megsemmisülését, a megújulási kísérleteket és a török hódítás jelentette végső megszűnését. Amikor 1922 őszén fiatal tanítóként a Pusztatemplom közelébe került, kiderült, hogy a környék lakói semmit sem tudnak a katedrális romjainak történetéről. „Amikor aztán magam is meglátogattam az ódon falakat, ellenállhatatlan vágyam támadt megtudni róla mindent, ami emberileg lehetséges”¹ – írta könyvében a szerző a történeti kutatásainak indítékáról. A középkor monumentalitása előtti főhajtás készítette megszólalásra, amikor a következő vallomást vetette papírra: „Mennyire eltörpül az ember évezredes falai mellett! A szél átfütyült csonka tornyán... és a régi dicsőségről mesélt. S a táj ragadozó madarai, kuvik, gyöngybagoly tanyát ütöttek benne. Vijjogva keringtek körülötte. Fáin vércsék tanyáztak. Telkén majdnem kizárólag lombos akácok nőttek, csak néhány satnya tölgyet és juhart láttam köztük.” Különös szeretettel és balladás borzongással szólt arról a kőkecskéről, amelyről a táj lakói beszéltek, s amelyet a földművesek a boronáikra tettek nehezeknek, mígnem egy angol tudós a magával hozott kulccsal kinyitotta, és benne igen sok aranyat talált. Lám, a legenda ma is ott lebegett a romok felett.

Berecz Sándor munkája a legkiválóbb történetírói hagyományokra emlékeztet. A felkutatott forrásokat biztosan kezelte, miközben történészi képzelete is emelkedetté tette a művét. Különös erénye, hogy a középkori irodalom ismerete mellett gazdagon élt a délvidéki történetírók műveiben fellelhető ismeretanyaggal is, bőségesen idézve a nagy elődök, Szentkláray Jenő, Érdujhelyi Menyhért, Dudás Gyula és Borovszky Samu műveiből. Ő volt az első, aki kisebbségi sorsunkban őszinte megindultsággal fordult múltunk középkori eseményei felé.² Őt csupán Nagy Sándor követte, aki 1974-ben a dombói apátság régészeti feltárásainak történetét írta meg, másfél bekezdésnyit időzve a IV. Béla alapította bélakúti apátság és a Szent György tiszteletének szentelt dombói bencés apátság történeténél is.³ További másfél évtizednek kellett elmúlnia, hogy 1990-ben délvidéki kutató tollából újabb, a magyar középkorral foglalkozó mű jelenhessen meg. Ekkor tette közzé Rokay Péter *Salamon és Póla* című elragadóan gazdag történelmi és művelődéstörténeti monográfiáját.⁴ Egy évszázadokon át elhallgatott, vitatott és eltagadott történet felderítése során Rokay Péter történész a magyar középkorkutatás legkitűnőbb művelői méltó követőjének bizonyult. Egy

néptanító, egy régész, és egy történész munkája tekinthető tehát előzménynek, amikor Kalapis Zoltán figyelme a magyar déli peremvidék középkori történelmére fordult.

Szerzőnk az *Olthatatlan máglya a Balkán-félszigeten* (1989) című tanulmányában foglalta össze a legteljesebben a magyar középkorról alkotott képét. „Az elerőtlenedő Bizánc helyébe a XIV. század derekán a Magyar Királyság lépett, amely Nagy Lajos idején nagyhatalommá vált, birodalma a Balti-tengertől az Adriáig terjedt. Terjeszkedésének az egyik iránya a Balkán-félsziget volt, meg hát az Adria is. Ennek egyik láncszeme a Morava és a Drina közötti Macsóói bánság létrehozása, a bosnyák–magyar szövetség megteremtése, az adriai városok, Zára (Zadar), Sebenico (Šibenik), Spalato (Split) bekebelezése, a raguzai (dubrovnikai) köztársaság behódoltatása volt. Erről az északról jövő veszélynek is erőteljes ideológiai színezete volt: Nagy Lajos mint a katolicizmus védelmezője lépett fel az eretnekek, a szakadárok, azaz a keleti egyház ellen. (...) A letűnt Bizánc után tehát Magyarország lett az »ügyeletes« nagyhatalom a Balkán-térségben, minden itteni és közeli államszervezet – a havasalföldi fejedelemség, a három, majd két részre szakadt Bulgária, az ugyancsak több részre hullott szerb birodalom, a bosnyák királyság – hivatalosan is elismerte függő viszonyát a középkori magyar állammal szemben.”⁸ Fényes dinasztiai kora volt a magyar középkor, s a birodalmi politikának és a közéletnek a déli vármegyék is szervesült részét képezték.

Kalapis Zoltán a magyar középkor felé fordulva is hű maradt történetírói szándékához: táj- és népiségtörténetet írt, egy közösség talajvesztésének a történelmi időkből eredő okait kutatta. Nem véletlen, hogy a középkorba visszavezető utat is ott lelte meg, ahol oknyomozó kutatásainak az igazi területére bukkant: a gazdaságtörténetnek azon a mezsgyéjén, amelynek a nép életét meghatározó tényei *A Monarchia legnagyobb búzavására: Törökbecse* (1996–1997) című átfogó jelentőségű tanulmányának megírását is eredményezte. *Az utolsó tiszai komp* (1983) páratlanul szép és átfogó leírását adja annak a világnak, amelyben a középkori magyar kultúra gyökeret engedett és szárba szökött. Meglátása szerint a közlekedésben és az áruszállításban, a piacok elérésében a folyami átkelőknél, ezen belül a tiszai réveknek meghatározó szerepük volt, olyannyira, hogy egy biztos gázló hadászatilag is elsőrendű jelentőségűnek bizonyult. Az átkelőhelyek kompjáratainak társadalmi-gazdasági jelentősége volt, Révkanizsa, Zyntarév, Moholréve és Mokrinréve ugyan az okiratokban legtöbbször hadtörténeti eseményeket jeleznek, ám nem kisebb ennél a békés időkben betöltött szerepük sem. Annak alapján, ahogyan ezek a folyami átkelők a középkor évszázadaiban működtek, az Alvidéknek a teljes magyar társadalma megrajzolható. Györffy György *István király és műve* című munkájában hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar feudális állam megalakulása idején az egész országra kiterjedt vámhálózat működött, amely több száz révészt és az 50 vár-

megyében legalább félezer vámost foglalkoztatott. Ők „a király szolgáló népei voltak, mivel eleinte a vám-, rév-, híd- és vásári jövedelmek az uralkodót illették, az udvari szervezet részei voltak. Csak a XIII. és a XIV. században kerültek az egyházi és a magánbirtokosok kezébe, a nekik adott királyi kiváltság alapján. (...) Ahogy nem volt eltérés a vízi járművek esetében, úgy a révszolgálatot is meglehetősen egységesen rendezték a középkorban. A révészek, a kormányosok, a csónakosok szinte kivétel nélkül a szláv népességből kerültek ki, a vámosok pedig izmaelita böszörmények voltak. Ezekre az utóbbiakra volt rábízva az állam pénzigazgatása is” – írta Kalapis Zoltán a padéi komp történetét bemutató színes tablójának bevezetőjében.⁶ Az átkelőhely jelentőségének részletes bemutatását a vízi járművek és alkalmatosságok, majd a körülöttük szolgálatot teljesítők felvonulása követte, amellyel a tanulmány írója a révek táján kialakult mozgalmas világára vetett fényt. A királyi és főúri érdekeltségek részletezése révén a korabeli gazdálkodási, halászati, vadászati tevékenység jelentőségére hívja fel a figyelmet, továbbá mindazon „segédszemélyzet” – a méhészt, a solymász, az agarász, a pecér, a hódvadász, a sóforgalmazó, a bortermelő – szerepére és feladatára, akiknek nélkülözhetetlen helyük volt a középkori magyar társadalomban és a gazdasági életben. Figyelmét nem kerülte el a honfoglaló magyar törzsek elhelyezkedésének a kérdése sem, amire az okmányokban őrzött, a mai valóságban már egyáltalán nem, vagy csak helyvel-közzel élő helynevekből következtet. A történelmi előzmények részletes áttekintése után jutott el a szerző a padéi komp történetének és a vidék lakossága életében betöltött szerepének a bemutatásához. Kalapis Zoltán biztos léptekkel jár a középkori tiszai átkelőhelyek vidékén, mintha bánati riportútjainak egyikéről készítené élménybeszámolót. *Az utolsó tiszai komp* című tanulmányának középkori életet bemutató része az igazán ihletett Kalapis-tanulmányok legszebbjeit idézi. Az élet megélhető formáit kereste, mint az az ember, aki maga is fogódzót keres annak a cérnaszáznak a mentén, amely a jussát jelenti, és amellyel még kötődik a tájhoz. Akinek elegendő akár egy téglá is, hogy merész lendülettel felépítse a középkori magyar kultúra csodálatos katedrálisát.⁷

Amíg a szerző az Alvidék újkori évszázadainak történetét elsősorban a ki-magasló személyek életművében, az eredményeik révén máig ható nagy teljesítményekben véli megragadhatónak, addig a térség középkori históriáját inkább a történelmi műemlékek létrejöttének és sorsának – kiváltképpen utóéletének – bemutatásával szeretné elérni, azzal, hogy minden alkalommal rámutat: az elhagyatott és pusztuló műemlékeink sorsa a történelmi örökségünkhöz való viszonyulásunkról is árulkodik. *Az aracsi Pusztatemplomról* (1993) szóló tanulmányának bevezetőjében Ipolyi Arnoldot, a jeles művészettörténészt idézte, aki 1861-ben mutatott rá: „Nemzeti kultúránknak vannak századai, amelyekről egy sort nyelvünkön nem vagyunk képesek felmutatni, míg ugyanezen századokból magas műveltségi állapotot tanúsító számos műemlékünk maradt ránk.”

A megállapítás pontosan ráillik az aracsi Pusztatemplomunkra, és mindazokra az elpusztult vagy valamilyen formában megmaradt, részben felfedett vagy még fel nem tárt, a történelmi forrásokban emlegetett vagy elhallgatott építészeti emlékekre is, amelyek a honfoglalás és a magyar államiség megteremtésének első három évszázadában jöttek létre a Délvidéken. Ebben a tekintetben önismeretünk alapművei, az oroszlánosi monostor, a titeli káptalan, a zimonyi vár, a dombói apátság, a kői (bánmonostori, bánostori) főesperesség és püspökség, a bácsi érseki várpalota, a monostorszegi (bodrogmonostori, bodrogszigeti) pálos kolostor épületegyüttese egyidősek az aracsi romokkal, „társai a társtalanságban”. Valamennyinek különös figyelmet szentelt a történetíró ***Történelem a föld alatt*** (1995) című könyvében. Az aracsi Pusztatemplom főszege romjainál Csanád és Ajtony véres háborúira, a terület első püspökére, Szent Gellértre, valamint a bencés rend magyarországi térhódítására emlékezik a szerző, az oroszlánosi monostor mélységesen hallgató forrásaiból annyi olvasható ki, hogy a kunok pusztítása nyomán a XIV. században ugyancsak a bencések építették újjá, az pedig, ahogy mára teljesen eltűnt a föld színéről, „átperzsel a századokon, »égési sebek«-et ejt”. Kalapis Zoltán ebben a tanulmányában fogalmazta meg egyik legszebb, az utókorra örökségül hagyott hitvallását: „Még az a szerencse, hogy ami egyszer volt, az nem tűnik el sohasem egészen nyomtalanul, valamilyen töredék, apró jel csak marad az utókorra: egy ősi szó, egy cserépdarab, egy élőlény nyoma a megkövesedett agyagban. (...) Csak remélni tudjuk, hogy hamarosan világra jön, vagy talán már meg is született az a régész, aki majd önszántából (vagy megszállottan?), a társadalmi támogatás, egy esetleges nemzetközi összefogás reményében, nekivág a kutatómunkának, a négy említett középkori építészeti emlék – Oroszlánmonostora, Aracsmonostora, Galádmonostora, Kanizsamonostora – feltárásának. S általában is majd annak a kornak a bővületébe kerül, amikor ez a vidék a letelepedett kabarok, azaz a fekete magyarok és a bolgár-szláv őslakosság közös szállásterülete, a kazár-alán-kalíz kultúrkör és az ősláv kereszténység egybefonódásának helye, a bizánci görög és a római latin egyház terjedésének érintkezőpontja, a keleti és a nyugati világ hol burkolt, hol nyílt mérkőzésének egyik sajátos színtere volt.”⁸ Mélyen ihletett sorok ezek a választott szülőföldről, az olyannyira szeretett táj történetéről.

Szerémségi Bazaközben, az emlékezetből kihullott történelmi tájon egy elfelejtett középkori emlék, a maróti Boldogságos Szűzről elnevezett templom ódon falainál a történész egyszerre idézi meg Maróti Jánosnak, Zsigmond király egyik leghűségesebb emberének alakját, aki „nem az esze, hanem az ökle révén” vált ismertté, és Vörösmarty Mihály ***Marót bán*** című hősi eposzát. A templom egyes részei, a források szerint, már 1242, a tatárjárás előtt is álltak. „Azonos korúak lehetnek tehát a sokkal jobban számon tartott dombói apátsági templom maradványaival (első említése 1237-ben) és az aracsi Pusztatemplom romjaival (1256). De együtt említhető a valamivel korábbi bácsi ferences temp-

lommal, annál is inkább, mert az egyik is, a másik is ma is áll, kövei nincsenek szétszórva. Ennek az utóbbinak monumentális tornyát, a bácsi kolostori krónika szerint, 1169 és 1188 között emelték a Jeruzsálemi Szent Sír-rend szervezetei, lovagjai.”⁹ A maróti templom azonban olyannyira kihullott az emlékezetből, hogy egy-két műemlékvédelmi leltár kivételével, már a XIX. századi művészet-történeti szakkönyvek sem tartják számon. S a velük egykorú bélakúti apátság sem idézi fel ma már senkiben a francia hagyományokra épített szerémségi borkultúra, szőlőgazdálkodás, kertészkedés és kereskedés emlékét. A történész úgy véli: a péterváradai erődtítmény helyén egykor létező kolostor jelentőségének „dokumentálását persze nem várhatjuk az ásatásoktól, inkább a levéltári búvárkodásoktól, ha majd egyszer a középkori kutatásokra lesz több erő, pénz és akarat”.¹⁰ A mintegy fél száz középkori vár és erődtítmény közül az ősi bácsi, titeli, galádi, törökbecsei, nagybecskereki, péterváradai és verseci vár történeti forrásait kutatja a történész. Középkori történelmünk egyik eseménydús színhelye volt a titeli káptalan, amely egyben a déli országrész egyik legfontosabb hiteles helye volt. A káptalanok közjegyzői feladatokat is elláttak, okleveleket állítottak ki, másolták, hitelesítették őket, s egy példányukat megőrizték levéltárukbán. „A káptalan világi papi testület volt, kanonok méltóságot viselő egyházi személyek népesítették be, s attól függően, mi volt a megbízatásuk, nevezték őket olvasó-, éneklő-, dékány- és örkanonoknak. Élükön a prépost állt. Egyik legfontosabb feladatuk a papképzés volt, vidékünkön öt ilyen iskola látta el ezt az oktatási szerepet: a csanádi, a bácsi, a kői (Bánmonostor, a mai Bánostor), a hájszentlőrinci (elenyészett helység Bezdántól északkeletre) és a titeli.”¹¹ Egy másik, ősi káptalani székhelyen, Csázmán nyugszik ma is Kálmán herceg, IV. Béla király édestestvére, Szlavónia hercege, a Dráván túli részek egykori kormányzója, akit valamikor 1241. május 18-a után helyeztek örök nyugalomra.¹²

Mint ahogyan szlavóniai sírhelyén, a lepoglavai pálos kolostorban pihen egy másik horvát-szlavón bán, a nagy Mátyás király fia, Corvin János is, aki már a törökkel vívott végvári csaták egyik legvéresebbikében szerzett halálos sebet. Schönher Gyula *Hunyadi Corvin János* (1894) című munkájában így írt róla: „...örökségéhez tartozott az országrész legszebb, legtermékenyebb vidéke, a nagy kiterjedésű zágorjei grófság. A zágrábi, kostelji és ivaneci hegységek közt elterülő dombvidék, a »hegyentúli tartomány«, buja legelőivel és gabonaföldjeivel, s bor- és gyümölcstermő kertjeivel tíz hatalmas várat uralt maga felett.” A fenséges, fejedelmi táj puhány uralkodója – így jellemezte őt Kalapis Zoltán, miután hosszan részletezte, miként szorították ki őt a tülekedők a nádori poszt várományosainak sorából. Corvin János akár kárpótlásnak is tekinthette, hogy a rendek megtették őt horvát-szlavón bánnak, jóllehet, ha belegondolt, a száműzetésen kívül helyzete újabb csapást hozott számára, hiszen végvári vitézségének igazi próbatételét jelentette, hogy jórészt neki kellett előteremtenie a török elleni háborúk költségeit. „A Magyarország felé vezető hadiutakat az idő tájt kettős

végvári vonal védte, mindkettő a Délkeleti-Kárpátoktól, illetve a dél-magyarországi (bánsági) hegyvidéktől az Adriáig terjedt. Az északibb, Karánsebest és Lugost érintve, Temesváron és Péterváradon át haladt Bihács felé, s Zenggnél (Senj) ért a tengerhez. A délibb ugyancsak Krassó-Szörény vármegyéből indult ki, s az Orsova–Nándorfehérvár–Szabács (Šabac)–Jajca sávon ment a dalmát partokig, s a Klissza falainál fejeződött be. Az említett várak voltak a védelmi rendszer fő pillérei, előttük, körülöttük és mögöttük azonban még egy sereg kisebb-nagyobb erősség egészítette ki ezt a véderőt. Így például a Boszniát és Dalmáciát összekötő líkai tartományban és a knini (Tinnin) comitatusban, azaz a Bihács és Zengg közötti térségben, Pesti Frigyes szerint (*Az eltűnt régi vármegyék*, 1880) »72 várrom szól Magyarország történetéről«. Egy részüket még IV. Béla idején, azaz a tatárjárás után építették, s a horvát főurak sasfészeki voltak.⁷³ Az új 1504. évében Corvin János herceg, a szlavón-hotvát bán, az ország egyik vezető zászlósurá csalódottan és soha ki nem aludt részegségében, a másnaposság ízével a szájában csatába indult a környéken felvonuló török hadak ellen. A nagyobb részt helyi jellegű, de nem kevésbé véres háborúknak színhelye többnyire Bosznia és részben Horvátország és Szlavónia volt, a török betörésektől függően. Hadba vonulásának leírásakor a szépíró Kalapis Zoltán rótta a sorokat: „A krapinai és a lepoglavai vár tövében összesereglett hadinép a felszerelés ellenőrzése és kiegészítése után sátrat bontott, és elindult dél felé. Mintegy ezer lovas és több mint kétezer gyalogos kigyózott hosszú menetoszlopban. A krapinai várnép órák hosszat bámészkodott a vastag falakról, a kastély egyik ablakában mintha megjelent volna a szépséges Frangepán Beatrix két gyermekével, Erzsébettel és Kristóffal. A menet élén banderális zászlókat lengetett a szél, utánuk a herceg fegyelmezett lovasbandériuma verte fel a port. Az élén, hű embereinek a gyűrűjében, Corvin János lovagolt. Sápadt arcát részben eltakarta a sisak, mivelhogy orrvédővel, puha anyaggal bélelt nyakvérttel volt ellátva. Az acélból készített mellvért fölött díszes köpenyt viselt, amely bő redőkben hullott az ugyancsak pompás nyeregtakaróra, a csábrágra. Derekára övezve egy drágakövekkel kirakott tör függ, többi fegyverét három apród viszi: kardját, kopjáját és téglá formájú pajzsát. Ennek mezejét szinte teljesen betölti a Hunyadiak hercegi koronával ékesített hollós címerének színes rajza.”⁷⁴ E pazar lovagi felvonulás leírása bizonyítja a legékesebben, mennyire ismerte Kalapis Zoltán a magyar középkor történetét, nemcsak a várak és védvonalak világában, a kolostorok és apátságok, vagy éppen a királyi udvar belső rendjében mozgott otthonosan, de biztos kézzel rajzolta meg a háborúba induló seregek színes kavalkádját, az öltözködés, a fegyverviselés, a hercegi udvartartás rendjét is. Corvin János alakját ez esetben nem a történetíró, hanem a krónikás elevenítette meg – amolyan kései Tinódi Lantos Sebestyénként. Ebben a tekintetben úgyszintén egyedülálló az, ahogyan a „szemtanú” a törökök gyülelésező hadát lefestette.

A végzetes csatára – váratlan rajtaütés formájában – „Knin alatt, ahol a Kerka völgye valamelyest kiszélesedett”, ott került sor. „Az előőrsök már vagy három-négy kilométerre elhaladtak, amikor a verejtékező szertopcsián parancsára eldördültek a faágyúk és a mozsarak, tízesével robbantak a petárdák – némelyik sisteregve, hosszú füstfarkot eresztve cikázott végig a riadozó lovak között –, a füstköd egykettőre belepte a völgyet, s a fák lombjai között emelkedett fel az ég.”¹⁵ Ami tulajdonképpen nem is indult ütközetnek, az rövid idő alatt véres mészárlássá fajult. Az események hiteles meglevevényítéséhez valóban a krónikások tehetsége kellett. „Corvin Jánost egyre jobban hatalmába kerítette a félelem. Levegő után kapkodott, arcára kiült az iszonyú rémület. A halál szelétől megdermedt a teste, kardját képtelen volt felemelni, félő volt, hogy a nyereg is kivetí magából.” A megsemmisített magyar sereg néhány túlélője Bihács vára felé menekült, magukkal vitték a félholt herceget. „Gondterhelten találgatták, hogy miféle betegség kerülgeti: az ijedség okozta idegösszeroppanás, az alkohollal mérgezett szervezet kimerültsége, vagy valamilyen ragályos nyavalya?” Mindenesetre a remegő testre egy „galandszegélyes kabanicát is rávetettek”. Így érkeztek Bihács várának biztos falai közé. „Byhács – így írták a vár nevét –, a régi horvát fejedelmi város, már egy évszázada a Frangepánok tulajdonában volt. Corvin János felesége, Frangepán Beatrix hozományként kapta apjától, úgyhogy a fiatal pár, miután 1496 legelején egybekelt Modrusban, az ősi családi fészekben, azonnal ide költözött. Itt töltötték a mézesheteket, de közös életük felhőtlen első éveit is. Mindkét gyermekük itt született: Erzsébet 1496 decemberében (nevét Corvin János nagyanyja, Szilágyi Erzsébet után kapta) és Kristóf 1499 augusztusában (anyjának legkedvesebb testvére, Krsto Frankopan után).” A beteg herceg azonban innen is tovább viteti magát, valami üzi, hajtja, haza akar jutni, így hát néhány nap múlva folytatják útjukat a lepoglavai kastély felé. A teljesen elerőtlenedett horvát-szlavón bán „szomját a savanykás borbolya főzetével meg fonnyadt áfonyával oltotta”.

Corvin János herceget utolsó óráiban lázálmok gyötörték, ápolói azt hitték, hogy betegsége démona annak a töröknek a képében jelent meg, aki farkaskaszával hadonászott az orra előtt, s akit tétova kezével igyekezett elhajtani. Ezért az orvosszerzetes számára a leghatékonyabb gyógyszert készítették el: vett három részecske tormát, ugyanannyi részecske retket, három szünnyogot szárnyastul, három pókot, három szem borsot, három szem borókamagot, s mindezt összetörte egy porcelánmozsárban, egy darab vászonra kente, és a beteg helyekre illesztette. Hasztalan; Corvin János herceg, horvát-szlavón bán 1504. október 12-én éjjel tizenegy órakor fiatalon, harmincegy éves korában meghalt. „Néhány perc múlva megszólalt a kastély kápolnájának lélekharangja, a kora hajnali órákban pedig, a lovasküldönc megérkezése után, megkondultak a harangok a lepoglavai pálos kolostorban is. Corvin Jánossal a reménység is meghalt Magyarországon, hiszen sírba vitte a Hunyadi-legendát, az állami

megmaradás, a népi összefogás, a török elleni sikeres küzdelem esélyét. Amely azonban az ő személyével már akkor közelebb volt az ábrándhoz, mint a valósághoz. Ez a vakhit egy ideig még fia, Kristóf alakja körül pislákol, majd csakhamar végképp kialudt. (...) Corvin János egyik utolsó kívánsága volt, hogy a Krapinától mintegy húsz kilométerre eső, 1398-ban alapított lepoglavai pálos kolostorban helyezték örök nyugalomra. Ő ezt a kegyúri jog alapján sajátjának tekintette.”¹⁶ Fia, Corvin Kristóf öt hónap múlva követte apját a halálba, mellé is temették a lepoglavai monostorba. Vele végképp megszakadt a híres Hunyadiak nemzetségszálca. A Hunyadi nemzetség utolsó két sarjának tragikus pusztulását megörökítő tanulmány Kalapis Zoltán legérzékletesebb írása, mélyen átélte a középkori Magyarország reményvesztettségét, s ezt – Krúdy Gyula *Mohács* című regényét idézve – szépirói eszközökkel elevenítette meg. Forrásként azonban minden bizonnyal Thuróczy János 1486-ban nyomtatott történelmi munkája, a *Magyarok krónikája* szolgált a számára.

Corvin János herceg tragikusan korai halála az egyre nagyobb török fenyegetettség idején következett be. Magyarország, a középkori nagyhatalom, a reneszánsz kultúra egyik európai centruma egyre határozottabban a perifériára került, s ott felőrlődött két erősebb nagyhatalom között. A XVI. század elején az országon már nem lehetett segíteni, s ezt Brodarics István így fogalmazta meg egyik levelében: „már minden késő (...) végső veszélyben forgunk”. A teljes mértékben kiszolgáltatott országra elsöprő erővel zúdultak az oszmán seregek. Magyarország kegyetlenül véres háborúk során pusztult el, s talán még kegyetlenebb és véresebb háborúk során nem sikerült újjászületnie.

Kalapis Zoltán a Hunyadi nemzetség utolsó sarjának halála mellett a magyar reneszánsz egyik legkiválóbb alakjának a megidézésével búcsúzott a magyar középkortól. „Váradi Péter utazókocsija 1490 júliusában – a leeresztett felvonóhídon át – a bácsi vár kemény tölgyfa kapuja elé gördült” – így kezdte *Váradi Péter „selymes” bácsi vára* (2004) című tanulmányát, amelyben ugyancsak egy sok küzdelmet megélt, élete legszebb éveiben Mátyás első embereként számon tartott, majd kegyvesztett és a tömlöcöt is megjárt reneszánsz diplomata élete alkonyát mutatta be. Azzal, hogy Váradi Péter visszatért Bács várába, egyszerűen azt a világot is odahagyta, amelyben valaha – egyházi és világi tekintetben is – mérhetetlen hatalom birtokosa volt, szinte egy személyben gyakorolta és ellenőrizte a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat. 1480-ban, harmincéves korában vette át a királyi kancellária irányítását, megkapta a bácsi-kalocsai érseki címet is, 1483-ban a bíbornoki kalap reményteli várományosa, az államigazgatásban pedig Mátyás első embere és személynöke volt, ami azt jelentette, a királyi jelenlétet képviselte az igazságszolgáltatásban, az országgyűlés alsó táblájának pedig elnöke volt. Majd egyszerre kegyvesztetté vált, s örülhetett, hogy fővesztés helyett Árva vára egyik cellájának lakója lett. Királyi kegyelmet követően innen tért haza bácsi várába, amely hozzá hasonlóan, ugyancsak

elhanyagolt állapotban lehetett, hiszen az elkövetkező évek során – 1501. június elején halt meg – az erődítmény és birtokai ügyeinek rendbetételén fáradozott. Reneszánsz műveltségének emlékét ma már csak az európai – elsősorban olasz – udvarokhoz írt levelei őrzik. „Oly korban élt – s ezt saját bőrén is tapasztalta –, amikor az árulás, a pártütés, az esküszegés mindennapos jelenség, amikor a kapzsiság, a tékozlás, az önzés kortünet, amikor a tunyaság, az ostobaság, az önfejlőség eluralkodott.”¹⁷ Kalapis Zoltán szemében Várad Péter is a török kort megelőző, egymást váltó, „léha nemzedékek egyikének sorába tartozott”, azok közé, akik sodródtak a vég felé, képtelenek voltak gátat vetni a pusztulásnak. A török időkben Bács várát és városát – amely legfényesebb korszakában, Szent László király idején az egyházmegye központja, illetve második székhelye volt – az enyészet kezdte ki, igazi pusztulása azonban Rákóczi Ferenc délvidéki hadjáratakor következett be.

Nagy és szép volt a középkori Magyarország, mert hatalmas egyéniségek vetették meg a magyar királyság alapjait, és alkották meg a birodalmat. A történetíró előtt, aki a múltba néz, messzire fölmagasodik az Árpád-házi királyaink sora, s élükön ott áll Szent István király, aki Isten kegyelméből megteremtette a Szent Korona országát. Györffy György megfogalmazása szerint „az egész magyar történelemben nem volt még egy ilyen jelentékeny államférfi, aki szervezőmunkájával, sikeres hadviselésével, erkölcsi tulajdonságaival, családi életének példamutatásával a magyarság fennmaradásához ilyen nagy mértékben hozzájárult volna”. Törvényszerű, hogy aki Magyarország déli területeinek történetét kutatja, végül eljut István király alakjához. Kalapis Zoltán úgy látta: István király egy gazdag ország gazdag uralkodója volt. „Országá – minden feljegyzés, közvetve vagy közvetlenül azt mutatja – Európa egyik leggazdagabb államalakulata volt, a jólét, a bőség és a biztonság birodalma. Csaknem minden korabeli gazdasági ág virágzott: az állattenyésztő pásztorkodástól a földművelésig, a gyűjtögetéstől a vadászatig, a mesterségek üzéséig. Honfoglaló őseink mintegy harmincezer főt számláló lovashadsereggel szállták meg a Kárpát-medencét.”¹⁸ Ugyanakkor Kalapis Zoltán nem téveszti szem elől, hogy minden, ami István hosszú uralkodása idején beteljesedett, életműveként kikerekedett – az államalapítás, a központi államhatalom megszilárdítása, az egyházi szervezetek, a veszprémi püspökség, a pannonhalmi apátság létrehozása – az Géza fejedelem és felesége, Sarolt korában kezdődött. Az apa és a fia együttes erővel alapozták meg és hozták létre a keresztény magyar királyságot, az európai mintájú feudális államot, „bár indítékaik különböztek, cselekvőképességüket más-más rúgók feszítették. Géza esetében a nyugati nyitást, a római kereszténység felvételét nem annyira a belső kényszer, inkább a politikai okok, az erőviszonyok alakulása szabta meg: országá Bizánc és a Nyugat-római Császárság harapófogójába került, döntenie kellett, ide vagy oda. Istvánt ilyen gondok már nem nyugtalanították, nála az európai irányultság már végleges volt, természe-

téből fakadó. (...) Az apa és a fiú közti különbség leginkább a hit felfogásában és gyakorlásában nyilvánult meg. Gézánál a kereszténység átvétele politikai tett volt, diplomáciai lépés, István esetében pedig meggyőződésből fakadt, úgy is mondhatnánk, hogy a bizonyosságból, a hitből, az apostolkodásból.”¹⁹

A történetíró Szent István „alvidéki segítőitársai” között tartja számon Asztrik apátot, aki a fejedelmi udvar hívásra 999-ben jött az országba. A szent életű főpap Géza udvarában megkeresztelte vagy megbérmálta a fejedelem fiát, Istvánt, aki az ő tanításai nyomán fogadta el őszintén és véglegesen a kereszténységet. A történeti források szerint közvetítésének köszönhető az is, hogy a reményteljes ifjú megkapta a német-római császár lányának, Gizellának a kezét. István már királyként alighanem 1002-ben az alakuló kalocsai egyházmegye első vezetőjévé nevezte ki, s főpásztori minőségben hol episcopusként (püspökként), hol archiepiscopusként (érsekként) emlegetik az oklevelek. S amíg Asztrik hajlott a világi hatalom felé, nem vetette meg annak fényeit, addig Gellért püspök maga volt a megtestesült alázat és egyszerűség. „A két főmunkatárs túlélte az uralkodót, Asztrik hat évvel, Gellért nyolccal. Láthatták tehát azt is, hogy a halála után kitört belviszály milyen végveszélybe sodorta mindazt, amihez ők is oly nagy mértékben hozzájárultak: Asztrik az Alvidéken, majd az egész Kárpát-medencében és azon túl is, Gellért pedig főleg Magyarország alsó végein. Aggodalmuk nem volt alaptalan, bár az új állam és az új egyház már akkor igen szilárd építménynek bizonyult, kiállta a széthúzó erők, dinasztikus háborúk próbáját.”²⁰

Asztrik és Gellért püspökök azonban az államalapítás háborús történéseinek is tanúi voltak, mi több, részesei a legvéresebb eseményeknek, Ajtony lázadásának és István királlyal történt szembeszegülésének is. A kereszténységet elvető és a pogány hagyományokat tovább őrző birodalmát északon a három Körös (Fehér-, Fekete- és Sebeskörös) meg a Maros, nyugaton a Tisza, délen a Duna és az Al-Duna, keleten pedig a Kárpátok nyúlványain létrehozott Szörény és Krassó földvárak határolták be. Országá tehát nagyjából azon a területen volt, amelyet később a Temesi bánzáság néven emlegetnek a történeti források. „A területet már előde, az ugyancsak titokzatos származású Galád törzsfő is uralta marosi dukátus néven. Korábban keletről jövő népek lakták, ez idő tájt pedig a szilaj, háborúban edzett, pogányságukhoz ragaszkodó »fekete magyarok« szállásterülete. Eredetük tisztázatlan. Az egyik feltevés szerint azonosak a hét magyar törzshöz csatlakozott kabarokkal, akik a kazár birodalomból való kiválásuk után kerültek segédnépként »nyolcadik törzsként« a törzsszövetségbe.” Ajtony országa gyülekezőhelye, utolsó mentsvára volt az István királlyal szemben álló erőknek, így Koppány és Gyula megmaradt híveinek is. „Az ellenállás végbástyájában szövetségesre találtak a külön úton járó, külhoni hatalmakkal paktáló Ajtonyban, de az itt élő kevert etnikumban is – a kabarokban, a bolgár-török és szláv őslakosságban, az avar töredékekben, a tarján és a várkony utó-

dokban – amely az ősvallás rendjéhez tartotta magát, Ajtony országát támogatta, az Ungria Nigrát.”²¹ 1009 körül Csanád legyőzte Ajtony seregeit, s az egész nagy kiterjedésű országrészt egyházjogilag Kalocsához csatolták, Asztrik fennhatósága alá került, előbb a kalocsai egyházmegye részeként, később marosvári, illetve csanádi püspökség néven Gellért egyházi felügyeletének részévé vált. A pogány zendülés zaja az Alvidéken, Ajtony egykori impériumában csak fokozatosan csitult el, idő kellett ahhoz, hogy a fekete magyarok alkalmazkodjanak a magyar királyság új rendjéhez, amely „azóta is, immár ezer éve, állja az ismétlődő megpróbáltatások súlyos terhét”.

A déli peremvidék története még egy szent király, Szent László uralkodásának jegyeit is őrzi, hiszen a 900 éves zágrábi püspökség megalapítása I. László király igen-igen tartósnak bizonyult műve. A Szlavóniában is „Sveti kral”-nak nevezett uralkodó ezzel „tető alá hozta a Szent István által folytatott »feszített« egyházépítést – a középkori magyar állam egyik, de talán legfontosabb tartópillérét –, amely egyre szilárdabban tartotta egybe az országot. A zágrábi egyházmegye létrehozásával tulajdonképpen a Dunántúlon, vagy ha úgy tetszik, a nyugati országrészekben is befejeződött a »nemzeti« egyház megteremtése, amely a veszprémi, a győri és a pécsi püspökségek létrehozásával kezdődött meg. A »magyar« püspökségek száma ezzel elérte a tizenkettőt. Egyáltalán nem véletlen, hogy az egyházszervezés vége felé az uralkodó Árpád-házból kikerültek az első szentek is, s hogy a zágrábi egyházmegyét az első »magyar« szentnek ajánlották fel: Istvánnak, az állam- és egyházalapító királynak.”²² Főnséges nagy művének része, hogy Szent László a Szerémséget kivonta a bizánci egyház és állam hatósugarából, s lehetővé tette, hogy a középkori Magyarország egyik legfejlettebb vidékévé váljon. Szlavónia egyébként is már a honfoglalás óta magyar területnek számított. Szent László életműve mindent elmond kivételes nagyságáról: Magyarország a kereszténység megszilárdításával európai nagyhatalommá fejlődött, fontos törvényeket hozott, de azért „a törvények szigorát az irgalom szelídségével enyhítette”. Egy rendezett és gazdag országot hagyott maga után, működőképes gazdasággal, szilárd pénzrendszerrel. Az ő idejében „Pannónia annyira rendezetten, s gyarapodva virágzott, hogy boldog István király ideje óta törvény, szabadság és bőség tekintetében soha még ily csodálatosan nem csillogott”.²³

Merész vállalkozásnak tűnik Szent Istvánról, Szent Lászlóról és az Árpád-házi királyainkról, az államalapításról, a keresztény Magyarországról, első püspökeinkről, Asztrikról és Szent Gellértről, a pogánylázadásokról, a vármegyék születéséről, a kolostorok alapításáról és a korai templomépítésekről, az ország védelmének megszervezéséről, a végvári erőrendszer kiépítéséről, az államkincstár működéséről és a középkori kereskedelem megszervezéséről bármi újat mondani olyan jeles történetírók után, mint Györffy György, Moravcsik Gyula, Balanyi György, László Gyula, Szekfü Gyula, vagy akár Marczali Henrik és

Domanovszky Sándor. Kalapis Zoltán mégis megtalálta azt a területet, amelyről nagy-nagy beleérzéssel eredendően újat, izgalmasat tudott mondani. Ő nem a nemzeti történelmünknek a tájra történő kivetítődésének jeleit kereste, hanem a vidékünk megmaradt emlékeit fűzte történelmünk eseménysorához. Mintha az aracsi Pusztatemplom megroppant boltívei alatt állva kémlelné a környező világot, s az alkonyi homályból eléje sereglenének a magyar középkor lentségének meghatározó, nagy történelmi alakjai. A legfényesebb arcok láttán felkiált: „Micsoda sajátos és ékes európai keresztény vonulata ez egy egyébként is híres középkori uralkodócsaládnak, micsoda gyöngyfüzére az Árpád-háznak”, István, Imre és László után, a szentek és a boldogok hosszú menetével!²⁴ „Micsoda buzgó forrás, micsoda terebélyes családfa – összegezett egy másik számvetésében –; 450 év alatt az Árpádoknak tizenhét nemzedéke élt, név szerint huszonhat Árpád-házi uralkodót (fejedelmet, királyt, ellenkirályt) ismerünk.”²⁵ És bár a történész fölött a Pusztatemplomnak csak a romjai magasodnak, ő mégis úgy látja: István király az ország viszonylatában „olyan szilárd építőelemekre alapozott, hogy műve egy évezred próbáját is kiállta”²⁶.

Kiállta egy évezred próbáját, majd megroppant. Szent István nevét csak Zentán, Zomborban, Veprődön (Kršćić), Szilágyin (Svilojevo), Nagybecskereken, Aracson, Szajánban és Székelykevéen viseli egy-egy templom, kápolna. Mind-egyiknek a főoltárán megtalálható képi ábrázolása is. Ezeket kevésbé ismert mesterek készítették, s legtöbbször azt a pillanatot örökítették meg, amikor István király fölajánlja koronázási jelvényeit, azaz országát a Nagyboldogasszonynak. „A történelem úgy hozta, hogy 1918 után a legyőzött ország testéről leszakított Bácskában, Bánátban és Baranyában István napja megszűnt piros betűs ünnep lenni, nem volt munkaszüneti nap. Emlékezete, ha visszafogottan is, a templomokban élt, de ott sem felhőtlenül: a nagybecskereki és a szajáni templom oltárképein Szent Istvánt az országcímerrel, a Szent Koronával és a többi koronázási jelvénnyel együtt festették meg. Ezeket hivatalos utasításra el kellett tüntetni, ami lefedéssel, lefestéssel meg is történt.” Az a lidércnyomás, amely a vajdasági magyarságot a pillanatnyi javulások ellenére nyolcvan éven át fojtogató érzésként, bénító félelemként tartotta hatalmában, az utóbbi időben mint ha oldódna. „A Szent István-i hagyaték nemzeti színezete azonban fenntartás nélküli: ahhoz a nemzethez tartozunk, amelynek államszervezetét, keresztény intézményeit István király teremtette meg, függetlenül attól, hogy sokan az államhatárokon kívül kerültek, vagy más felekezethez tartoznak.”²⁷

VÉGVÁRI HARCOK, FELKELÉSEK ÉS FORRADALMAK

Csanádnak Ajtony ellen vívott küzdelme valamikor 1009 körül talán az első olyan háborúja volt a vidékünknek, amelynek eseményei rekonstruálhatók, a fennmaradt krónikák és történeti források alapján következtetni lehet a „fekete magyarok” ellen vezetett hadjárat jelentőségére, az államalapításban és a királyi központi hatalom megerősítésében játszott szerepére. Az ősi magyar hitnek és szokásrendnek elkötelezett Koppány- és Gyula-hívek, továbbá a velük szövetséges kabarok, bolgár-török, szláv és avar néptörzsek utoljára tettek kétségbeesett kísérletet különutas elképzelésük politikai realizálására, Csanád vezér azonban csapataival véresen felszámolta a rebellisek táborát. A Csanád nyomában járó Gellért püspök rövid idő alatt megszilárdította az egyházi hatalmat, s ezzel úgy tűnt, hogy a pogány zendülők István király országában elveszítették utolsó menedéküket is. Hogy ez mennyire nem így történt, annak István király két kiváló segítőtársa – az államalapító szent király 1038-ban bekövetkező halála után – maga is tanúja lehetett, Gellért püspök maga is áldozata lett a pogány magyarok zendülésének.

Baranyai Júlia említette a *Vízbe vesző nyomokon* című művében, hogy István király korában az ősvallás rendjéhez tartozó, az ősi magyar hitvilág elemeit őrző dunántúli törzsek fiai a pogányok ellen vívott háborúk elől Erdélybe menekültek, ahol a Gyula uralma alatt még elevenen éltek a pogány hagyományok. De mert elszakadni már akkor sem volt könnyű, az ifjak titokban hazajártak leánykérőbe. S hogy megadják a módját, sámánt is hoztak magukkal az éjszaka érkezők. Az elképzelt hazatérésről írt sorokban mintha a Tanárnő rokon-szenve és együttérzése kísérné őket: „El lehet képzelni, a zsombékok lakói is milyen haladéktalanul estek vissza a régi vallás ígézetébe, amint kikémlelve a farkasleső lyukon, megpillantották a szemfényvesztő sámáni kellékeket: a Csaba fején a szarvakat vagy madárszárnyakat, mellén a Napot és Holdat jelképező, csillogó, apró tükröket. Milyen közeli, édes reminiscenciákat ébreszthetett fel bennük a sámáni köntös szegélyén halkán rezdülő csengetyűk ezüstös hangja... A Csaba mögött sötéten, titokzatosan bontakozott ki a violaszínnel átítatódott, palaszürke téli égbolt, s a lábán maradt nádas szennyes-sárga háttéréből a lóhátas kérő hallgatag, mozdulatlan alakja.”²⁸ A regösénekek tanúsága szerint innen ered, hogy a „keleti” (erdélyi) és a „nyugati” (dunántúli) székelyeknek oly sok közül volt egymáshoz. Annyi bizonyos, ősi mese- és hiedelemvilágunk mélyén ma is felfedezhetők pogányságunk mindmáig élő elemei, és mi – kései utódok – joggal vagyunk büszkéek örökségünkre.

Egy későbbi, immár több évszázados háború egyik feledhetetlen hőse Zrínyi Miklós, a költő, a hadvezér és a politikus Kalapis Zoltán legkedveltebb történeti alakjai sorába tartozik, magát a Zrínyi családot pedig a nemzetért tett szolgálataik alapján az Árpád-házi és a Hunyadi-dinasztia sorában tartja

számon. Amikor a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár kéziratárában és különgyűjteményében a féltve őrzött Zrínyi-könyvtár föliánsai és kötetei fölé hajolt, nem titkolt megindultság vett erőt rajta. Az volt a benyomása Zrínyi Miklós szelleme ott lebeg felette, „mintha jelenlétét is érezni lehetett volna a levegőben, alighanem most is a magukra hagyott végekért aggódott, bár lehet, hogy ez csak a peremvidéken élő kisebbségi ember beteges képzelődése volt, amelytől szabadulni nem tud: megüli hétköznapijait és ünnepeit”.²⁹ Valami ehhez fogható megindultsággal kereste fel Ozalyt, a Frangepánok és a Zrínyiek XVI. és XVII. századi sasfészkét, ahol Zrínyi Miklós született, Csáktornyát, ahol viszont már nincs magyar, aki a nagy költőre és államférfira emlékezne, hiszen Muraköz a végérvényesen felszámolt peremvidékeink sorába tartozik. A történetírás úgy tartja, hogy gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, az állandó és önálló magyar hadsereg megteremtésének rendíthetetlen híve 1664. november 18-án a kersaneci erdőben megtartott vadászatán egy megsebzett vadkan áldozata lett. Nem egészen hét évvel később, 1671 áprilisában Bécsújhelyen a császári udvar Habsburg-összeesküvés vádjával lefejeztette öccsét, Zrínyi Pétert is, s ezzel megpecsételődött a nevezetes család sorsa. Három évtized sem kellett hozzá, hogy a két híres Zrínyi, Miklós és Péter szerencsétlen, illetve erőszakos halála után a „nevezetes család származásfájának két utolsó ága is letört”. Zrínyi Ádám, a költő és hadvezér egyetlen fia 1691. augusztus 15-én huszonnyolc éves korában a véres és kegyetlen szalánkeméni csatában vesztette életét, Zrínyi János, a horvát bán ugyancsak egyetlen fia pedig 1703. november 3-án, ötvenhárom éves korában, börtönben, embertelen körülmények között pusztult el. „A Habsburgok föllélegezhetnek: velük kiveszett a dalmáciai Šubićokra visszavezethető, négyszáz éves múltra visszatekintő horvát-magyar família, amely különösen a XVI. és a XVII. században nagy szerepet vitt a katonai és a politikai életben, a magyar irodalom megteremtésében, a bécsi abszolutizmus elleni küzdelemben. (...) A Zrínyi név egyébként a XVI. és a XVII. században úgy csengett, mint Hunyadié a XV-ben.”³⁰ Zrínyi János halálakor beteljesültek apja szavai, aki egykoron ilyen sorokat vetett papírra: „méreg és veszedelem fekszik a bécsi ígérek alatt”. Ha a császári udvar egy pillanatban gondolt is arra, hogy Zrínyi Ádámot az osztrák zászló alatt küzdő magyar csapatok főparancsnokává teszi, hamar elállt e szándékától, kockázatosnak ítélte, hogy egy Zrínyi álljon a császári csapatok élén. Meg talán tehetsége sem volt igazán ehhez a Zrínyi-utódnak. Mindenesetre neki is ott van a helye a Zrínyiek sorában, akik előtt kellő megindultsággal hajtott fejet az utókor történésze, aki éppen hősokeket keresett népe vigasztalására.

JEGYZETEK

- ¹ Berecz Sándor: Pusztatemplom, egy darab Szentföld – Az aracsi bencés apátság története; Temerin, 1970, 179. p.
- ² Különös, hogy éppen a régész Szekeres László nem ismerte fel Berecz Sándor könyvének jelentőségét. Könyvismertetőjében abban marasztalta el, ami a Pusztatemplom történetét feldolgozó könyv erénye. A szerző páratlanul gazdagon idézett forrásanyagát elavultnak, ósdinak és feleslegesnek minősítette, s nem vette észre, hogy az aracsi templom történetének kutatója a műemléket visszahelyezte a magyar nemzet korabeli történelmébe. Szekeres László bírálata mintha a hivatalos jugoszláv véleményeknek adott volna hangot. – Szekeres László: Id. Berecz Sándor: Pusztatemplom – Egy darab Szentföld; Üzenet, 1971, 368. p.
- ³ Nagy Sándor: Dombó; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1974, 22 p. + 67 tábla
- ⁴ Rokay Péter: Salamon és Póla; Újvidék – a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1990, 265 p.
- ⁵ Kalapis Zoltán: Olthatatlan máglya a Balkán-félszigeten (1989); In: Az Alvidék évszázadai; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 188–119. p.
- ⁶ Kalapis Zoltán: Az utolsó tiszai komp (1983); In: Régi vízivilág a Bácskában és a Bánátban; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1993, 83. p.
- ⁷ Ennek illusztrálására álljon itt a bulkeszi téglá néven ismert régészeti lelet Kalapis-szerű bemutatása: „III. Béla a szervezett adminisztráció és az írásos ügyintézés egyik úttörője volt, megszervezte a királyi kancelláriát, amely azután századokon át a jogi írásbeliség legfontosabb központjaként működött. A bulkeszi téglá a korai írásbeliségnek egyik sajtós példája. Bizonyára nem véletlen az sem, hogy III. Béla korából maradt fenn a magyar írásbeliség első összefüggő szövege, a Halotti beszéd és könyörgés, s hogy éppen III. Béla király névtelen kancelláriai jegyzőjének, a híres P. mesternek (Anonymusnak) szellemi terméke a Gesta Hungarorum, azaz A magyarok cselekedetei című irodalmi mű. – Kalapis Zoltán: A téglagyártás évszázadai (1997), In: Búza, dohány, selyem; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1998, 155. p.
- ⁸ Kalapis Zoltán: Bazilita monostorok Észak-Bánátban (1989); In: Történelem a föld alatt; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1995, 18. és 21. p. – Másutt a reményeit így fogalmazta meg: „Hinni szeretnénk, hogy már megszületett az az ember – egy új Berecz Sándor –, aki majd érdemesnek tartja, hogy erre az önismeretünk számára oly fontos alapműre egy emberéletem áldozzon, s talán megvannak azok az intézmények, alapítványok is, amelyek majd megadják az e vállalkozáshoz oly nélkülözhetetlen anyagi fedezetet.” – Az aracsi Pusztatemplom – Uo.; 49. p.
- ⁹ Kalapis Zoltán: Egy „elszört” XIII. századi magyar emlék Szerémségben (2000); In: Az Alvidék évszázadai; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 78. p.
- ¹⁰ Kalapis Zoltán: A bélakúti apátság dunai erődje (1987), In: Történelem a föld alatt; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1995, 28. p.
- ¹¹ Kalapis Zoltán: Várromok a Bácskában és a Bánátban (1986); Uo.; 71–72. p.
- ¹² Kalapis Zoltán: Egy Árpád-házi herceg szlavóniai sírja (1991); Uo.; 89. p.
- ¹³ Kalapis Zoltán: Corvin János utolsó útja (1993), Uo.; 132. és 139. p.
- ¹⁴ Uo.; 142. p.
- ¹⁵ Uo.; 145. p.
- ¹⁶ Uo.; 148. p.
- ¹⁷ Kalapis Zoltán: Váradi Péter „selymes” bácsi vára (2004); In: Az Alvidék évszázadai; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 77. p.
- ¹⁸ Kalapis Zoltán: Első királyunk emlékei az Alvidéken (2000); Uo.; 36. p.

- ¹⁹ Kalapis Zoltán: A születéstől a koronázásig: Vajk fejedelemből István király (2000); Uo.; 10. p.
- ²⁰ Kalapis Zoltán: Az államalapító alvidéki ellenfelei és segítőitársai (2000); Uo.; 25. p.
- ²¹ Uo.; 19. p.
- ²² Kalapis Zoltán: „Szent királyok közt drágalátus gyöngy” (1994); Uo.; 45. p. – A zágrábi püspökség meghatározó alapja volt a későbbi magyar–horvát államszövetségnek. Ez a „kényszerházasság” csaknem nyolcszáz évig tartott. Előbb az egyház önállósult 1852-ben, majd 1918-ban Horvátország is kilépett a Monarchiából, de tényleges önállóságát, államiségének megteremtését a XX. században érte el. – Uo.; 49. p.
- ²³ Uo.; 55. p.
- ²⁴ Kalapis Zoltán: Egy Árpád-házi herceg szlavóniai sírja (1991); In: Történelem a föld alatt; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1995, 96. p.
- ²⁵ Kalapis Zoltán: A születéstől a koronázásig: Vajk fejedelemből István király (2000); Uo.; 8. p.
- ²⁶ Uo.; 17. p.
- ²⁷ Kalapis Zoltán: Első királyunk emlékei az Alvidéken (2000); In: Az Alvidék évszázadai; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 42. p.
- ²⁸ Baranyai Júlia: Vízbe vesző nyomokon – Fejezetek a Dráva-szög történetéből; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1977, 32. p.
- ²⁹ Kalapis Zoltán: A Zrínyi-család emlékei Ozalytól Szalánkeménig (2005); In: Az Alvidék évszázadai; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 109. p.
- ³⁰ Uo.; 112. p.

Zoltán Kalapis and spiritual home-defence (IV.)

The study is about Zoltán Kalapis, an excellent researcher of the region's cultural history, and his work. As the Hungarian daily Magyar Szó's "roaming reporter", Kalapis first came across questions which, besides individual fates, reveal the futurlessness of the whole community in the disorder of the dilapidating Hungarian houses in the Banat region, where Hungarians live in scattered communities. Zoltán Kalapis started his career as the chronicler of the Banat region, and kept returning to this region throughout his very successful research work. He described the Hungarian "down region" (his nickname for Vojvodina) in such a way that all the Hungarian national history revealed its real beauty and richness, which can only be conceived dimly today. However, for him the notion of history is obviously more and broader than what is defined and described as a unified structure, be it with changing contents, by history's thought history. In the centre of his approach there are two always expandable principles: the materialised historical memory and the lifework of creative spirits.

Keywords: the history of Hungarians living in Vojvodina, Zoltán Kalapis, minority existence

821.511.141(047)

Tomán László

ESZME- ÉS IRODALOMTÖRTÉNET: ELFOGULTSÁG ÉS EGYOLDALÚSÁG

History of ideas and literature

Vajda Gábor: *Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989)*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2007

Óriási anyagot gyűjtött össze és halmozott fel Vajda Gábor *Az autonómia illúziója* című, A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989) alcímű könyvében (Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2007), amely folytatása a *Remény a megfélemlítettségben* címmel 2006-ban megjelent kötetének, s az a célja, hogy bemutassa a vajdasági (némely szóhasználatban délvidéki) magyarságnak az alcímben jelzett időszakbeli szellemiségét.

Vajda ebben a könyvében az adott időszak politikai mozgásaival foglalkozik, különös tekintettel a politika és az irodalom viszonyára, magával a vajdasági (akkor még jugoszláviai) magyar irodalommal, a sajtóval, a folyóiratokkal, a könyvkiadással, a nyelvveléssel, a kétnyelvűséggel; egy egész fejezetet szentel az oktatásnak és a nevelésnek, ebben külön figyelmet fordít a magyartanításra; ír a környezetvédelemről, a szociográfiáról, az ifjúsági irodalomról, a műkedvelő színjátszásról, a KMV-ről, a színházi életéről, a nyolcvanas évek politikai ügyeiről, az itteni magyar írók üldöztetéséről. Sajnos, ebből a körképből, melyet Vajda festett, kimaradt a képzőművészet, habár ez is szerves és lényeges része szellemi életünknek, hogy a zenei élet elhanyagolását már ne is említsük.

I.

Vajda bizonyos szempontból téves alapról indul. Azt mondja ti. könyvének 43. oldalán, hogy „A hatalom csak olyan vidéken fektet be, amelyet már nem fenyeget a visszacsatolás veszélye”. Tisztában kell lenni azonban azzal, hogy tájunkon 1944 óta nem „fenyeget a visszacsatolás veszélye”. Ugyanis amikor Vajda e művét írta, még nem történt meg Kosovo függetlenségének kikiáltása; ennek következményei a szerbiai politikai életben adnak feleletet Vajda tételére.

Az autonómiáról, melyet könyvének címében kiemel, ugyancsak vitatható nézetei vannak. Szerinte „az autonóm Vajdaság megteremtésére” azért volt

szükség, „hogy az országon belüli szerb dominancia kísértése ne ismételhessen meg a hatvanas években történeteket”. Persze, a hatvanas években sok minden történt, például Ranković menesztése – ami a kommunista párton belüli szerb kemény vonal vereségét jelentette –, de akkor zajlottak az egyetemista megmozdulások is, amelyeknek édeskevéis közük volt az autonómiához. A vajdasági autonómia történetének és jellegzetességeinek elmélyültebb tanulmányozása esetén a szerző nyilván óvakodott volna a „vajdasági önkormányzati diktatúra” meghatározástól. Kétségtelen ugyan, hogy Vajdaságban egészen 1988-ig egy csoport kommunista politikus tartotta kezében a hatalmat, s ennek következményeit a magyarság is érezhette, de sokkal rosszabb lett volna, ha a belgrádi szerb köröknek lett volna teljhatalmuk a Vajdaságban is.

Tény, hogy 1974-től 1988-ig igen széles volt a vajdasági autonómia, s hogy ennek Szabadka is hasznát vette. Néhány nagy gyár létesült a városban, a Nép-színháznak két együttese működött, ezért nem találjuk indokoltnak Vajda megállapítását: „Szabadka rendkívüli művelődési és gazdasági nehézségeit az állam valós problémákat és megoldásokat elhallgató politikájának köszönheti.” Lehet, hogy Szabadkának nem voltak rátermett vezetői, s ez okozhatta (viszonylagos) elmaradottságát, habár aki a városban járt, az nem tapasztalhatta a lemaradást, ellenkezőleg, egy fejlődő várost látott maga körül.

Néhány megállapítása fél- vagy félreértéséből ered. Ezt állítja például: „A délvidéki egyszerű magyar ember számára a magyarországi szocializmus emberségesebbnek tűnhetett, mert ott a központi irányításnak köszönhetően a vagyoni különbségek kívülről nem voltak szembetűnők, ugyanakkor a munkásság helyzete biztosítottabbnak mutatkozott.” A Kádár-korszaknak megvoltak az előnyei, de hogy ott a munkásság jobban élt volna, mint a Vajdaságban, az enyhén szólva is túlzás. Alapos szociológiai felmérésre volna szükség ahhoz, hogy a valódi helyzetet megállapítsuk, de úgy leegyszerűsítve, mint Vajda teszi, nem lehet a két ország közötti összehasonlítást elvégezni. S ne felejtjük, a „gulyás-kommunizmus” csak kirakat volt, az ország népének és a külföldnek azt kellett megmutatni, bebizonyítani, hogy az 56-os szovjet beavatkozás és Kádárék aljas árulása jót hozott a magyar népnek.

Ugyancsak félreértésnek tulajdonítható az az állítás, hogy a „vajdasági magyar politikusok, kultúrmunkások (. . .) az ország szakadék felé sodródásán ügyködtek. Ahhoz nagyon „kicsik” voltak azok a „magyar politikusok”, pláne a „kultúrmunkások”, akik akkor részesei voltak a hatalomnak, hogy „az ország szakadék felé sodródásán” „ügyködhetek” volna. Ebbe nem engedett beleszólást a kisebbségnek az akkor rejtve „ügyködő” nagyszerb politika.

Bizonyos fogalmakat összekever Vajda. Azt mondja például, hogy „a nyolcvanas években (...) az autonomista (magyar) pedagógiai és irodalmi elit” kompromisszumot kötött a „szerb nacionalista politikával”. Erre semmilyen bizonyítékot nem ad, s aki ismeri az akkori körülményeket, tudja, hogy abban az időben még nem uralkodott semmilyen „szerb nacionalista politika”, amellyel

értelmes lett vagy kellett volna kompromisszumot kötni, vagy akár a magyar vezetőket (de miért pont a „pedagógiai és irodalmi elitet”?) arra kényszerítette volna, hogy valamiféle kompromisszumot kössenek. S milyen ügyben? Erre a szerző nem tér ki.

A hatvanas évektől kezdve mind nagyobb mennyiségben szállított könyveket Magyarországra a Forum Könyvkiadó. (Ezek ellentételeként nálunk is úgyszólván minden magyarországi kiadványt meg lehetett vásárolni.) A magyar Kultúra vállalat, amely a külföldi könyvek beszerzését intézte, néha igen nagy példányszámokban rendelt a Forumtól könyvet; elsősorban a szerb, horvát, szlovén irodalomból, de a vajdasági magyar szerzőknek is szinte minden művére igényt tartott, igaz, kisebb mennyiségben. Nem áll Vajdának az a tétele, hogy „a titói ’önigazgatás’ tehát szellemi gyarmatává tette a szocialista érdeklődésű magyarországi lakosságot”. Az egész könyvügyletnek semmi köze nem volt az öngazdálathoz; miért tette volna az olvasás „szellemi gyarmattá” a magyarországi olvasókat, s teljesen elfogadhatatlan „a szocialista érdeklődésű magyarországi lakosság” meghatározás. A jugoszláviai írók iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg Magyarországon, ez tény, de ha ott létezett „szocialista érdeklődésű” lakosság, az inkább a szovjet irodalom iránt érdeklődött, mint a renegát jugoszláviai irodalmak iránt.

Abban igaza van Vajdának, hogy sem Németh István, sem más vajdasági magyar író vagy újságíró nem nagyon állhatott ki „a délvidéki magyarság egyenrangúsodása mellett”, részben mert egyenrangúnak tartották, részben pedig ezt mindjárt nacionalizmusnak nyilvánította volna a párt. Abban is igaza van, hogy a vajdasági magyar értelmiség „nem kockáztatta az állásokat”, amikor a hatóságok nem engedték meg a bácskossuthfalvi és bácsfeketehegyi letelepedés évfordulójának megünneplését. Hiába lett volna is a tiltakozás, ez az ünnepség – a kommunista vezetők szerint – megbontotta volna „a népek testvériségét és egységét”. Miközben az 1945 után letelepedettek bántatlanul emlékezhettek az új honfoglalásra; az nem bontotta meg a lakosság egymás közötti viszonyát.

A szerzőnek általában nagyon rossz a véleménye az öngazdálatról. Úgy véli, az öngazdáltság „a csoportérdekek eluralkodását jelenti”, habár ez valószínűleg nem volt általánosan érvényes. Ez a megállapítása viszont túlzás: „A dolgozóra mint emberre vagy az új ismeretekre, fölfedezésekre igazából nincs szükség. A munkás azonban – ha van rá módja – termel, a kutató viszont, a ritka kivételtől eltekintve, fölösleges. Nemritkán veszélyes is.” Ez nagyon furcsa, néhány esetben talán érvényes, de főleg eltúlzott vélemény. Elvégre Vajda is kutatómunkát végzett, amíg lehetetlenné nem vált a helyzete a Hungarológiai Intézetben. Vagy ő is veszélyes volt?

Az autonómia, mint az eddigiekből is láhattuk, Vajdának nincs ínyére, vagy inkább azt mondanám, hogy nincs vele megelégedve. Egy helyen például megjegyzi: „...a tartományi autonómia által szűkre szabott lehetőségek közepette...” A lehetőségeket nem is a tartományi autonómia szabta meg, hanem a párt. Igaz,

az autonómiára is a pártnak volt szüksége, de élni lehetett vele, néha a párt ellenében is. Viszont általában elmarasztalni az autonómiát nem lehet, mert mégiscsak adott lehetőségeket, viszonylagos önállóságot a Vajdaságnak, s nem kellett mindenben a belgrádi hangadóknak szót fogadni, a tartományi vezetőknek pedig több érzékük volt a szükségletek fölmérésére.

II.

Dudás Károly riportkötetéről megállapítja: „...átdolgozás után és a cenzúra rostáján átesve *Szakadó* címmel jelent meg”. Az igaz, hogy az első változathoz képest Dudás némileg átdolgozta kéziratát, de semmiféle cenzúráról nem volt, nem lehetett szó. Voltak – főleg az első változatot illetően – eltérő vélemények, de ez nem volt cenzúra, a végleges szöveg esetében sem. A *Jártatás* című Dudás-kötettel kapcsolatban Vajda ismét cenzúrárt emleget. „Bányainak mint Dudás könyve gondozójának (cenzorának) is illik megszólalnia.” Vajda összetéveszti a kézirat gondozójának szerepét a cenzoréval, de, ismétlem, sem Bányai, sem más szerkesztő nem volt cenzor. Habár akadtak, akik annak nevezték őket. Németh István egy könyvével kapcsolatban ismét cenzúráról beszél Vajda: „...a főszerkesztői cenzúrára átesett újságcikkek...” Vajda hajlamos mindenféle szerkesztői beavatkozást, javítást, nézetkülönbséget cenzúrának tekinteni, mert a szerzőket tévedhetetleneknek tartja.

III.

Vajda helyenként felületesen és tévesen állít dolgokat. Az oktatási kérdésekkel kapcsolatban például a 204. oldalon azt írja: „A hetvenes évek végén sem képeznek kellő számú magyar pedagógust, tehát (!) – pl. Újvidéken, Nagybecskerekén és Zomborban – csupán az általános tantárgyakat tanítják magyarul.” Mik azok az „általános tantárgyak”? Nem ismerem a zombori és a nagybecskereki helyzetet, de Újvidékről tudom, hogy itt minden tantárgyat magyarul oktattak, kivéve ha például nem akadt magyarul tudó pedagógus. Az igaz, hogy hiányos volt a magyar pedagógusképzés, s most is az, mert a tanítóképző kivételével (s a Magyar Tanszéken) nem folyik magyar nyelvű pedagógusképzés. Ez sajnálatos tény, de úgy látszik, mind az oktatási hatóságoknak, mind az ún. magyar pártoknak ennél fontosabb ügyeik vannak.

Vajda nem ismeri eléggé a politikai körülményeket, s ezért állítja: „A magyarság anyanyelvű oktatását Jugoszláviának mindenekelőtt a tekintélye megőrzése érdekében kell biztosítani.” A titói Jugoszlávia kommunista ország volt. Azért létesítették a kisebbségek iskoláit, sajtóját, könyvkiadását, színházait, hogy a kisebbségeket megnyerjék a kommunista eszmének és a kommunista, jugoszláv országnak.

Érthetetlen, hogy miért kellett volna a Magyar Tanszéknek „a tartomány önállósodásának megnövekedését (?) nagyobb fokú jugoszlávossággal” meghálálnia. Bármilyen volt is az intézmény vezetése, a vajdasági és az egyetemes magyar irodalmat és kultúrát szolgálta.

Ismeretes, hogy az egykori Hungarológiai Intézetben összetűzésre került sor az ún. kutató részleg és az oktatók között. Vajda, akinek „önként” kellett távoznia az intézetből, érthetően a kutatók álláspontját érvényesíti. Mégis megkérdőjelezhető az az állítás, hogy „az oktatói részleg politikai kurzussal kiegyező tanárteknéi szigorúan önmagában vett (!) nyelvet és irodalmat” tanítottak, s ezzel „kiszolgálták a jugoszláv politika beolvasztási igényeit”. Persze, nincs „önmagában vett” irodalom vagy nyelv, magyar irodalmat és nyelvet tanítottak és tanítanak a tanszéken, de kérdés, hogy az ottani oktatás és nevelés mennyire szolgáltatta a „beolvasztási igényeket”.

A nyelvművelő mozgalommal is foglalkozik az irodalomtörténész. Az egykori Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületről azt állítja, hogy „eredményessége miatt” semmisítették meg. Szerintem a jugoszláv kommunista hatóságok – és maga a JKSZ is – attól féltek, hogy a JMNYE magyar csúcsszervezetté válik, s maga köré gyűjti a magyarokat. Ezért kellett szétverni a JMNYE-t, ezért büntették meg akkori vezetőit, s ezért kerültek élére politikusok és hozzá nem értő személyek, akiknek sikerült is végleg szétfűzniük a szervezetet.

A szerzőnek van egy kifejezése: csúcsértelmiség. Sehol nem magyarázza meg, mit ért ezen, de állandóan támadja azokat, akiket ebbe a kategóriába sorol. Azt mondja például: „...a Jugoszláviában élő magyarok csúcsértelmisége – Borival az élen – ezután egyre inkább a könnyebb érvényesüléshez... vezető utat választotta”. Vagy: „A hazugság (kevésbé rossz esetben az elhallgatás, mellébeszélés) ekkor válik a felelős magyar értelmiség létfeltételévé.” Kétségtelen, hogy a vajdasági magyar értelmiség – értsünk ezen egy olyan csoportot vagy réteget, amely szellemi munkával foglalkozik – megalkudott a kommunista hatalommal, sőt hívévé vált, mi több, igen sokan a kommunista rendszer vezetői közé tartoztak, de általánosítani, s a „felelős magyar értelmiségről” elítélően nyilatkozni mégsem lehet, mert sok orvos (ha a szerző az orvosokat egyáltalán értelmiségieknek tekinti), tanár, képzőművész, színész (ha ezek is értelmiségieknek számítanak Vajda fogalomtárában) becsületesen vészelt át a kommunista időszakot, s nem volt alkalma, lehetősége, semmi sem kényszerítette valamilyen megalkuvásra, megalázkodásra, egyszerűen végezték a munkájukat.

Vajda még azt is az úgynevezett értelmiség bűnéül rója fel, hogy egy szenvedélyes gyűjtő Újvidéken minikönyvmúzeumot létesített. „Értelmiségünknek ilyesmire kell pazarolnia tehetségét és ügyességét, hogy kiemelkedő sikereket érhessen el.” Miért nyilvánítja a minikönyvmúzeum alapítóit értelmiségnek, s mi köze a vajdasági magyar értelmiségnek ehhez az intézményhez, azt Vajda nem tisztázza, az a lényeg, hogy még egy bűnt ró fel az értelmiségnek (mintha a gyűjtés bűn volna).

IV.

Vajdának szemmel láthatóan több ellensége van, egyik közülük az újvidéki Forum Könyvkiadó, az a kiadó, amely Vajdának két könyvét jelentette meg (*Kázmér Ernő szellemi arca*, 1980; *Források és partok*, 1983). „A könyvkiadásban teljhatalmú Forum a stílusirányzatokból és a művelődési emlékekből táp-

lálkozó irodalmat támogatja a szociográfiai igazmondás ellenében, mivel érdekeinek az önmagáért élő belterjes irodalom felel meg” – állítja. Igen, a Forum minden stílusirányzatnak helyet adott, művelődési emlékeket is megjelentetett (miért ellenzi ezt Vajda?), de szociográfiát is kiadott, riportköteteket jelentetett meg, a vajdasági magyarság problémáiról szóló kötetek kerültek ki a Forum égisze alatt a nyomdából. Vajda azonban mindezt nem látja, vagy nem akarja látni, különben nem állíthatná, hogy a Forum „teljhatalmú” a könyvkiadásban. Ugyanakkor Vajda elfelejti, hogy Szabadkán is volt kiadó, az Életjel.

Az évszámok sem mindig helyénvalóak Vajda fejtegetésében. Szerinte „1977-ben és 1978-ban némi visszaesés tapasztalható a magyar szerzők megjelentetésében, miközben a szerkesztői asztalfiókban halmozódnak a kéziratok”. Lássuk a számokat! 1976-ban 31 vajdasági magyar szerző könyve jelent meg, 1977-ben 26, 1978-ban 25, 1979-ben 28. Ez „némi visszaesést” jelenthet a magyar szerzők megjelentetésében, de: 1. valószínűleg kevesebb kézirat érkezett be ezekben az években (mindig az előző évi termés jelent meg a folyó évben), 2. alkalmasint kevesebb pénz állt a szerkesztőség rendelkezésére, mint előzőleg és 3. egyáltalán nem „halmozódtak” a kéziratok a „szerkesztői asztalfiókokban”, mert minden megjelent, ami megütötte a mértéket, a beadás utáni évben, s ugyan mi nem ütötte meg a mértéket? Csak meg kell nézni a megjelentetett szerzők névsorát (melyben Vajda is jelen van), s mindjárt látni lehet, hogy mindenki sorra került.

Vannak Vajdának olyan állításai, amelyek a helyzetismeret hiányát bizonyítják. „...A drága könyvek miatt nőtt a raktárkészlet” – mondja (1984-re vonatkozóan). Nem voltak drágák a Forum könyvei (bármikor össze lehet őket hasonlítani a szerb, horvát, pláne a szlovén kiadványokkal, s akkor meglátszik a különbség), hanem arról van szó – bocsánatot kérek ezekért az eretnek szavakért –, hogy könyveink nem nagyon kellettek a vajdasági magyar olvasóknak. Hiába volt a Forumnak minden nagyobb helységben könyvesboltja, hiába járta a vidéket a könyvbusz, inkább a behozatali magyarországi könyvek fogytak, mint a mieink. Ez volt a szomorú helyzet. Hozzá kell ehhez tenni, hogy kiadványaink egy részét Magyarországra szállítottuk – hogy behozhassuk az ottani könyveket –, s ott, bizony, szépen fogytak. A raktárkészlet miatt sohasem állt le a Forum Könyvkiadó termelése.

A kiadó munkájával más értelemben sincs megelégedve Vajda. Azt írja: „... Podolszki József Mutatvány c. kéziratának további elfektetése erkölcsi kötelességnek számított ekkor.” Elsősorban: Podolszki kéziratát senki sem fektette el. A recenziója nem volt pozitív.

Azt is kifogásolja a szerző, hogy 1985 és 1987 között milyen arányban jelentek meg a Forumban a hazai magyar és a délszláv szerzők művei. Azt állítja, hogy a délszláv művek fordításai túlhaladták a vajdasági magyar szerzők műveinek számát. Ezzel szemben az igazság az – a statisztika alapján állíthatom –, hogy

1987-ben 33 hazai magyar szerző mellett 30 műfordítás jelent meg – beleszámítva a politikai kiadványokat –, 1986-ban 32 az eredeti, 24 a fordítás, 1985-ben pedig 37:28 az arány a hazai magyar szerzők javára. Vajda tehát pontatlan adatokat közöl. A 102. oldalon ismét tévesek az adatai: szerinte „1980-ban az előző évi 21-ről 33-ra emelkedett a Forum-ház kiadott könyveinek a száma, de 1981-ben ez a szám 25-re esik vissza”. Ellenben: 1979-ben 47 könyvet adott ki a Forum, 1980-ban 50-et, nem 33-at, 1981-ben 62-öt és nem 25-öt. Vajda kritikátlanul átveszi Hornyik Miklós adatait. „Hornyik Miklós a *Híd*-ban közzétett cikkében... mindenesetre a magyar könyvkiadás válságáról számol be. Az adatai szerint a kiadott könyvek közül 3 másod- vagy harmadkiadású regény. Közben 60 kézirat vár kiadásra.” A valóságban: 1982-ben egyáltalán nem volt válságban a Forum Könyvkiadó. Ötvenhárom könyv látott napvilágot abban az évben. Közöttük Balázs Attila, Bogdánfi Sándor, Bori Imre, Bosnyák István, Böndör Pál, Brasnyó István (két könyv), Csépe Imre stb. művei. Két regény került az olvasó elé másodkiadásban (Gion Nándor: *Testvérem*, *Joáb* és Sinkó: *Tizennégy nap*), egy mesekönyv (*Meseország kapuja*), de harmadkiadású regény nem is volt a Forum történetében. (Esetleg Bori irodalomtörténete ért meg több kiadást.) Viszont ebben az évben jelent meg Hornyik Miklós *Beszélgetés írókkal* c. kötete. Hogy szó sem volt semmilyen válságról, azt az 1983-ban megjelent 58 kötet is bizonyítja. (Meg kell itt jegyezni, hogy nyomdai vagy pénzügyi nehézségek miatt megtörtént, hogy néhány könyv megjelenése áthúzódott egyik évről a másikra.) Az az állítás, hogy „60 kézirat vár kiadásra”, egyszerűen nem igaz. Ennyi kézirat soha, de soha nem volt egyszerre a kiadó „asztalfiókjaiban”. „A Forumnak nem lehet önálló kiadópolitikája” – állítja a fentiek után Vajda. Az már nem derül ki, akkor kinek a kiadópolitikáját hajtotta végre a Forum Könyvkiadó. Volt ugyan a Forumnak Kiadói Tanácsa, sőt egy időben Alkotók Gyűlése is, ezek a könyvkiadásról döntöttek, de sohasem a szerkesztőség véleményének figyelembevétele nélkül.

„Ahogyan a Forum Könyvkiadót nem, ezt a politikai testületet (a Tartományi Végrehajtó Tanácsot – T. L. megj.) még kevésbé érdekli, vajon a megvásárolt könyveket elolvassák-e az emberek, s egyáltalán milyen könyvekre lenne szükségük a magyarul olvasóknak a Délvidéken.” Ezt könnyű így állítani, de bizonyítékkal nem szolgál Vajda. Igaz, hogy a Forum Könyvkiadó ritkán szervezett közvélemény-kutatást arról, milyen könyvekre van szükségük olvasóinknak, de igaz az is, hogy gyakran rendezett író-olvasó találkozókat, könyvbemutatókat, s ilyen alkalmakkor mégiscsak fel lehetett ismerni az olvasók érdeklődését bizonyos kiadványok iránt.

A 107. oldalon újra kiadáspolitikai kérdést tesz fel. „... vajon miért adnak ki kis híján (!) annyi műfordításkötetet jugoszláv (elsősorban szerb) szerzőktől a nyolcvanas évek közepén, mint amennyi a megjelentetett vajdasági magyar szerzők műveinek száma. (Ez az arány 1987-ben egyértelműen a délszlávok javára billen.)” Nézzük a tényeket! 1985-ben 37 magyar szerző műve jelent

meg, a délszláv szerzők műveinek száma (nem számítva természetesen Tito műveit és más politikai kiadványokat) tizennégy. Lássuk 1987-et! Harminchárom vajdasági magyar szerző művét jelentette meg a Forum, ezzel szemben – ezúttal is – 14 (tizennégy) a nem magyar nemzetiségű jugoszláviai szerző a címlistán. A számok bizonyítják, mennyire hamis a Forum Könyvkiadóról festett kép.

„A vajdasági önkormányzati diktatúra (!!!) idejében a Forum Könyvkiadó számára a külsőség és a látszat mindenek fölött való volt. Ez abból is kitűnik, hogy miközben a könyvek a drágulásuk miatt is mind lassabban és ritkábban jutnak el a könyvtárba és az iskolába, tehát az olvasóhoz, addig számos vajdasági magyar könyv igényes küllemének köszönhetően jut hazai és külföldi elismerésekhez.” Ahelyett, hogy egy eszme- és irodalomtörténész örülne a vajdasági magyar könyvek sikerének, szép, ízléses kivitelezésének (amire igenis súlyt fektetett a Forum Könyvkiadó), elmarasztalja a kiadót, pedig tudhatná, hogy ezek a sikerek főleg a magyar iparművészek, grafikusok, műszaki szerkesztők, nyomdászok sikerei; a Forum-könyvek fedő- és borítólapjait tervezték, a könyveket tipografizálták, nyomdailag gondozták. Ez közös siker volt. A könyvek, igaz, drágultak, de mérsékelten, mindig a jugoszláviai infláció mértékében. A Forum szinte minden évben leszállította a könyvek egy részének árát, hogy hozzáférhetőbbek legyenek. Arról nem tehetett, hogy az állam kevés pénzt juttatott a könyvtáraknak, főleg pedig az iskolai könyvtáraknak, s így azok nemigen vehettek könyvet. Tudomásom szerint a vajdasági közkönyvtárak, ahol magyar lakosság volt, meglehetősen jól el voltak látva mind a Forum, mind a magyarországi kiadók könyveivel. Külön érdekessége Vajda idézett állításának, hogy „vajdasági önkormányzati diktatúrá”-ról beszél. Ezt a tételt politológusoknak kellene elemezniük. A titói Jugoszláviában párt diktatúra volt, de öngazgatási diktatúráról Vajdától hallottam először.

„És senki sem jelenti ki ebben az időben: minél nagyobbak az efféle sikerek, annál lesújtóbb a jugoszláviai magyarok kultúrájának szegénységi bizonyítványa az írástudatlanok és a félírástudatlanok számának növekedésekor.” Kár, hogy Vajda nem sorolt fel néhány számot, hogy a nyolcvanas években hány magyar írástudatlan vagy félírástudatlan volt a Vajdaságban, noha tudomásom szerint ezek száma több mint elhanyagolható, ha egyáltalán voltak ilyenek.

Vannak egészen furcsa megállapításai a könyvkiadással kapcsolatban. „... Amit Újvidéken főleg Bori Imre és Bányai János ízlése szerint a Forum Könyvkiadó megjelentetett, abban nemritkán a kísértetjelleg számított értéknek.” Mi az a kísértetjelleg, amit Bori és Bányai talán kiadásra javasolt? Velük kapcsolatban Vajda még valamilyen „újvidéki törekvések”-ről is beszél; ez teljesen meghatározatlan fogalom, s kár, hogy egy eszme- és irodalomtörténész nem fejtette ki részletesebben.

Boriról a továbbiakban Vajda azt állítja, hogy „...értékkritériumnak tekinti a nemzeti hagyományokkal, a megmerevedettnek tudott értékfelfogással való szembenállást”. Kétségtelen, hogy Bori új szempontokat érvényesített irodalomtörténetében, kritikáiban, tanulmányaiban, de azt nem állíthatja senki, hogy szemben állt volna a „nemzeti hagyományokkal”.

A Gemma-sorozatról, melyet Ács Károly indított, azt írja: „A Gemma Könyvek fiatal költői számára szellemi emigrációt engedélyezett a kultúrpolitika.” S hozzáteszi: „Aligha véletlen, hogy a Forum éppen Szombathy Bálint *Szerelmesek és más idegenek* c. könyvének kiadásával bocsátotta útjára a sorozatot...”, mert Szombathy „a legkevésbé veszi komolyan a költészetet”. A Gemma-sorozat semmiképpen sem jelentett semmiféle „szellemi emigrációt”, csak bevezette a fiatalokat az irodalomba. (Egyébként a Forum korábban is adott ki elsőkönyveseket, csak nem jelölte a sorozatot.) S bizonyára csupán a benyújtás ideje határozta meg, hogy Szombathy volt az első Gemma-könyv. Szombathy mind az irodalmat, mind a képzőművészetet gazdagította tevékenységével. Ezt bizonyítja Munkácsy-díja is.

A Forumnak Vajda szerint voltak (talán vannak is) „mérvadó kritikusai”. A szerző itt feltehetően a recenziésekre gondol. Persze, a Forum Könyvkiadónak minden befutott kéziratot recenziálásra kellett adnia, s hogy a „mérvadó” kritikusok köre nem volt nagy, annak csak az az oka, hogy irodalmunkban kevés volt a kritikus. (És most még kevesebb.)

A kiadó szerkesztői elleni kifogása az, hogy „szerkesztő hivatalnokok” voltak. Holott a Forum szerkesztői nem végeztek hivatalnoki munkát, hanem alkotóit, mert a benyújtott kéziratokat kellett gondozniuk, nyomdaképpé tenniük, hogy megfelelő formában jussanak az olvasók kezébe. A „Forum diplomatája”, a „szellemi bürokrata” kifejezéseket nem Vajda találta ki, más-tól vette át, ám egy eszme- és irodalomtörténésznek mérlegelnie illik, kit és mit idéz vagy vesz át.

Nem tetszik Vajdának, hogy a Forum Könyvkiadó 1982-ben ismét regénypályázatot írt ki: „kénytelen (volt ehhez) folyamodni”. A Forum azért hirdetett regénypályázatot, hogy munkára, regényírásra serkentse a szerzőket, nem pedig kényszerből.

Mint már említettem, a Forum Könyvkiadónak volt egy testülete, az Alkotók Gyűlése, amelynek az volt a célja, hogy a Forum munkatársai elmondják véleményüket a kiadó munkájáról, az irodalmi problémákról. Sokszor éles viták folytak az AGY ülésein. A szerző mégis azt mondja, hogy az AGY a „Forum Könyvkiadó öngazgatási szervévé idomult”. Legfeljebb az írók „öngazgatási szerve” volt az AGY, semmi esetre sem a kiadóé, amelynek megvoltak az öngazgatási szervei.

V.

Az eszmetörténethez hozzátartozik a színház élete is. Vajda ezzel is foglalkozik könyvében. Sajnos, nagyon egyoldalúan. Minden dühe az Újvidéki Színház ellen irányul. „Az Újvidéki Színház elszípkázza Szabadkáról a legjobb színészeket” – mondja, s nem tud két tényről: az egyik az, hogy ennek a színháznak a társulata elsősorban az Újvidéki Rádió drámai együtteséből alakult, másodsorban, hogy a színészeknek szükségük van új környezetre, új közönségre, s ezért gyakran cserélnek társulatot. Szerinte az Újvidéki Színház „központi” színház, holott a valóság az, hogy csupán városi jellegű; Újvidék város az alapítója és finanszírozója. Az sem igaz, hogy a vidéki (szabadkai, nagybecskereki) színházak „rovására” alakult. Ha jól tudom, amikor az Újvidéki Színház létrejött, a nagybecskereki Madách már nem volt hivatásos színház; a szabadkai „rovására” egyáltalán nem alakulhatott, hisz szigorúan városi, helyi jellegű. Vajda szerint Újvidéken ott kellett volna „megnyitni (a magyar színházat), ahol a legtöbb magyar él: a Telepen”. Sajnos, a Telepen nem volt alkalmas terem színház számára, az ottani Petőfi Sándor Művelődési Egyesületet kellett volna kiköltöztetni székházából, hogy ott színház létesüljön. Ezért került a színház a belvárosba, s most látjuk, milyen jó, hogy oda került, mert a hely könnyen megközelíthető Újvidék minden részéről. Talán elhelyezése miatt nevezi Vajda az Újvidéki Színházat „az eleven lélettől független”-nek. Pedig ebben a színházban nagyon is eleven élet folyik. Vajdának az Újvidéki Színházról alkotott véleményét jellemzi, hogy „provinciális sznobizmus”-sal vádolja, mert „elsősorban világirodalmi, kisebb mértékben pedig magyar irodalmi művek” bemutatására vállalkozik. Ez sem nem provincializmus, sem nem sznobizmus, ez egy színház koncepciójának kérdése. Németh P. István, aki valójában kiharcolta és megalapította a színházat, leginkább a provincializmustól és sznobizmustól irtózott, s műsorpolitikáját időszerű irányzatokra építette. Nincsenek pontos adataim, ezért el kell fogadnom Vajda állítását, hogy az újvidéki írók öt évig, egészen 1979-ig nem voltak képesek (!) színdarabokkal ellátni ezt az intézményt (403. o.). Ennek bizonyára több oka volt, s nem érzem magam hivatottnak ezt tisztázni, azt viszont meg kell állapítanom, hogy az Újvidéki Színház létrehozása nem volt „politikusi mesterkedés műve”, mint a 403. oldalon állítja, hanem Újvidéknek szüksége volt rá. Vajda kiemeli: „Az Újvidéki Színház közönséghiánnyal küszködik” (ennek az ellenkezője is bizonyítható), s hogy „a látogatók egy részét is többnyire a kötelességérzés vagy sznobizmus vezeti oda...” (407. o.) Miért nézi le az újvidéki magyarságot? Az Újvidéki Színháznak a nevét is kifogásolja. Szerinte ugyanis csak Magyar Színház lett volna a helyes neve (a Szerb Nemzeti Színház elnevezésének megfelelően). Tudni kell azonban, hogy e színház megalakulásának idején olyan volt a politikai helyzet, hogy a városi vezetőség ezt a nevet részesítette előnyben: Novosadsko pozorište – Újvidéki Színház. Pedig el lehetett volna nevezni egy nagy magyar drámaíróról is. De – vélték az akkori vezetők – ebbe a színházba nemcsak magyarok fognak járni, ugyanis szinte minden előadását szerbre fordították.

VI.

Szembefordul a *Híd* című folyóirattal, amelyet ugyan Szabadkán indítottak el 1934-ben, de a második világháború után Újvidékre helyezték át a szerkesztőségét. Szerinte „az újvidéki folyóirat (a *Híd* – T. L.) a jugoszláviai magyar szerzőket a magyar s a teljesen nélkülözött világirodalom rovására aránytalanul nagy mértékben közli – állapíthatjuk meg”. Most ez a baj. A Forum Kiadóval az volt, hogy több délszláv szerzőt adott ki, mint vajdasági magyart, ami, miként láttuk, nem is igaz. Könyvének 41. oldalán mégis ezt állítja: „Az Üzenet . . . ellenpontozhatja a *Híd* elvtelen (!) nyitottságát.” Mi a baj valójában? Az „elvtelen nyitottság” vagy a bezárkózás? Erre a kérdésre nem ad feleletet.

VII.

Könyvének bevezetőjében Vajda megállapítja: „A Vajdaság autonóm státusáért cserébe a vajdasági magyar íróársadalom irányadóinak a lehető legnagyobb mértékben kellett függetleníteniük a jugoszláviai magyar irodalmat a magyarországitól.” A vajdasági magyar íróknak semmi közük nem volt a „Vajdaság autonóm státusá”-hoz, ami pedig a magyarországitól való függetlenedést illeti, ez csak részben igaz. Tény az, hogy a kommunista Magyarország irodalompolitikája szemben állt azzal, amit a vajdasági magyar írók csináltak. Nekünk létszükségletünk volt, és becsület kérdése, hogy ne vessük alá magunkat a magyarországi Rákosi–Révai–Kádár–Aczél-féle irodalompolitikának, hanem a magunk független útján járjunk. Ez nem jelentette, persze, a magyar irodalom egyetemességével való szakítást is, csak a kommunista irodalompolitikától való távolságtartást.

Van Vajdának egy mondata, amellyel teljes mértékben egyetértek. Könyvének 165. oldalán, ez áll: „A kritika azt az irodalmi stílust méltatja, amelyet a lektorok már tisztába tettek.” Ez jellemző kicsiny irodalmunk színvonalára.

Ezzel szemben teljesen téves, káros Vajdának az a megállapítása, mely szerint „a húszas évek Vajdasága téridegen íróinak gyökértelenségből fakadó ürességérzete, esetleg még mindig profetikus világmegváltást hirdető attitűdje” jelent meg. Kétségtelenül a pécsi emigráns írókra utal itt Vajda, majd így folytatja: „A bukott forradalmároknak ui. leginkább nem volt sok közük a magyar irodalom hagyományaihoz, hiszen többségük a nemzetköziség lázában égett, vagy ennek hűltén kesergett . . .” Csuka Zoltán, Fekete Lajos nem érdemelte meg ezt a lekicsinylő véleményt, hisz mindketten a vajdasági magyar irodalom jelentős alkotói, s a második világháború után sem szakították meg velünk a kapcsolatot. És hogy nem voltak gyökértelenek, azt verseik bizonyítják.

Nagy ellensége Vajdának az avantgárd. Az Új Symposion szálka a szemében, pedig valaha ő is velük tartott. (1. a *Hol ó hol* című versgyűjteményt, amely

1968-ben jelent meg a Symposion Könyvek 16. darabjaként, Tolnai Ottó válogatásában és előszavával!) A Symposion-avantgárdot Vajda „a belgrádi, zágrábi és ljubljanaui művelődési törekvések vidéki visszhangjának” tekinti. Ilyent is leír az eszme- és irodalomtörténész: „A lelküket világgá kiáltó idegenek voltak a hetvenes és nyolcvanas évek ’avantgárdistái’ is, akiknek szava a műveletlen és konzervatív paraszti-kispolgári tömegek fülében idegenül csengett. (...) Az akkori magyar olvasó... a jugoszláviai magyar írók elvont jelbeszédére is kevésbé volt kíváncsi. Ezzel azonban még inkább fokozták egyes, politikailag támogattott vagy megtűrt írók gögjét, zseni-komplexusát . . . Hogy nem olvasták őket, attól még nem kaptak kevesebbet a nemritkán öncélú sorszáporításaikért.” Világos, hogy Vajda lenézi íróársait, akik esetleg másképp fejezik ki magukat, mint ő elvárja, de nagy kár, hogy nem említ egy nevet sem, hogy legalább tudjuk, kik is azok a gögös vajdasági magyar írók, akik csak a sorokat száporítják.

Vajda sorra veszi a vajdasági magyar írókat, s mindegyikről van egy-két esetlen szava. Gál László például „nemzetköziségét siratja”. Nyilvánvaló, hogy nem olvasta Gál öregkori verseit.

Herceg Jánosról azt állítja, hogy a Forum visszautasította egy kéziratát. E sorok szerzője 30 évig volt a Forum Könyvkiadó szerkesztője (Vajda szerint hivatalnok), de nem emlékszik olyan esetre, hogy a kiadó visszautasította volna Hercegnek akár csak egyetlenegy művét is. Herceg Derengés című novellájával kapcsolatban írja: „A vajdasági írónak a valósághoz (a nemzetiségi gondokhoz) való viszonyáról van itt szó. Arról, aminek a korábbi egyeduralmi helyzetében nem adhatott teret a Forum Könyvkiadó. Az öngazgatási szocializmus és az írástudói prostitúció látszólag nem járhatott azonos úton.” Ismereteim szerint Herceg ezt az írását korábban nem nyújtotta be a Forumnak, jó, hogy később megtette, s megjelent a *Mulandóságban* (1994). A Forum azért mégsem volt „egyeduralmi helyzetben”, hiszen Szabadkán működött az *Életjel*, s aki nem akart a Forumnál publikálni, vihetett kéziratát az Életjelnek, mint ahogy sokan vitték is. Az öngazgatási szocializmus és a prostitúció összehasonlítása pedig teljesen célját tévesztett kísérlet.

Azt állítja továbbá Herceg Jánosról, hogy „olyanoknak fogadta el az embereket, amilyenek voltak. Amikor ezt nem tette meg, akkor nem tartottak igényt az írására. Ezért került nem egy szövege csak nagy késéssel kiadásra, amikor már anakronisztikusan hatott (*Mulandóság*, *Zord idő*)”. Teljesen kitalált érv az, hogy nem tartottak igényt Herceg írásaira, ha nem „olyanoknak fogadta el az embereket, amilyenek voltak”, s még kevésbé igaz, hogy ezért került néhány írása későbbi könyveibe. Legkevésbé áll azonban Vajdának az a kitétele, hogy a *Mulandóság* és a *Zord idő* „anakronisztikusan hatott”. Egyiknek a végén sincs megjelölve a keletkezés éve, s az 1994-ben megjelent kötet írásai még ma is, 14 év múltán is frissen hatnak, élvezhetők. A 338. oldalon ismét a cenzúrárt emlegeti Vajda Herceggel kapcsolatban. Azt hiszem, Herceg nagyon jól tudta,

hogy nincs cenzúra, de azt is, hogy a pártiktatúrában nem teljesen szabadok az írók.

Nem tudom, hol találkozott a szerző „a délszlávok magyarságképével”. Azt állítja ugyanis, hogy „Hercegnek a vajdasági magyar emberről alkotott képe nem véletlenül (!) egyezik meg (sic!) a délszlávok magyarságképével”. Hercegnek megvolt a maga elképzelése a vajdasági magyar emberről, s ezt szinte minden írásában megtaláljuk. Ez megfelel a helyi színek irányelvének, de semmi köze a „délszlávok magyarságképéhez”.

Herceg *Gogoland* című regényéről képtelenséget állít. „A regény címe is okot adott az egykori vajdasági politikus szerkesztőknek, hogy ne vállalják a kiadását.” Ha ez igaz volna, nem jelenhetett volna meg a regény részletekben, hétről hétre a *Magyar Szóban*. Kiadása azért késett, mert Herceg tudta: ami a napilapban megjelent, azt könyvben való megjelenésre kell alkalmassá tenni, biztosítani kell a szöveg folyamatosságát. Az pedig közönséges kitaláció Vajda részéről, hogy „politikus szerkesztők” foglalkoztak a *Gogoland* kiadásával, s nem vállalták.

Azt állítja, egy „szerb rendező” színpadra vitte Herceg János *Ég és föld* című, „annak idején botrányos regényét”. Amikor a Forum 1959-ben megjelentette az említett regényt, Vajda Gábor 14 éves volt. Hogy mérhette fel, „botrányos” volt-e ez a mű? Megnyugtathatom az eszme- és irodalomtörténészt: nem volt semmilyen botrány. Néhányan érintve érezték magukat, de mindenki jónak ítélte meg az alkotást, úgyhogy néhány év múlva megérte második kiadását is. Dicsérték az író nyíltságát, őszinteségét, a regény erényeit.

A *Szikkadó földeken* c. Herceg-regényről viszont azt találja ki Vajda, hogy kényszerből íródott. A kommunista rendszerben sok mindenre kényszerítették az írókat, de ezt a regényét valóban nem „kényszerből” írta Herceg, habár csak a *Magyar Szóban* jelent meg folytatásokban, s később sohasem javasolta könyvben való kiadását.

Zákány Antaltól azt írja, hogy „közölt műveinek sem a mennyiségével, sem pedig a minőségével nem tudta maga felé fordítani a Forum Könyvkiadó figyelmét”. Engedtessek meg felsorolnom, mit adott ki a Forum a fent nevezett költőtől: *Napfény a sárban*, 1959, *Varázslat*, 1961, *Földinduláskor*, 1965, *A vas nem kenyér*, 1974 és *Közel a Nap arcához* (összegyűjtött versek), 1978. Igaz, haláláig több könyve nem jelent meg a Forumnál. De hogy műveinek „sem mennyiségével, sem pedig a minőségével” nem tudta „maga felé fordítani” a Forum „figyelmét”, az enyhén szólva nem igaz. Akinek még összegyűjtött verseit is kiadta a Forum, azt minden bizonnyal becsülte.

Pap Józseffel kapcsolatban kifejezésre jut Vajda tájékozatlansága és rosszindulata. Azt írja könyvének 315. oldalán, hogy Pap József „csak olyan mozzanatokot hozhat felszínre, amelyek közvetve (!) nem veszélyeztetik a Forum Könyvkiadó és a vajdasági magyar csúcserőtelmiség érdekeit”. Mik azok a „mozzanatok”? Erre

a kérdésre Vajda nem tud válaszolni; viszont azt sem tudja megokolni, hogyan veszélyeztethették ezek az ismeretlen „mozzanatok” a Forum érdekeit, amikor tudni kell, hogy Pap évekig szerkesztette a Forum kiadásában megjelenő folyóiratot, a *Hidat*, s hogyan „veszélyeztette” azt a bizonyos csúcsértelmiséget, amelynek ő maga is tagja volt, még ha nem volt is „csúcs”. (De hát mi is az a csúcsértelmiség? Ezt Vajda sehol sem árulja el.) Persze „pontos” fogalmazását jellemzi, hogy a veszélyeztetettséget „közvetve” érti. De miért nem közvetlenül?

Egykori tanáráról, későbbi kollégájáról, Bori Imréről azt mondja: „...Bori Imre fejedelmi önkényében önelégültség is rejtőzik...” Mindenkinek, Vajdának is lehet magánvéleménye bárkiről; felelőssége teljes tudatában ezt el is mondhatja. De egy eszme- és irodalomtörténetben ilyen minősítésnek nincs helye. Mi köze az irodalmi értékeléshez egy ilyen megállapításnak?

Németh Istvánról szólva is újabb koholmányhoz folyamodik. Ezt írja könyvének 344. oldalán: „Németh közvetlenül panaszolja el Podolszkinak, ill. az újságíró által a 7 *Nap* olvasóinak azt, ami az irodalomesztétikai előítéletek és a Forum politikája miatt nem férhetett bele a kiadott és megjutalmazott novelláiba” (ti. a *Hegymelés* c. kötetbe, [1985], amelyben egyébként igen szókimondó írások is megjelentek). Ez teljesen alaptalan megállapítás, s arra enged következtetni, hogy az eszme- és irodalomtörténész nem tesz különbséget egy sajtónyilatkozat és a szépirodalom között.

Vannak egészen érthetetlen kitételei Vajdának. „...Bányai az újvidéki *Hid* élén viszi tovább (persze többnyire a műalkotások „immanenciájára” korlátozva) azt a szerepet, amelyet az *Üzenet* kezdett gyakorolni.” Mindenki előtt világos, aki ismeri a *Hid*, illetve az *Üzenet* szerepét, irányvonalát, történetét, hogy Bányai egyáltalán nem „vitte tovább” „azt a szerepet”, amelyet az *Üzenet* „kezdett gyakorolni”. Egészen más az egyik, csakúgy, mint a másik folyóirat, s nem lehet őket egymás mellé állítani, összehasonlítani, legfeljebb, ha nem vagyunk tisztában irányvonalukkal, vállalt szerepükkel, elkötelezettségükkel.

Idézi Végel Lászlónak a belgrádi *Borbában* megjelent nyilatkozatát (1988. III. 31.), mely szerint 15 évig az asztalfióknak kellett írnia. A tények megcáfolták mind Végelt, mind Vajdát. Tizenöt év alatt Végelnek (a Forum kiadásában) négy könyve jelent meg (*A szenvedélyek tanfolyama*, 1969, *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak*, 1969, *A vers kihívása*, 1975, *Áttüntetések*, 1984, s közben egy tanulmánya szerepel *Az Ady-vers időszerűsége* c. gyűjteményes kötetben, 1977). Tehát Végel nem panaszkodhatott. Kár, hogy Vajda hitt neki, valószínűleg azért, hogy ezzel is rontsa a Forum Könyvkiadó hitelét.

Gion Nándorról megállapítja, hogy „Nincs, nem lehet (!) mondanivalója a táj emberéről...”, holott közismert, hogy Gion minden könyve a vajdasági emberről szól.

Hódi Sándor *Táj és lélek* c. kötetével kapcsolatban Vajda ismét régi módszeréhez folyamodik: kitalál és rágalmaz. „Lassan azonban eljön az íróasztalfiók föl-

tárásának s a Forum által jó ideig elfektetett kézirat kiadásának ideje.” (A *Táj és lélek* 1989-ben jelent meg a Forum Kiskönyvtárban, de senki sem fektette el ezt a kéziratot, e sorok írója szerkesztette, s nagyon megörült, amikor Hódi ezt a kéziratát benyújtotta, mégpedig épp a szerkesztő kérésére, s épp a Forum Kiskönyvtár számára. Előzőleg volt Hódinak egy kézírata, amely nem felelt meg a kiskönyvtár koncepciójának, s ezért kértem tőle új kéziratot. Ez lett a *Táj és lélek*.)

Deák Ferencsel kapcsolatban két képtelenséget találunk Vajda könyvében. Az egyik: „Deák Ferenc, aki már 1971-ben testi kényszerhelyzetben volt kénytelen engedni az erőszaknak, válaszol Bordásnak . . .” Mi az, hogy „testi kényszerhelyzet”? Meg volt kötözve? S ezért válaszolt Bordásnak? A másik képtelenség: szerinte Deákot azért nevezték ki guineai nagykövetté, mert „távol akarták tartani a közönségtől, s így csökkenteni az alkotókedvét, az igazságkeresés államilag megszabott határai átlépésének kísértését”. Mesebeszéd. Deák az akkori rendszernek hű, megbízható embere volt, s kitüntették azzal, hogy az akkori Jugoszlávia guineai nagykövetévé nevezték ki. Kitől akarták távol tartani Balla Lászlót, Varga Ladislavot, Fehér Kálmánt, Kovács Andrást, akiket a szocialista Jugoszlávia szintén nagykövetnek küldött külföldre? Csökkenteni akarták az alkotókedvüket? Megszabadítani „az igazságkeresés államilag megszabott határai átlépésének kísértésé”-től?

Böndörrel kapcsolatban van egy furcsa megállapítása a szerzőnek. „. . . azt is lehetne gondolni, hogy a költő (ti. Böndör Pál – T. L.) etikája a Forum Könyvkiadó elvárásainak megfelelően formálódott” – írja. Tudomásom szerint a Forumnak nem volt semmilyen „elvárása”, mely a költők etikáját befolyásolta volna. S mindjárt hozzáteszi: mivel Böndör etikája nem formálódott a Forum „elvárásai” szerint, elkerülték az elismerések, kivéve az 1974-es Sinkó-díjat. Igaz, hogy Böndör a Sinkó-díj után csak 19 évre kapott Híd-díjat, de ennek oka szerintem egyáltalán nem a költő magatartása, hisz egyáltalán nem volt „mostohagyereke” a Forumnak: két-három évente jelentek meg könyvei a Forum gondozásában.

A megboldogult, szerencsétlen életű Varga Zoltánról is olyat ír Vajda, ami a képzelet birodalmába tartozik. Ugyanis Varga – a „kriticizmusa és a Viceiékné... támogatása következtében – ritkábban és fokozottabb hatásági (!) ellenőrzéssel publikálhatott”. Nem akarom az olvasót Varga megjelent munkáinak felsorolásával untatni, de tény, hogy első kötetének, *A kötéltáncosnak* megjelenése (1963) után haláláig (2000) 15 (tizenöt) kötete látott napvilágot, azaz átlag minden két és fél évben egy. Ez „ritka”? Hozzá kell tennem: publikációit soha semmilyen hatáság nem ellenőrizte a Forumban. Még *A méregkeverő* és a *Hallgatás* is megjelent minden további nélkül, csupán a *Szökéssel* és az *Indiánregénnyel* volt probléma, de később azok is eljutottak az olvasóhoz.

Egy rég elfelejtett vitával kapcsolatban – amelynek Vajda nagy fontosságot tulajdonít – megjegyzi, hogy „A parasztság és a munkásság élete művészi föltá-

rásának sürgetésében természetesen igaza volt Feketének (Fekete Elvirának!)...” Itt Révaiék szocrealista igényeit helyesli.

Úgy látszik, Juhász Erzsébet sem tudta kiteljesíteni tehetségét, mert akadályozta a „kultúrpolitika”. Vajda ugyanis azt írja, hogy „Az író műkultúrpolitikai okok miatt nem tudta érdemben hasznosítani kivételes szenzibilitását és széles körű műveltségét”. A sajnos korán elhunyt Juhász Erzsébetnek életében tíz könyve jelent meg, ezek közül kilenc a Forum kiadásában. Nem sok, de az író rövid életét kitöltötték ezek a művek.

Hornyik György *Parcella* c. kötetéről Vajda úgy vélekedik, hogy „Az író számára kockázatot jelentett volna a konkrétabb ábrázolás”. Tudomásom szerint Hornyik eléggé „konkrétan” ábrázolt, s nem kell mindjárt gyávaságra gondolni. *A gyárkapun kívül* c. regényéről azt állítja „csupán azért jelenhetett meg ilyen formában, mert a befejezés azokra az erőkre apellál, amelyek munkája még kezdeti fázisban van”. Még szép, hogy elismeri: Hornyikot sem elsősorban a közvetlen tapasztalata, hanem a lelkiismerete sarkallta ilyen kockázatos téma (*A gyárkapun kívülről* van szó – T. L.) vállalására.

Az újvidéki Óvónőképző magyartanára, Kaszás József 1980-ban benyújtott egy kéziratot a Forum Könyvkiadónak *A magyar gyermekirodalom élő fája* címmel, amelyben gyerekeknek szánt írásokat gyűjtött össze magyar íróktól. 1981-ben ez a könyv meg is jelent. A kötetben megcsonkított, meghamisított versek, elbeszélések is napvilágot láttak. Ha jól emlékszem, a vajdasági magyar kritika akkoriban nem reagált Kaszás gyűjteményére. Vajda Gábor *Az autonómia illúziójában* egyrészt félremagyarázza a könyvet, másrészt bírálatát fogalmazza meg. Azt írja: „A korlátozott magyarországi könyvbehozatal az autonóm tartomány politikusainak aligha tetsző lépés megtételére kényszerítette a Forum Könyvkiadót. 1981-ben ui. *A magyar gyermekirodalom élő fája* címen antológiát adott ki a Kárpát-medencei magyar költők műveiből.” Itt újra nyilvánvalóvá válik Vajda autonómiaellenessége (mintha csak a magyarságnak jobb lett volna egy központosított Szerbia), a tartományi politikusokat ezúttal is kapcsolatba hozza a könyvkiadással, mintha döntő szavuk, véleményük lehetett volna a Forum tevékenységében (azt nem lehet tagadni, hogy időnként beleszóltak, vagy hogy némely vajdasági magyar politikus nem figyelt éberén arra, hogy mit csinál a Forum). Abban az időben még egyáltalán nem volt „korlátozott” a könyvbehozatal, az antológia Kaszás ötlete volt, s mint az Óvónőképző tanára, hivatottnak érezte magát, hogy egy ilyen könyvet összeállítson. Téved Vajda, hogy a „Kárpát-medencei magyar költők” műveire korlátozza a kötet tartalmát; prózát is találunk benne. Vajda Forum-ellenessége abban is megnyilatkozik, hogy ezt állítja: „A Forum a felelősségből valamennyit átruházhatott az anyag összeállítójára, minthogy az nem kiadószerkesztő, s még csak nem is irodalomkritikus volt...” Nem értem, miért kellett volna a Forumnak másra átruháznia a felelősséget, hisz a könyvön világosan ott állt a válogató neve, de a recenzense

is. Ha egy balul sikerült könyvért valakit felelősség terhelhet, az csak a szerző és a recenzens lehet, aki a kéziratot kiadásra ajánlotta.

Érdekes szerepet szán Vajda az asztalfióknak, amelyet többször említ könyvében. Hol a szerkesztők asztalfiókját, melyben kéziratok garmadája vár kiadásra, hol a szerzőkét. Mirnics Zsuzsa *Órásköz* 12 c. regényével kapcsolatban mondja: „Az írók között alig szánta rá magát valaki ilyen tetre (mint Mirnics regénye, mely Vajda szerint nemcsak kiemelkedő, hanem „bátor” vállalkozás is – T. L. megj.), s annak is az asztalfiókban kellett jobb időkre tartalékolnia a művét.” Vajda itt valójában az egész vajdasági magyar írói társadalmat lebecsüli, mert feltételezi, hogy nem mindenki volt olyan „bátor”, mint Mirnics Zsuzsa, s nem mert kirukkolni a kéziratával. Pedig voltak „bátor” könyvek, ha a bátorság esztétikai kritérium.

Egészen furcsa az eljárás, ahogy a Dér Zoltán-i életművet kezeli. Amikor őt említi (s gyakran teszi), a 41. oldaltól kezdve Dér neve mögé zárójelben mindig odaírja Kiss Ferenc magyarországi irodalomtörténész nevét, így: „Dér (Kiss-sel)”. Vagy: „Nem Dér Zoltánon (Kiss Ferencen) és társaikon múltott, hogy az egészséges elképzelés meghiúsult.” Még az Illyés Gyulával készített interjút is kettős szerzőnek (vagy csak egynek?) tulajdonítja Vajda (1975). Vagy: „A vitában ... Bosnyák István elsősorban Dérrel (Kissel) szemben alaptalannak ... minősíti azt a ’helyes kritika’-ról alkotott képzetet...” A 67. oldalon négy-szer azonosítja Dért Kiss-sel. A 73. oldalon így vélekedik Vajda: „Dér Zoltán és a vele együttműködő Kiss Ferenc...” Nem kétséges, együttműködtek, hisz érdeklődési körük hasonló, sőt néhol egybevágó volt. Olyan messzire megy Vajda, hogy kétségbevonja Dér szerzőségét: „Dévavári Zoltán (Kiss Ferenc) *Szembesülések* c. ...tanulmánykötete” (138. o.). Továbbra is azonosítja a két személyt: „A szabadkai kritika Dévavári Zoltán (Kiss Ferenc) személyében örömmel fogadja...” (139. o.). Pedig vagy Dévavári Zoltán (Dér Zoltán) valaki, vagy Kiss Ferenc. Egyébként is Kiss Ferenc nem volt „szabadkai kritikus”. „Dévavári (Kiss) tisztában van Hornyik elhallgatásának okaival...” Az olvasó nem tudja, hogy ki van tisztában valamivel: Dévavári vagy Kiss? Lehet a két személyt azonosítani?

Abszurd, pontatlan megállapításnak kell tartanom azt is, amit Vajda a könyvének 144. oldalán állít: „Pusztán érdeklődésből inkább csak Szabadkán lehetett a magyar irodalmat tanulmányozni.” Bori Imre munkássága, egy sor könyve nem ennek az ellenkezőjét bizonyítja? Az előbb idézett gondolatot Vajda így folytatja: „Ezt tükrözik Dér Zoltánnak (Kiss Ferencnek) az *Üzenetben*... készült tanulmányai, amelyek utóbbi kötet formájában is napvilágot láttak (*Perben a pusztulással*, 1989).” Itt nemcsak arról van szó, hogy Vajda ismét azt a dilemmát állítja fel, hogy ki volt azoknak a tanulmányoknak a szerzője: Dévavári vagy Kiss, hanem egy esetleges irodalmi botrányt is le akar leplezni. A *Perben a pusztulással* c. kötetnek a Forum Könyvkiadóban e sorok szerzője volt a szer-

kesztője. Hát engem becsapott volna régi munkatársam és kollégám, Dévavári (Dér) Zoltán, s Kiss Ferenc tanulmányait nyújtotta be a magáéi helyett? Ha ez így volt, de ezt a leghatározottabban kétlem, én is felelős vagyok a botrányért. Vagy talán Vajda? Ezzel a könyvvel kapcsolatban Vajdának van egy megállapítása, amely kétségessé teszi hitelességét: „Ezek részben a magyarországi kultúrpolitika szűkössége ellenében, részben pedig a vajdasági magyar tudósok fellengzősségével szemben íródtak, noha nem provokáltak vitára” (144. o.). A mondat első részével egyet tudok érteni, de az, hogy a vajdasági magyar tudósok (vagy csak az irodalomtudósok?) fellengzősek, nehezen, sőt egyáltalán nem bizonyítható, de nem is hihető.

A *Magyar Nemzet* c. budapesti lapban 1977. május 22-én kritika jelent meg a Bán–Barta–Czine-féle magyar irodalomtörténetről. Ezt a bírálatot Vajda ugyancsak a szerzőpárosnak, Dévavári Zoltánnak és (zárójelben) Kiss Ferencnek tulajdonítja. Mivel a két érintett személy már nincs az élők sorában, lehetetlen megállapítani a szerzőséget. (E sorok írójának nincs lehetősége bepillantani abba a régi újságba, hogy tisztázza az ügyet. Vajda Gáboré a felelősség, hogy nem írja meg pontosan, ki volt a szerző.) Könyvének 154. és 155. oldalán Vajda – a már említetteken kívül még – kilencszer említi együtt Dévavári és Kiss nevét; nyolcszor Dévavári neve áll elől, Kissé utána zárójelben, egyszer áll elől Kiss neve, s utána Dévavárié zárójelben. Ki tud itt eligazodni? Némi támaszt ad Vajda az ügy tisztázásához a 154. oldalon, amikor azt írja: „Bori a Hidban . . . Dévavári Zoltán kipellengérezését folytatja, nem tudva (s most tessék jól figyelni! – T. L.), hogy a szabadkai kritikus neve a hetvenes évektől kezdve többnyire (!) a publikálásban Magyarországon korlátozott Kiss Ferenc nevét rejti.” Már előzőleg, könyvének 45. oldalán Vajda kifejti: „Kiss Ferenc neve ritkábban bukkan fel (az *Üzenet* szerzői között – T. L. megj.), mert az írásai – politikai okokból – Dér Zoltán neve alatt látnak napvilágot.” Tessék elképzelni, hogy Dévavári Zoltán, aki maga is – valóban politikai okokból! – Dér Zoltán írói néven publikál, odakölcsönzi ezt az álnevet egy magyarországi szerzőnek, akinek a megjelenését Jugoszláviában senki sem tiltja. Egyébként erősen kétségbevonható Kissnek ez az illegalitása és annak oka, ha tudjuk, hogy Magyarországon egy sor könyve jelent meg, s 1984-ben József Attila-díjat kapott. (Talán azokért a tanulmányaiért, melyek Dér Zoltán neve alatt futottak?)

Marad a kérdés: igaz-e, amit Vajda Dévaváriról és Kissről állít, vagy pedig mese. Ha igaz, akkor egy irodalomtudósnak komolyan, részletekbe menően tisztáznia kell az ügyet. Ha nem igaz, Vajdának vállalnia kell az erkölcsi felelősséget azért, amit leírt.

VIII.

Jellemző a könyvre, hogy szerzője önmagát idézi, önmagára utal, önmagáról harmadik személyben beszél. Kissé furcsa, ugye, egy eszme- és irodalomtör-

ténésztől. Például: „A *Magyar Szó* Kilátó c. mellékletében ...a kriticismusra, nyugati és távol-keleti szellemi portyázásokra egyaránt hajlamos Vajda Gábor...” (74. o.) „Vajda Lukács György realizmusértelmezése c. magiszteri dolgozata...” (122. o.) „Nem túl veszélyes betyárkodás ez Vajda részéről...” (131. o.) A Dévavári–Dér Zoltán–„Kiss Ferenc” *Szembesülések* c. tanulmánykötete kapcsán: „...Vajda Gábor elismerő méltatásán... kívül...” (138. o.) A maga doktori disszertációjáról – melyet szerinte „több mint két évig” elfektettek a Magyar Tanszéken – így vélekedik: „Ez a munka az egyedül lehetséges marxista szellemenben íródott...” (Nem tudom, vajon ma, 2008-ban Vajda elfogadja-e akkori nézetét...) A 163. oldalon hangsúlyozza, hogy Hornyik Miklós akkori körkérdésére „nem talált dicsérnivalót a vajdasági magyar kultúrában”. (Mostani könyvéből kitűnik, hogy azóta sem talált.) Még önkritikával is ír ön maga tevékenységéről: „A *Magyar Szó* 1977 januárjától rendszeres heti kritikusa, Vajda Gábor túlméretezett erudícióval, tehát némi nagyképűséggel és tudakossággal, de talán kellő érzékenységgel és megértéssel mutatta ki e verseskötetek metafizikus, ill. misztikus filozófiákkal való összefüggéseit.” Juhász Erzsébet regényével kapcsolatban szerényen megjegyzi: „S az alkotói beállítottságnak korlátjaira a törekvését kísérő kritika (Vajda Gábor) is csupán késve... figyelmeztette...” (290. o.) A 344. oldalon saját áldatlan helyzetére is utal: „Németh állítására az évek óta állástalan Vajda Gábor reagált...”, s hozzáteszi: Németh prózájának „kifejtésére nem kerülhetett sor... A belügy akadályozta ezt a munkát”. Így került kapcsolatba egy veszélyes szervvel, az ún. belüggyel mind Németh István, mind Vajda Gábor, de úgy látszik, az egész vajdasági magyar irodalomtudomány is.

Kitér Vajda – s ez természetes – arra az ügyre, amely annak idején az egykori Hungarológiai Intézetben folyt, mint már korábban említettem, az oktatói és a kutatói részleg között. Itt beszél (47. o.) „Vajda Gábor önkéntes távozásá”-ról, arról, hogy Bagi Ferenc, aki akkoriban az intézet párttitkára volt, „válaszcikkben támadta a *Magyar Szóban*” Vajda Gábort. De ez már tulajdonképpen nem tartozik sem az eszme- és irodalomtörténethez, sem annak bírálatához. csak jellemző apróság.

IX.

Amit ebben a fejezetben írok, annak már édeskevés köze van bármilyen eszme- és irodalomtörténethez.

Beszél „az újvidéki kultúrbürokráciá”-ról (185. o.). Azt állítja, hogy „Újvidéken viszonylag kevés elismerő szót írtak le a határváros művelődési érdemeiről. A tekintélyérdeknek és az irigységnek is jelentős szerepe volt az Életjel jelentőségének elhallgatásában, ill. óvatos, felemás dicséretében” (397. o.). Ehhez hozzátesz egy teljesen alaptalan megállapítást, hogy ne mondjam, vádat: „De különben is az ismeretterjesztést alábecsülték az értékek (valós vagy vélt) teremtéséhez képest.” Mintha az Életjelnek az előde nem az újvidéki – hatóságilag

megfojtott – Szép Szó lett volna, s mintha a székvárosban sohasem szerveztek volna irodalmi esteket (lásd például a Hornyik Miklós szervezte találkozásokat a Magyar Tanszéken!).

Az avantgárd is azok közé tartozik, amiket Vajda nem tud elismerni. „Újvidéki avantgárd”-ról beszél például (67. o.), s könyvében több helyen is elégedetlenségének ad kifejezést a vajdasági magyar avantgárddal kapcsolatban (ha egyáltalán volt ilyen!).

Fekete Elvira vitacikkével foglalkozva Vajda megállapítja: „A bajt szerinte (ti. Fekete szerint – T. L.) tetézte, hogy a Szabadka-ellenesség tudatos formában is létezik, s akik Újvidéken raktak fészket, bíráló hadjáratot indítottak a szülővidékük ellen, s ezért még jutalomban is részesültek” (69. o.). Ha Vajda könyve eszmetörténetnek számít, akkor a Fekete Elvira „eszméje” téveszme, mert hogy Újvidéken sohasem létezett „Szabadka-ellenesség”, ez csak elképzelésekben élt, s azok, akik „Újvidéken raktak fészket”, sohasem indítottak „bíráló hadjáratot” „szülővidékük ellen”. Kár, hogy annak idején Fekete, s nyomában Vajda, egy nevet sem említ, hogy az, amit mondanak, ne legyen szóbeszéd. Vajda folytatja ezt a gondolatmenetet. „Ezzel szemben Újvidéken a teljes igazságnak egyik oldalát sem veszik egészen (!) komolyan. Az uralkodó frazeológiát szajkózzák, de semmit sem mernek tenni annak érdekében, hogy a társadalom (a nemzetiség) mélyebb igazságainak megfogalmazására kapjanak indítást a művészek, ill. hogy teljesebben vállalják önmagukat, a tapasztalatukat és az eszményeiket.” Itt egy újabb fából vaskarika, mellyel valójában nem érdemes vitatkozni, csak az abszurdítására kell rámutatni: kellett a művészeket valamire „indíttatni”, s ha irodalmi műveket írtak, azok nem tartalmazták „önmagukat, a tapasztalatukat és az eszményeiket”? Mit ír egy író, ha abban nincsenek benne az ő eszményei? Vajda Újvidék-ellenességének, Újvidék-gyűlöletének bizonyítéka továbbá az is, hogy pl. a 185. oldalon „újvidéki kultúrbürokrácia”-ról beszél. Persze ez *poetica licentia* – melyhez Vajda minduntalan folyamodik –, tehát azt írhat, amit akar, még ha annak nincs is valós alapja. Egy másik helyen (287. o.) azt veti „az újvidéki human értelmiség” szemére, hogy „a műbe menekülés pótmegoldását” választotta. Tehát azok a művek, melyek az újvidéki – többnyire vidékről jött – írók tolla alól kikerültek, csak „pótmegoldások” voltak. Evvel Vajda majdnem az egész vajdasági magyar irodalom létjogosultságát vonja kétségbe.

Podolszki József egy cikkével kapcsolatban megjegyzi: „Mindemögött Podolszki az újvidéki magyar csúcserőtelmeség érdekláncolatát is érzékeli.” Vajda Podolszkinak ezt az álláspontját is arra használja fel, hogy az állítólagos „újvidéki magyar csúcserőtelmeség”-et bírálja.

Könyvének 302. oldalán „újvidéki központú szórakoztatóipar”-ról beszél, anélkül, hogy ezt közelebbről megmagyarázná, de jó alkalom ez is az Újvidék-ellenesség hangsúlyozására. Máshol „a kötelező ideológia által leszorított

újvidéki felelős értelmiség”-ről beszél, mintha értelmiség csak a tartományi székvárosban lett volna, s az *eo ipso* felelős is. Mivel Vajda – saját akaratából – távozott Újvidékről, szembehelyezkedik vele. S az ott élő értelmiséggel (értsd: írókkal, egyetemi tanárokkal, festőművészekkel stb.) is. Ezért mondja könyvének 400. oldalán: „Természetesen a Telepen működő magyar színház gondolata nem merülhetett fel komolyan a szeparatizmusnak ezzel járó gyanúja miatt. S talán már az Újvidéken megtelepedett, az ottani körülményekbe beleszokott magyar csúcsértelmiség elgépiesedett (!) magatartása miatt sem.” Azt már tisztáztuk, hogy a Telepen miért nem volt megfelelő hely az Újvidéki Színház számára, Vajda azonban újra előveszi ezt a kérdést, ezért is a „magyar csúcsértelmiség”-et okolja, amelynek magatartása már „elgépiesedett” lett. Bevallom, nem értem az elgépiesedést. Vajdának ez a kifejezése nemcsak magyarázatra szorul, hanem értelmetlennek is tűnik.

X.

Nem kerülhető meg, hogy beszéljek Vajda nyelvhasználatáról. Általában véve megfelel az értekező nyelv kritériumainak, de észrevehető, hogy a nyelvhelyesség nem erős oldala. Ő is beleesik azokba a hibákba, amelyek sajtónyelvünket, köznyelvünket jellemzik. Találunk nála szerbizmust („üveglábakon állt”, 27. o. „munkaegység”, 102. o., „előlátó”, 105. o., „Bányai a többi között Illyéssel sem egyezhet”, 151. o., „betagosodni”, 212. o., „fotel-beteg jugoszláviai magyar politikusok”, 303. o., „Trianontól errefelé”, 412. o.), fölösleges igekötőhasználatot: „mivel ez már eleve letisztázott és érzékeltetett” (185. o.), rossz fordítást: „pillenyakkendő” csokornyakkendő helyett (192. o.), „érzékeny kérdés” (203. o.) kényes helyett stb.

XI.

Egy eszme- és irodalomtörténész nem engedheti meg magának, hogy szövegében téves adatok, pontatlanságok forduljanak elő. Már említettük, hogy a Forum Könyvkiadó működéséről téves adatokat közöl. De van egyéb is: „...a VKSZ Szabadkai Központi Bizottságának ... bizottsága...” (77. o.). Szabadkán a VKSZ-nek nem lehetett Központi Bizottsága, az Belgrádban székel. Azt állítja Vajda, hogy a jugoszláv írók külföldön megjelenő műveinek száma (bizonyára műfordításokra gondolt) 2 év alatt 214, s ez a szám csak Albánián tesz túl. Ha külföldön két év alatt 214 művet fordítanak le egy ország irodalmából, az szép eredmény, s nem kell Albániához hasonlítani. Az óvónőképzősök olvasmányairól beszélve egy kutatás alapján azt állítja, hogy „példaképük Tamás bátya, és Jane Eyre a kedvenc írójuk”. Jane Eyre nem író, hanem regénycím, szerzője pedig Charlotte Brontë (230. o.). A *Különös ajándék* c. antológia alcímeként Jugoszláviai magyar elbeszélők antológiáját emleget, holott az alcím csak Ju-

goszláviai magyar elbeszélők. Szerinte egy maribori tanácskozáson „Jan Koš mond megnyitóbeszédet” (428. o.). Jan Koš nevű szlovén író nem létezett, az illetőt, aki a megnyitót mondta, Janko Kosnak hívták.

A 423. oldalon ezt írja a szerző. „...soha nem volt méretűre, egymillióra emelkedett a munkanélküliek száma az országban, szemben a negyvenezer milliárdossal.” Az adatot Vajda még a titói Jugoszláviára érti. Akkoriban azonban sohasem volt ilyen nagyszámú munkanélküli az országban, 40 000 milliárdos azonban most, a kapitalizmusban sincs. Nem lehet tudni, honnan vette a szerző ezeket az adatokat, mindenesetre kár volt ekkorát tévedni.

*

Vajda könyvének alcíme: *A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete 1972–1989*. Igen, eszme- és irodalomtörténet sok adattal, ténnyel, véleménnyel, de túlzással, melléfogással is. Lényegében azonban pamflet, leszámolás (à la Krleža) vélt vagy valós ellenfeleivel. Ha az eszme- és irodalomtörténetek sorában kellene elhelyezni, nehéz lenne. Ehhez fogható ellen-eszme- és irodalomtörténet valószínűleg nincs is a magyar irodalomtörténet-írásban.

Vajdának nincs szilárd esztétikai nézete sem. Főleg ellentmond másoknak, nagyrészt azokkal foglalkozik, akiket ellenségének tekint. Ezért könyvét inkább bosszúállásnak tarthatjuk, mint hiteles irodalmi műnek.

Egy utólagos megjegyzés:

Nem hagyhatom említés nélkül, amit Vajda könyvének 141. oldalán állít *Források és partok* c., 1983-ban megjelent könyvéről. Annak a könyvnek e sorok szerzője volt a szerkesztője. Vajda a következőket állítja. „...eredetileg még két magyar íróról is volt benne tanulmány, amelyeket a cenzúra kiutasított a kötetből.” Emlékszem a kézirat sorsára, recenziói is voltak, semmiféle cenzúra nem volt, amely „kiutasított” volna két írást a kötetből. Arról volt szó, hogy két írás nem ütötte meg a kézirat többi darabjának a színvonalát, s ezért ajánlottam Vajdának kihagyásukat. Ő ezt el is fogadta.

SZERKESZTŐI JEGYZET ÉS LEKTORI VÉLEMÉNY

Tomán László *Eszme- és irodalomtörténet: elfogultság és egyoldalúság a neved* c. kéziratának története – ha kézirat esetében egyáltalán beszélhetünk sorstörténetről – különös; vagy legalábbis sajátos. Kritikáját Vajda Gábor Az

autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989) című könyvéről május folyamán adta át a Létünknek. E sorok írójával telefonon beszélt a közlés lehetőségeiről és körülményeiről, amikor is a szerkesztőbizottsági értékelés, azaz a lektori vélemény elkészültének bevárásában egyeztünk meg. Mivel akkor már javában készült a Létünk 2008/2-es száma, amelynek fő témáját a Mátyás-évforduló, a Reneszánsz Éve képezi, s Tomán cikke nem illeszkedik e témakörbe, míg a Vajdaság-számnak tervezett harmadikba nagyon is beleillőnek tűnt, közlését a következő számra halasztottam, és a lektori vélemény elkészültét sem tartottam sürgősnek. Bárcsak ne így gondolkodtam volna, mert Tomán László ezáltal – sajnos – a recenzió tartalmát már nem ismerhette meg; ugyanis kórházba került, és júniusban meghalt.

A cikk erősen polemikus jellegű – egyértelműen negatív bírálat. A szerkesztőség a kialakuló vita eshetőségét is mérlegelte és elfogadta közlésre javasolása-kor. Tomán halálával azonban csak az egyoldalú hozzászólás lehetősége maradt. A sorsszerűség azonban ezt is megakadályozta. Júliusban Vajda Gábor, a bírált kötet szerzője is elhunyt.

A lektori vélemény általában belső ügy, a szerkesztőség és a szerző munkáját segíti. Nem jelenik meg a lap hasábjain. Mivel a Létünk ezúttal olyan szöveget közöl, amelynek mind szerzője, mind érintettje elhunyt a közlés előtt, eltekintünk a gyakorlattól. Az olvasó ezáltal betekintést nyer a Tomán-szövegben eszközölt módosítások természetébe.

Lektori vélemény Tomán László *Eszme- és irodalomtörténet:* *Elfogultság és egyoldalúság a neved* című kéziratáról

Tomán László kézírata 39, ún. mechanikus írógéppel írt oldalt tesz ki. Szerzője tízsoros rezümét és kulcsszavakat mellékel írásához, ami tanulmányként való meghatározására utal. Jellegét tekintve azonban inkább kritikáról, polemikus hangvételű bírálatról van szó, ezért közlését – az összefoglaló és a kulcsszavak elhagyásával – a Szemle rovatban tartom célszerűnek.

Hangvétele – lehet, hogy a polemizáló szándék miatt – nem annyira értekező, mint inkább publicisztikai. A Létünk azonban tudományos-kulturális folyóirat, ezért ajánlom a publicisztikai szöveghelyek, az újságírói megjegyzések, a magánjellegű hozzászólások és a novellisztikus betétek elhagyását. (Nem volna érdektelen – bár nagyobb munkát jelent – az egész szöveget átírni, az esszé-tanulmány nyelvét érvényesíteni megformálásában.) A címből – a jelölt okok miatt – kihagynám „a neved” szót, a szövegből pedig az olyan közhelyszerű fordulatokat, mint az „aki egy csöppet is józan fejjel gondolkodik” (2. o.), „sokkal jobban kellett volna tanulmányoznia ..., akkor nem állított volna ilyesmit” (uo.), „én mint laikus csak azt mondhatom” (14.), „Vajda mindent kihasznál, csak hogy lejárassa a Forum Könyvkiadót.” (uo.), „Vajdának szemmel láthatóan

nem tetszik” (15.), „egy csöppet sem dicséretes” (18.), „a Forummal közösködni”(21.), „Bori Imrére igencsak kirúg Vajda” (24.), „tudomásom szerint” (26.), „Szinte nem akarom elhinni.” (27.), „van-e valakinek ellenérve?” (35.), „Nem mulaszthatom el...” (36.) etc.

Feleslegesnek tartom a szövegnek bizonyos, az irodalom- és eszméletörténetet nem érintő, a bírálat szempontjából másodlagos részeit. Még ha igaz is, hogy térségünkben nem történt meg a politikai „átvilágítás”, s hogy az egykori kommunisták továbbra is hatalmi helyzetben lehetnek, a jelenség részletes vizsgálata a Vajda-könyv értelmezéséhez szükségtelen, mint ahogy azok a novellisztikus betétek (pl. ki, mely szerkesztő vagy igazgató mit mondott Tomán jelenlétében bizonyos kéziratokról) is a szövegben, amelyek cáfolják ugyan az eszme- és irodalomtörténész bizonyos állításait, de taglalásuk, felidéző leírásuk nem jelent többletet az értékelésben. Értelmetlennek tűnik továbbá a kritikusnak az az eljárása, melynek során a Vajda által idézett szerzőkkel is közvetett vitát folytat. Itt elegendő csak a hivatkozás kétséges, problematikus vagy tudománytalan mivoltára utalni, azt kifejezni. Ki kell hagyni a kéziratból azokat a megjegyzéseket és szöveghelyeket, amelyek – Vajda állításának cáfolata során – mintegy mellékesen minősítenek bizonyos jelenségeket, intézményeket vagy személyeket (pl. intézmények vezetését, egyes szerzőket, életműveket), illetve néhány esetben nem felelnek meg a valóságnak (pl. a szerbhorvát–magyar szótárról, amelynek létrehozásáról és megjelenése elhúzódásáról – nemcsak Vajdának – Tománnak sincsenek pontos ismeretei).

A Szabadka–Újvidék ellentétéről (ennek valódiságáról) alkotott értékítéletét Tomán kétszer is kifejti szinte ugyanazoknak az idézeteknek és hivatkozásoknak a felhasználásával, ugyanazon mondatokkal és szavakkal, ezért egyik részt ki kell hagyni.

A könyvkritika esetében – ha egyszerűs kötetéről van szó, mint esetünkben is – nem fontos minden esetben feltüntetni, hogy kinek az állítását értékeli a kritikus, hiszen ez egyértelmű. Tehát a szövegből el kell hagyni a rengeteg „Vajda szerint”, „Vajda azt írja”, „Vajda azt állítja” fordulatot, máskor a név a szerző, az irodalomtörténész etc. kifejezésekkel helyettesíthető.

A cikk szerzője nem jelöli mindig következetesen a bírált kötetből vett idézetek, hivatkozások pontos helyét.

Tomán kézírata arról tanúskodik, hogy szerzője belső perspektívából ismeri a vajdasági magyar irodalom- és művelődéstörténet alakulásfolyamatait és jelenségeit, kritikáját nemcsak e tudásra, de a tények beható vizsgálatára és a jelenségek alapos körüljárására építette. Fontosnak tartom megjelenését, nemcsak az ellenperspektíva és -vélemény felállítására, de a dolgok helyrerendezése, az olvasói kételyek eloszlatásának lehetősége végett is.

Bálint István

KÉT KÖNYV A VAJDASÁGRÓL

Two books on Vojvodina

Majdnem egyidejűleg két azonos tematikájú és jellegű könyv jelent meg térségünkben. Az egyik: *A Délvidék–Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok*; a másik: *A magyar tudomány napja a Délvidéken – 2007 – tudományos tanácskozás* címen látott napvilágot. Az előbbi a zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézet jelentette meg 2007-ben, a másikat a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidéken, 2008-ban. Mindkettő különböző tudományos diszciplínákat felölelő tanulmányokat tartalmaz, de az elsőben megjelenteket gondos szerkesztés hozta össze, a második pedig a tanácskozáson elhangzott előadások szerkesztett változatait tartalmazza. A két kötetnek csak egyetlen azonos szerzője van: Gábrityné Molnár Irén. Mégis úgy vélem, a két könyvet együtt kell elolvasni, mert így teljesebb képet kapunk a vajdasági magyar közösség állapotáról. A legszembetűnőbb eltérés a két kötet jellegében az, hogy az egyik közvetlenül a helyzet felmérésének szándékával készült, a másikban viszont a szerzők e jelenség egy-egy szegmentumát vizsgálják.

TRAGIKUS VAJDASÁGI HELYZETKÉP

A Délvidék–Vajdaság kötetben közölt kutatások megrázó és megegyező eredménye az a felismerés, hogy a vajdasági magyarság önbizalma-önbecsülése, következképp identitásvállalása, másságának tudata és méltányolása mélypontra jutott. Ennek tragikus következménye az a téves meggyőződés, mely szerint a vajdasági magyarság közösségi fennmaradása közvetlenül összefügg azzal, melyik párt győz a magyarországi választásokon. A felmérés készítője, Papp Richárd így fogalmaz: „Ráadásul beszélgetőtársaim úgy érzik, hogy a választási eredmény a vajdasági magyarság jövőjét megsemmisítő folyamat utolsó mozzanata volt.” Kísérőjelensége e folyamatoknak, azaz a „demokrácia tanulása” térségünkben, hogy a politika – elsősorban azért, mert a szovjet korszak maradványaként sokak számára még mindig egyetlen lehetséges kereseti forrás – a rendszerváltás országaiban sokkal fontosabbnak tűnik, mint a régebbi demokráciákban. Megeshet, hogy a demokrácia alapszabályának hangoztatásával minden párt a nemzetet képviseli, csak másképp. A többiekkel

szemben az egyes pártok magukat a nemzet egyetlen képviselőjének nyilváníthatják. Az állandó vitákkal, népszavazásokkal szinte kormányozhatatlanná teszik az országokat, holott a demokráciát éppen az lényegíti át az ember által eddig kitalált leghatékonyabb rendszerré, hogy négy évre eldönti: ki mondja meg, hogy a sok ellentétes érdek közül melyik szolgál a nemzet javára, és így a társadalom a politikánál fontosabb dolgokkal foglalkozhat.

A kötetben közölt felmérés sok mindent feltár abból a folyamatból is, amely ennek a tragikus helyzetnek a kialakulásához vezetett. Foglalkozik az elszegényedéstől kezdve a délszláv polgárháborúk hatásán át a világból kirekesztettség érzésének kialakulásáig mindazokkal az okokkal, amelyek e szituációt létrehozták.

A kötet kulcstanulmánya, Papp Richárd írása, objektíve rögzíti: mélypont-ra jutott a vajdasági magyarság önbizalma, önbecsülése, ezáltal válságba kerül identitásának, másságának átérzése, vállalása is. Tény, hogy e közösség a nemzet többi részének segítségére szorul. A pillanatnyi válsághelyzet lehet átmeneti következmény, még tragikusabb azonban, ha ez deformálná e közösség önfenntartó természetes tudatát, rábírva, hogy feladja önmagát. Akiben kialakul a kolduslelkület, aki elfogadja, hogy koldus, örök időkre koldus is marad. A jelenkori vajdasági magyar közösség e kolduslelkület jeleit mutatja. Ugyanakkor e folyamatok – a kutatás eredményei alapján – nem tűnnek visszafordíthatatlannak.

Ezt az identitást vizsgálja a kötet többi tanulmánya, nemkülönben az összefoglalója is. Ez utóbbi hangsúlyozza: a tanulmányok azonos elvi törekvése „a vajdasági magyarság másságának jellemzése, mind a többségi nemzet, mind az egyetemes magyarság szempontjából”. Papp Richárd tanulmányának is legfontosabb vizsgálati célkitűzése annak feltárása, hogyan „konstituálódik évről évre a vajdasági magyarság identitása”. Ezzel összhangban nemcsak a fent vázolt tragikus helyzetet érzékelteti, hanem megállapítja ennek az identitásnak az öntudatra épült változatát is: „Bonyolultak vagyunk mi itt a Délvidéken. Nem vagyunk szerbek, nem is leszünk, de elismerjük, és néha szeretjük is őket. Magyarok vagyunk, de mások, mint a többi magyar: déliek, balkániak. Ezért sokat kapunk a szerbektől is, meg a magyaroktól is, de ettől nem fogunk változni, hanem dőlyffel válaszolunk, hogy különbe vagyunk.”

Ózer Ágnes a vajdasági magyarság identitásának történeti alakulását vizsgálja, és figyelmeztet az eddig ismertetett veszélyre, amely szerint abból ered, hogy „nehezen iskolázott értelmisége szellemi önmegvalósítását már nem itthon keresi”. Intézményei „nem tudják biztosítani azt az erőt, amely ezekben a válságos időkben megerősítené a vajdasági magyarság önazonosságát és történelmi tudatát”. Mindez egyoldalú történelmi tudatot teremt. Márpedig „ez az egyoldalú történelmi tudat előbb-utóbb a vajdasági magyarságból talajvesztett nemzetrészt produkál, amely az anyaország »mankói« nélkül önálló életre, értékkeremtésre, a kisebbségi lét alapposztulátumának és folytonosságának a fenntartására is képtelen lesz”.

Káich Katalin tanulmányában a „ki is az a vajdasági magyar, van-e egyáltalán vajdasági magyar identitás” kérdésre keresi a választ, és megállapítja, hogy a válaszhoz „elsősorban a térség kultúrájának alakulástörténetét kell megismernünk”, majd hozzáát a változások néhány mozzanatának megvilágításához. Németh Ferenc a vajdasági magyarságnak ehhez az identitáshoz keresi „a nélkülözhetetlen szellemi kapaszkodót”. Pejtin Attila „a vajdasági magyar értelmiségi és nem értelmiségi önvizsgálatát, identitásválságát, az értékrendek átrendeződését” veszi górcső alá, hogy a fogyatékoságok és a problémák feltárásával segítse elő lényegük megértését.

A kutatási eredmények kötetben való prezentálásának legfőbb célja, hogy képet adjon a nemzeti önismeret módosulásairól, érzékeltesse azt a szakadékot, amelybe a vajdasági magyarság megingott önbizalma és önbecsülése zuhanva már-már kérdésessé tette e kisebbség számára önnön vállalását, de sejteti a vajdasági magyar identitásban rejlő ellentétes magatartást is, amely erőt adhat ahhoz, hogy a mélypontról meginduljunk felfelé.

AKI NEM EMLÉKEZIK, NINCS

A két kötetben megjelentetett tanulmányok három formában kapcsolódnak a vajdasági magyar identitás vázolt kérdéséhez. Egyik csoportjuk a vajdasági magyarság történelmével – e történelem eseményeivel, művelődéstörténetével, múltunk jelentős személyiségeivel – foglalkozva közvetlenül ennek az önazonosságának a kialakulásához szolgáltat adatokat, közvetve pedig azokat az intézményeket, sikeres alkotókat mutatja be, amelyek, illetve akik szerepet kaptak e folyamat kibontakozásában. A másik csoport a vajdasági magyarság lét- és sorskérdéseinek taglalásával kívánja érzékelteni e problémakörre jellemző sajátságokat. Végül a harmadik tanulmánycsoport a jellemzett nemzeti közösség alkotói összefüggéseit és jegyeit világítja meg, illetve mutatja be személyiségeit.

A vajdasági magyarok történetét feltáró tanulmányok közé tartozik Matuska Márton *Gachal János református püspök mártíromsága* című, a VMTT tanácskozásán elhangzott előadása, amely jóllehet a püspök életrajzának kiegészített bevezető tanulmánya, mégis alkalmas arra, hogy számot adjon az ezzel kapcsolatos munka nehézségeiről és eredményeiről. Egyben útmutatóul is szolgálhat minden ilyen tárgyú további munkához, kutatáshoz: „Olyanok vagyunk mi is, mint a többi nép. Vannak köztünk hősök és mások. Kötelességünk a nagyok megismerése, mártírjaink tisztelete.” Múltunk eseményei képezik a tárgyat Uri Ferenc *A fehérkeresztes mozgalom a háború utáni Jugoszláviában* című előadásának is, amely e térség történelmének azt a korszakát vizsgálja, amely feleletet adhat arra, hogyan lettek a vajdasági magyarok is áldozatai a II. világháború utáni partizán–csetnik leszámolásoknak.

Ki kell emelnünk a két kötetből azokat a tanulmányokat is, amelyek a vajdasági magyarság múltjának történeteit, például a pozitív jövőképzalkotás szolgál-

latába állítják. Ebből a szempontból fontos Tóth Lajos *Hogyan látom a vajdasági magyarság jövőjét a múlt tapasztalatai alapján* című tanulmánya, amely a VMTT által szervezett tanácskozáson hangzott el. Miután rövid áttekintését adja a térség mohácsi vész utáni történelmének, a titói Jugoszlávia létrejötté óta eltelt évek erőfeszítéseit e múlt fényében láttatja és értékeli.

A VMTT tanácskozásán elhangzott előadások foglalkoznak a magyar történelem néhány különleges, egyedi vagy részmomentumával is: Pál Tibor az 1867-es kiegyezést próbálja sajátos megvilágításba helyezni, Sáfrány Attila *A vallástudomány kezdetei és a magyar vallástudomány megszületése* címmel értekezik, Biliczky László *Szent-Györgyi Albert hetven éve kapta meg a Nobel-díjat* címmel tartott előadást. A VMTT kiadványában helyet kapott Csáky S. Piroska az 50 éves Forumról és tudományos kiadványairól szóló előadásának szerkesztett változata, Gulyás Gizella *Két elfelejtett képzőművészünk: dr. Hilpert József és Grosszinger Antal Ottó* c. dolgozata.

A zentai kiadvány történelmi vonatkozású tanulmányai elsősorban a vajdasági magyar helytörténet alakulásáról és eredményeiről adnak képet. Ilyen Németh Ferenc *A helytörténeti kutatások jelene, problémaköre és távlatai a Vajdaságban*, illetve Pejtin Attila *Magyar helytörténetírás a Vajdaságban* című tanulmánya.

Káich Katalin *Művelődéstörténet – eredmények és a XXI. századi kihívások* című tanulmánya ugyancsak kapcsolódik az identitás/történelem témaköréhez. Az általa készített – egészen a XIX. századig visszanyúló – történelmi áttekintést és ebben a keretben a Hungarológiai Kutatások Intézete történelméről adott ismertetést a következő meggyőződés hatja át: „Amikor ma arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, ki is az a vajdasági magyar, van-e egyáltalán vajdasági magyar identitás, akkor elsősorban a térség kultúrájának alakulástörténetét kell megismernünk, megismertetnünk.” Következtetése pedig még közvetlenebbül kapcsolódik az általunk vázolt témához: „Az így prezentált felismerések, eredmények hozzásegíthetik közösségünket itt, a Vajdaságban az alaposabb önmegértéshez, ahhoz, hogy megértsük: az egyetemes magyar összefüggésben mi is az, ami ránk is jellemző, s hol kell keresni a tapasztalható eltérések eredőjét.”

KÉRDÉSEK ÉS EREDMÉNYEK

Létkérdéseink taglalását illetően az oktatás helyzetével és mibenlétével foglalkozó előadásokat-tanulmányokat kell kiemelnünk. A történelemvizsgálatnak a mai helyzet tanulmányozására alkalmas módszerét érvényesíti a *Délvidék–Vajdaság* című kötetben Gábrityné Molnár Irén *Kisebbség- és oktatáskutatások a Vajdaságban, az MTT 15 éves tevékenységében* című tanulmánya, amely utal arra is, hogy a vajdasági magyaroknak a titói Jugoszláviában „kialakult egy jellegzetes regionális tudata (büszkén vallották magukat vajdasági magyarnak)”;

megemlíti az elszegényedés és az elvándorlás hatását erre a közösségre, de elsősorban a Magyarságkutató Tudományos Társaság történelmével és eredményeivel foglalkozik. Ugyanez a szerző a VMTT tanácskozásán *Oktatásügyünk és a friss diplomások esélyei a Vajdaságban* címmel tartott előadást. Az ott elhangzott előadások közül a vajdasági magyar oktatás kérdéseivel foglalkozott Vajda Gábor is *Az önálló magyar iskolarendszer és a magyar egyetem létrehozásának szükségességéről*, illetve Molnár Csikós László *A magyar mint a tudomány nyelve* című értekezésében.

A más kérdéseket felvető munkák között meg kell említenünk a *Délvidék–Vajdaság* c. kötetből Hódi Sándor *Töprengés a pszichológia elméleti és gyakorlati kérdéseiről* című tanulmányát, amely – részben címére is rácsfolva – a vajdasági magyarság állapotáról, az ezzel kapcsolatos vizsgálódások szükségességéről szól. Továbbá – mint a vajdasági magyar identitás kérdéséhez legközvetlenebbül kapcsolódót – Hózsá Éva *A perem „szorításában”* című tanulmányát, amely a vajdasági magyar önazonosság-tudatnak és a vajdasági magyarság életében lejátszódó változásoknak irodalmunkban jelentkező vetületéről szól. Juhász Erzsébetet idézi, aki a következőképp világította meg a problémát: „Darabokra hullott az ország, amelybe beleszülettünk, a maradék pedig a nemzeti egyesítésért folytatott háborúk következtében roppant össze gazdaságilag és morálisan egyaránt... S itt, ezek között az alig-alig elfedhető romok között az ember egyszerre rádöbben, hogy valóban van saját sorsa.” De meg kell említenünk, hogy a látszólagos távolság ellenére ezekkel a kérdésekkel foglalkozik a *Délvidék–Vajdaság*-kötetben Hódi Éva Tünde *Egészségügyi paradigmaváltás Szerbiában* c. tanulmánya, éppúgy mint Papp György: *A vajdasági frazeológiai korpusz szerkezeti, adattári vonatkozásai*, vagy Papp Árpád *A néprajzi kartográfia módszerének alkalmazhatósága és a módszer alkalmazásának távlatai a vajdasági történeti-társadalmi kutatások egyes témái kapcsán* című értekezése, illetve Szilágyi Ágnes *A dolgozók elégedettségét növelő munkakörtervezési eljárások* című előadása a VMTT értekeztetén. S hogy konkrét szociológiai kutatásból is kapjunk ízelítőt, a *Délvidék–Vajdaság* kötetben ott van Hajnal Virág *A dobradosi beszélőközösség* c. tanulmánya, a VMTT kötetében pedig Tóth-Glemba Klára *Az értelmiségiek régiószervezési szerepe a szórványban* című előadása.

A VMTT tanácskozásán külön szekcióban hangzottak el a társadalomtudományi, illetve a természettudományi jellegű előadások. A két szekció munkája között ugyanakkor nincs éles határ. Már azért sem, mert a természettudományi szekció ugyanúgy foglalkozott történelmi visszapillantással (Putarich Ivánszky Veronika: *A Vajdaság belvíz-kérdései és a magyar vonatkozások* c. előadása a Vajdaság történelmének egy sajátos részét, Jódal István *A Száva-menti kocsányos tölgyerdők pusztulásáról* c. tanulmánya pedig a környezetszennyezés történelmi aspektusait dolgozta fel), illetve az életünket érintő fontos kérdésekkel

(Somogyi Sándor *Az élelmiszertermelés fenntarthatósága és hatékonysága* c. előadása), mint a társadalomtudományi szekció. A kötetnek ez a fejezete képet ad a vajdasági magyar tudósok nemzetközileg is elismert eredményeiről. A természettudományi szekció előadói összefoglalták azokat az eredményeket, amelyeket a vajdasági magyar tudósok a nemzetközi, a magyarországi és szerbiai tudományos élettel együttműködve tudományos kutatásaik vagy gyakorlati munkájuk során értek el. Ilyen jellegű volt Kasztori Rudolf *A talaj mikroelemterhelésének hatása a mikroelemek akkumulációjára, transzlokációjára és disztribúciójára a tritikáléban*, Kiss E. Ernő *Katalitikus jelenségek a szilárdfázisú változásokban*, Molnár Imre *Tönkölybúza – a jövő gabonája*, Kaszás Károly *Összefüggés az anyagalapú kerámiaporok sajtolási problémái és az égetés (szinterelés) között a kerámiacsempé gyártásában*, Mester Gyula *Lépegető humanoid robotok mozgástervezése* és Horvát-Militicsi Károly *Fraktálok pedig vannak!* c. előadása.

MÉG KÉT MEGJEGYZÉS

A VMTT kiadványával kapcsolatban külön meg kell említenünk, hogy meglehetősen részletesen szól a társaságnak és tagjainak nemzetközi együttműködéseiről is. Természetesen nem adhat teljes képet a tagok nemzetközi kapcsolatairól, még csak azokról a nemzetközi tanácskozásokról sem, amelyeken tagjai jelen voltak, de legalább érzékelteti ezeknek a kapcsolatoknak a gazdagságát.

A *Vajdaság–Délvidék* kötet pedig adalékkal szolgál a Vajdaság–Délvidék-vitához. Felkínálja azt a racionális megoldást, amely szerint semmi kifogás nem emelhető, ha valaki könnyebben vállalhatónak tartja magyar identitását, ha azt délvidékinek nevezi. Tudni kell azonban, hogy ebben az esetben a Délvidéken a titói Jugoszlávia által kialakított Vajdaság nevű földrajzi egységet érti, a Bácskát a Magyarországon maradt, a Bánátot a Romániához került rész nélkül, valamint a Szerémséget. Papp Richárd írja: „A Délvidék elnevezésen a középkorban »alvidék«, majd »végvidék« értelemben a dél-magyarországi vármegyéket (Verőce, Pozsega, Szerém, Bács, Torontál, Temes, Keve), illetve a Dunán és a Száván túli bánságokat (Ozorai, Sói, Macsói, Szörényi) értették. Később, a 18–19. században a Bácskát és a Bánságot jelölte. 1918 után a Magyarországtól Jugoszláviához csatolt részeket nevezték Délvidéknek”.

Madár Anikó

IRODALMI KAPCSOLATOK, SZELLEMI ÁTJÁRHATÓSÁGOK SZIVÁC ÉS BUDAPEST KÖZÖTT

Literary relations, intellectual permeability between Sivac and Budapest

A Szenteleky Napok Tanácsának kibővített ülése keretében, 2008. augusztus 20-án, Szivácon került sor arra a tanácskozásra, amelynek témáját Szenteleky Kornél halálának 75. évfordulója, illetve a *Nyugat* megjelenésének centenáriuma adta, s amely a szellemi és irodalmi útkereszteződések problémája köré szerveződött.

Szenteleky a jugoszláviai magyar irodalom legmarkánsabb egyénisége, Kazinczyja volt. Szellemi vezérüknek tartották kortársai, ezt hitelesíti az utókor is, amikor a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalomban elsősorban őt látja jelentősnek, alapítónak.

FARAGÓ KORNÉLIA, a tanács elnöke bevezető beszédében Szenteleky és a *Nyugat* kapcsolatáról beszélt: „75 éve halt meg Szenteleky és 100 éve született a *Nyugat*. Pályáik keresztezték egymást.” Szenteleky a *Vajdasági Írás* szerkesztése közben mintaként tekintett a *Nyugatra*. Ha színvonalát nem is érte el, de stílusát és hangnemét mindenképpen követni szeretete volna. Ugyanakkor bírálta is a folyóiratot, úgy vélte, a *Nyugat* „bal kézzel” fogott a nagy koncentrációhoz, sohasem fogja megérteni a kisebbség problémáit, fájdalmait és politikamentes világszemléletét. A centrum és a periféria kapcsolatából hiányolta a megértést, ami szavatolná a *szellemi kapcsolatok organikus alakulását*.

Bori Imre szavaival élve: „a jugoszláviai magyar irodalomnak Szenteleky mellett Sinkó Ervin a legjelentősebb alapítója”. TOLDI ÉVA Sinkó Ervin születésének 110. évfordulója kapcsán *Idegenség vagy otthonosság* címmel tartott előadást. Az *Optimisták* című regényét vizsgálta személyiségfeltáró nézőpontok alapján. Az *Optimistákat* az életműben betöltött szerepe miatt túlnyomórészt az eszmék regényeként olvasták és többnyire életrajzi vonatkozásait állították előtérbe, de ilyen jellegű olvasata nem tekinthető kizárólagos érvényűnek. A regény sokszereplős, központi szervezőelve a mozgás: a hősök egymáshoz való közeledése, illetve egymástól történő távolodása mind lélektani mind fizikai szempontból. A közeledés a csoporthoz a csatlakozás igényével párosul és az idegenség felszámolására irányul. Mivel a regény a *hazaérkező* történetével indul, előadásában Toldi az *otthon* fogalmát fejtegette. Az otthon a mozgás kiin-

duló- és végpontja, az ismerős város, kert, ház, szoba, ugyanakkor szimbolikus jellege túlmutat térbeliségén, mindenki számára egyéni jelentést hordozó fogalom, amelyet érzelmek telítenek. Ezt támasztja alá a történetben a hazatérők otthonhoz való különböző viszonyulásának nyomon követése is. A regényben több párhuzam és ellentét jelenik meg hazlátogató és elvándorló, közeledő és távolodó, egyén és közösség, vidék és nagyváros között. Az állandóan a közösség felé tartó főhős végül ellentétes irányú mozgásban, az egyedülletben találja meg otthonosságát.

NÉMETH FERENC előadásának címe *A Nyugat és a nyugatosok a 20. század eleji nagybecskereki sajtóban*. Az előadás azokra a közvetlenül kimutatható kapcsolatokra, *szellemi és irodalmi átjárhatóságokra* igyekezett rávilágítani, amelyekkel Nagybecskerek fordult Budapest felé. A Nyugat 2. évfolyamának kötetét is bemutatta, amely a nagybecskereki gimnázium ifjúsági könyvtárát gazdagítja és tárgyi bizonyítéka annak, hogy az ottani fiatalok szinte kezdetől fogva olvasták a folyóiratot. A *Nyugat* szerzői jegyzékében fellelhető nagyon sok a vidékünkről, mind a Bácskából, mind a Bánátból elszármazott vagy ide kötődő ember neve is. A nagybecskerekiek a *Nyugat* megjelenése előtt, a *Torontál* című lapnak köszönhetően már ismerték, sőt a 20. század elejétől szerb és német nyelven népszerűsítették is Adyt és a nyugatosokat. A becskerek-i újságszerkesztőségek és a *Nyugat* közötti közvetlen kapcsolatról tanúskodik az a tény is, hogy 1908-ban a *Délvidéki Újság*, a *Nyugat* szerkesztőségének engedélyével közölte Ady egyik versét. Németh azt is elmondta, hogy Szentelekynek két írása jelent meg a folyóiratban, az egyik a *Vajdasági irodalom* címen látott napvilágot, a másik pedig *Magyar humor szerbül* címmel Mladen Leskovac roppant érdekes vállalkozásáról tudósít, nevezetesen arról, hogy a magyar humort bemutassa a szerb olvasóknak.

Jó alkalom volt ez az emléknapi BORDÁS GYÖZÖ *Pechán Józsefről* szóló, Németh Ferencsel és Bela Durancival közösen megjelentetett monográfiájának a bemutatására is, annál is inkább, mert Szenteleky több esszéjét is szentelt a festő alkotásainak. Ez egy olyan könyv, melyet elsősorban nézni kell és csak azután olvasni, amennyiben a benne található képek és dokumentumok felkeltették az olvasó érdeklődését. Az ötvenes évek óta számos Pechán-tanulmány született, de valamennyi szerző a Szenteleky alkotta egykori képből indult ki. Pechán József művészetéről beszélni Szenteleky eligazító és értő meglátásai nélkül még ma sem lehetséges és megkerülni sem szabad. Szentelekyt sokáig és többször foglalkoztatták a Pechán-témák, és bár nem szabályos képzőművészeti kritikákat írt, hanem esszéisztikus, lírai portrékat festett róla, írásaiban mégis megtalálhatók a kritika meghatározó elemei éppúgy, mint rálátása az egyetemes magyar impresszionista festészetre. Több írásában is Pechán művészetének „stilizáló vonalait, az anatómiai tudatosságot, a rá oly jellemző dekoratív elemeket, a nagyszerű, sűrűvérű színlátását” emlegeti, és szinte elragadtatással

mondja ki, „szenvédélyesen szereti a színeket, minden hatástól és iránytól függetlenül, mámoros szerelemmel helyezi egymás mellé a színskála tisztán bűgő és hullámozó hangjait, mintha hatalmas buzogó akkordokat szólaltatna meg egy orgonán. Fölényes, szinte tökéletesnek mondható rajzi tudásával új stílus megteremtésén fáradozott”.

Bordás nem először foglalkozik e kiváló alkotóművésszel. Bela Durancival közösen 1982-ben írták meg *A két Pechán* című kismonográfiát. Ez az új, két nyelvű kötet hármastagoltságú, bevezető részből, pályaképből és művészi értékelésből áll. Bordás elmondása szerint igyekeztek minél több dokumentumot, fényképet, rajzot és egyéb dokumentumot felhasználni, megjelentetni a könyvben. Amit ma Pechán Józsefről tudunk, ebben a könyvben benne van. A kötet a Forum Könyvkiadó gondozásában jelent meg.

A tanácskozás végén meghatározták az őszi Szenteleky Napok dátumát. Az ünnepséget október 18-án tartják ugyancsak az író alkotói kibontakozásának színhelyén, Szivácon. Mivel a Szenteleky Tanács tagjainak mandátuma lejárt, az emléknapon megválasztották az új elnököt és bizottságot is. Ezt a tisztséget a következő négy évben dr. Toldi Éva, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Tanszékének tanára tölti be.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. A. Sajti Enikő egyetemi tanár, SZTE BTK Történeti Intézet Újkori
Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, Szeged

Badis Róbert szociológus, Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és
Kollégium, Identitás Kisebbségkutató Műhely, Zenta

Bálint István publicista, Újvidék

Dr. Bence Erika egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, BTK Magyar
Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Csorba Béla főlektor, Újvidéki Egyetem, BTK Magyar Nyelv és
Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Ranko Končar történész, nyugalmazott egyetemi tanár

Dr. Korhecz Tamás, a Vajdasági Végrehajtó Tanács tagja, egyetemi
rendkívüli (magán)tanár, Jogi és Üzleti Tanulmányok Kara, Újvidék

Madár Anikó újságíró, Újvidéki Rádió, Újvidék

Mák Ferenc művelődéstörténész, Budapest

Sóti Melinda jogász, Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium,
Identitás Kisebbségkutató Műhely, Zenta

Tomán László (1928–2008)

Zsoldos Brigitta munkatárs, alelnök, CiFi Civil Központ, Identitás
Kisebbségkutató Műhely, Zenta